МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ (ФІЛІЯ)
ВГО УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ

КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2019

«Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість»

Матеріали та тези доповідей і повідомлень
XXII Всеукраїнської (з міжнародною участю)
науково-практичної конференції
24–25 жовтня 2019 р.
м. Харків

Харків 2020

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:005.745"2019"
К68

Затверджено до друку вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
(протокол № 1 від 4 лютого 2020 р.)

К68 **Короленківські читання 2019.** «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» : матеріали та тези доповідей і повідомлень XXII Всеукр. (з міжнар. участю) наук.-практ. конф. Харків, 24 – 25 жовт. 2019 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО Укр. бібл. асоц. ; [редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків, 2020. – 276 с.

Збірник містить доповіді, повідомлення і тези доповідей XXII Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції «Короленківські читання 2019» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість».

Видання призначене фахівцям бібліотечної справи та суміжних галузей.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:005.745"2019"

ПЕРЕДМОВА

XXII Всеукраїнська науково-практична конференція «Короленківські читання 2019» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» відбувалася 24–25 жовтня 2019 р. Науковий захід організований Харківською державною науковою бібліотекою імені В. Г. Короленка за підтримки Міністерства культури України (наказ МКУ від 11.10.2019 р., № 808), Харківської державної академії культури, Харківського обласного відділення (філії) ВГО Українська бібліотечна асоціація. Партнери заходу – журнал «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика», корпорація «Ранок», Дистанційна академія Видавничої групи «Основа».

У роботі конференції взяли участь близько 150 працівників культури, освіти, архівних установ, громадських організацій з Дніпра, Житомира, Запоріжжя, Києва, Кривого Рогу, Кременчука, Опішного, Полтави, Сєвєродонецька, Харкова, інших міст України. У межах конференції відбулися пленарне, два секційні засідання, постерна сесія, на які представлено 47 доповідей та повідомлень. Пленарне засідання відкрила директор ХДНБ В. Д. Ракитянська, виступивши з доповіддю «Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка: цифрові активи, мультиплатформність, клієнтоорієнтованість». Фахівці відділу пресознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), завідуюча відділом, кандидат історичних наук О. А. Вакульчук, наукові співробітники О. С. Залізнюк, І. М. Швець представили огляд харківських газет 1818–2019 рр. у фондах цієї бібліотеки. Про «модний» погляд на сучасного бібліотекаря доповіла головний бібліотекар Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, кандидат історичних наук, доцент Л. С. Прокопенко. Публікаторську і проєктну діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г. С. Пшеничного як спосіб презентації архівних колекцій висвітлила провідний науковий співробітник цієї установи Л. Г. Касян; досвід використання e-learning як нового формату навчання та комунікації корпорації «Ранок» презентував керівник відділу корпоративних продажів цієї установи Є. В. Олександров.

Робота секції 1 «Бібліотеки, архіви, музеї: цифровізація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» розпочалася з повідомлень фахівців наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв – директора Ю. І. Горбаня та завідуючої сектором О. О. Скаченко

про використання електронних модулів інформаційної грамотності у бібліотеках зарубіжних університетів і О. Ф. Омельяненко, провідного бібліотекаря, про проєктну діяльність у бібліотеці університету. Біографію багаторічного декана бібліотечного факультету Харківської державної академії культури В. Т. Витяжкова – педагога та вченого – висвітлив доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи цього закладу, кандидат педагогічних наук В. В. Сєдих. Із зацікавленням заслухане повідомлення методиста ХДНБ О. В. Соцкова «Форсайт як формування образу майбутнього бібліотеки».

На секції 2 «Фонд документних пам’яток у бібліотеці, архіві, музеї: традиційні та інноваційні шляхи формування, збереження та розкриття» розглянуто актуальні питання теоретичного та науково-практичного характеру. Провідний науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка Л. В. Ольховська доповіла про діяльність видатного письменника і громадського діяча В. Г. Короленка як науковця-архівіста та музейника. Завідуюча відділом краєзнавства Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського М. А. Федорова виступила з повідомленням «Книжкова спадщина Миколи Гоголя (з фондів Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського)», яке можна схарактеризувати як історико-книгознавчу, бібліотекознавчу і почасти літературознавчу розвідку. Доповідь бібліографа Гончарської книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному О. О. Андрушенко поєднала теми мистецтва й історії приватних зібрань діячів мистецтв, об’єктом стала бібліотека відомого київського художника-кераміста В. Онищенка у фондах книгозбірні.

Про життєвий шлях В. Гассельбрінк-Габель з відомої «бібліотечної» родини Габелів, невідривно пов’язаної з Харківською громадською бібліотекою (тепер ХДНБ), розповів член харківського відділення Української бібліотечної асоціації, підприємець В. Є. Мамон. Серед інших виступів – повідомлення бібліотекаря бібліотеки Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця, кандидата історичних наук Ю. А. Конюшенко, про проблеми й перспективи розвитку електронних фондів та розміщення колекцій документних пам’яток на сайтах музеїв вишів та інші.

На постерній віртуальній сесії (URL: https://ru.calameo.com/accounts/5337104#books) експонувалося 16 повідомлень, які також опубліковані в збірнику матеріалів конференції,

а саме: «Експертиза книг: уніфіковані підходи та дискусійні питання» (представила Г. І. Ковальчук, директор Інституту книгознавства НБУВ, доктор історичних наук, професор), «На шляху до документної конгломерації» (С. М. Польовик, НБУВ), «Соціальні медіа як платформи для залучення користувачів» (В. І. Брагінська, В. В. Щабельник, наукова бібліотека НЮУ ім. Ярослава Мудрого), «Використання конвергентних технологій для актуалізації навчального контенту» (Т. В. Нерода, Українська академія друкарства), «Усна історія як інструмент дослідження у бібліотечній практиці» (Г. М. Слотюк, Вінницька ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва) та інші.

Пристатейні списки в збірнику матеріалів конференції відредаговано згідно **з ДСТУ 8302:2015 Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання.** Списки до повідомлень, в яких бібліографічні посилання відсутні, відредаговані за **ДСТУ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання**. Електронний аналог доступний на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка: https://korolenko.kharkov.com/vydannia-biblioteky.html

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:004.77

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА: ЦИФРОВІ АКТИВИ, МУЛЬТИПЛАТФОРМНІСТЬ, КЛІЄНТООРІЄНТОВАНІСТЬ

Ракитянська Валентина Дмитрівна,
директор Харківської державної наукової
бібліотеки імені В. Г. Короленка,
заслужений працівник культури України,
Україна, Харків

Анотація. *Йдеться про заходи, що здійснюються у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка з підготовки користувачів до існування в кіберфізичному просторі. Наводяться приклади впровадження у бібліотеці цифрових сервісів та ресурсів.*

Ключові слова: *цифрові технології, конвергенція форматів, соціальні мережі, інтерактивні комунікації.*

Annotation*. About the events of the Kharkov State Scientific Library of the name of V. G. Korolenko, carried out with the aim of preparing users for existence in the cyber-physical space. Some examples of implementing digital services in the library are given.*

Key words: *digital technologies, convergence, formats, social networks, interactive communications.*

Завдання бібліотеки XXI ст. були сформульовані на початку нульових років. Бібліотека XXI ст. є базисом грамотного майбутнього суспільства, головним регулятором будь-якого освітнього процесу, бере на себе інформаційно-педагогічну відповідальність за підготовку читачів до прийдешніх змін у суспільстві і здійснює процес управління знаннями. Бібліотекарі XXI ст. добре уявляють, які види знання є найбільш актуальними, де вони знаходяться у загальносвітовому інформаційному просторі, як здійснити їх семантичний пошук і оперативну доставку користувачеві.

Як ці завдання виконують сучасні бібліотеки України належить сьогодні з’ясувати нашій конференції. Я ж у своїй доповіді розповім про

кроки, що здійснюються за цим напрямком у Харківськй державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка (ХДНБ).

Стратегічний вектор розвитку в сучасному світі пов'язаний із цифровізацією, що означає насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодженням електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір [1].

Про тотальну цифровізацію в найближчі роки в Україні заявив прем'єр-міністр України О. Гончарук: «Тотальна цифровізація – в наступному році. 2021–2024 – це стрімке зростання. Ми ... вийдемо на цей трек, то завдання вирости на 40% (в економічній сфері) за 5 років – цілком реалістичне» [2]. 2 вересня 2019 р. Урядом України прийняте рішення про створення Міністерства цифрової трансформації України.

Харківський бібліотекознавець О. Мар'їна наголошує, що реалії цифрового простору швидко поширюються на бібліотечно-інформаційну галузь та водночас окреслюють проблемні моменти адаптації бібліотечних установ до електронного технологічного середовища [3]. Головними напрямами впровадження цифрових технологій у бібліотечних установах стають такі:

– створення та популяризація інформаційних активів бібліотек;
– віртуальне обслуговування користувачів;
– оптимізація ресурсів – електронних бібліотек, баз даних;
– використання веборієнтованих автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем;
– синдикація контенту;
– залучення користувачів до створення та просування цифрових активів бібліотек.

У багатьох випадках цифрова модернізація бібліотек стимулює створення нових можливостей, підвищує ефективність діяльності шляхом забезпечення принципово нового рівня продукування, узагальнення, поширення і використання інформації та знань. Відбувається конвергенція форматів, платформ, контенту тощо. І хоча бібліотеки ще не досягли рівня медійної галузі, все ж таки генерування цифрових активів та їх популяризація свідчить про орієнтованість на мультиплатформність та клієнтоорієнтованість, персоналізацію обслуговування користувачів.

Конвергенція – це результат злиття, інтеграції інформаційних та комунікаційних технологій у єдиний інформаційний ресурс.

Фахівці виділяють наступні види конвергенції: технічну, контентну, професійно-функціональну, організаційну та конвергенцію ринків [4, с. 42–43].

Технічна – злиття технічних засобів міжособистісної та масової комунікації, технічних засобів творення візуального, аудіо- та відеоконтенту в єдиний мультифункціональний термінал для виготовлення та доставляння різних видів контенту.

Контентна – об’єднання різних форм медійного контенту в єдиному цифровому представленні; обмін контентом між різними засобами комунікації, коли контент доповнюється та адаптується для іншої платформи; об’єднання професійного та користувацького контенту.

Професійно-функціональна – злиття функціональних обов’язків, ключових компетенцій працівників, які спільно працюють над створенням контенту, що потім поширюватиметься через множинні медійні платформи.

Організаційна – злиття організаційних структур і виробничих процесів.

Конвергенція ринків – злиття окремих індустрій медійного сектору з комп’ютерною, телекомунікаційною індустріями.

Формування цифрових активів ХДНБ обумовлено роллю та місцем бібліотеки як державної установи всеукраїнського рівня та потребами користувачів. Інтегровані цифрові активи ХДНБ складаються з:

1. Формування необмежених за обсягом інформаційних ресурсів, інтегрування у фонди всіх видів інформації на всіх існуючих носіях, зокрема це:

– збір документів, які створюються лише в електронному форматі, сканування краєзнавчого сегменту інтернету (вебсайт ХДНБ: розділ «Ресурси»; розділ «Бібліотека/Проєкти та гранти», вебресурс «Краєзнавство», розділи «Тематичні проєкти», «Краєзнавча електронна бібліотека», що об’єднує краєзнавчі видання ХДНБ, оцифровані видання та публікації про край із фонду бібліотеки, частково оцифровані дослідження і спогади краєзнавців з архіву клубу «Краєзнавець», а також статті сучасних дослідників місцевої історії);

– оцифрування фондів з метою їх збереження, створення окремих тематичних проєктів, а також виконання замовлень на сканування за запитами користувачів (БД «Фонд електронних документів»);

2. Забезпечення доступу до будь-якої відкритої інформації – вебсайт ХДНБ, розділ «Сервіси»; мобільна версія вебсайту ХДНБ.

3. Формування соціального замовлення на розвиток освітньої функції бібліотек (пропаганда нових знань та технологій, досвіду їх освоєння; організація навчань комп'ютерній, інформаційній та цифровій грамотності). У 2019 р. проведено 33 заняття з оволодіння комп'ютерною грамотністю для відвідувачів (на 01 вересня).

У ХДНБ функціонує локальна мережа 100BaseT, до якої підключені всі комп'ютери, розміщені у структурних підрозділах. З липня 2010 р. користувачі мають можливість скористатися безкоштовним доступом до інтернету на базі технології Wi-Fi зі своїх ноутбуків у всіх читальних залах головного корпусу бібліотеки. Вебсайт є важливим цифровим активом та каналом, частиною єдиного автоматизованого технологічного комплексу. На сьогодні – це один із основних каналів доступу до різноманітних бібліотечних послуг та інформаційних ресурсів. У 2015 р. була розпочата реконструкція сайта, з'явилася мобільна версія, яка доступна через смартфони та інші мобільні пристрої, що мають вихід в інтернет. Розроблено новий дизайн, удосконалено систему навігації, проведено пошукову оптимізація сторінок сайта. Доступ до сайта здійснюється 24 години на добу сім днів на тиждень.

У 2018 р. зареєстровано майже 190 тис. звернень до сайта ХДНБ. Головне місце на вебсайті посідають інформаційні ресурси. Забезпечено доступ до цифрових ресурсів ХДНБ, а саме: електронного каталогу, баз даних (БД), повних текстів видань бібліотеки, фонду електронних документів, краєзнавчої електронної бібліотеки, онлайн-сервісів «Віртуальна довідка», «Електронна доставка документів», служба попереднього замовлення документів, соціальні мережі, блоги, що на сьогодні є невід'ємною частиною інформаційного сервісу, який надається користувачам.

У ХДНБ генеруються власні електронні БД – «Електронний каталог» (понад 456 тис. записів) та 20 інших (загальний обсяг – 1 459 143 записи), з них: бібліографічні – 16; фактографічні – 2; повнотекстові – 2; читацькі – 15, у т.ч. на сайті – 12; службові – 5.

Два інтернет-центри ХДНБ (19 місць) надають можливість використовувати зручну та просту систему комунікацій голосового зв'язку (за допомогою Скайпу), обміну текстовими повідомленнями в режимі реального часу, запису й передачі голосових повідомлень, відеофайлів;

брати участь у тренінгах, заняттях, семінарах із використання сервісів Веб 2.0, комп'ютерної та цифрової грамотності, пошуку інформації в інтернеті.

Оцифрування колекцій – один із пріоритетів у формуванні цифрових активів бібліотеки. Тут важливою є грантова підтримка. Фонд електронних документів ХДНБ складається з оцифрованих книг, журналів, газет, видань бібліотеки, електронних видань, що не мають друкованих аналогів у фонді; електронних видань краєзнавчої електронної бібліотеки тощо. Фонд електронних документів на 01.09.2019 р. налічує 1100 одиниць.

У 2019 р. у ХДНБ реалізований новий проєкт «Електронна колекція літературно-мистецьких журналів Харкова першої третини ХХ ст.» (https://collection.korolenko.kharkov.com). Партнером та грантодавцем виступив Український культурний фонд (https://ucf.in.ua). ХДНБ виграла грант у номінації «Створюємо інноваційний культурний продукт». Основним завданням проєкту є формування цифрової колекції періодичних видань першої третини ХХ ст., що частково та фрагментарно збереглися лише в декількох провідних бібліотеках України, певна частина розпорошена по різних книгозбірнях, а деякі номери втрачені. Проєкт дозволяє сучасному читачеві отримати цілісне уявлення про життя тогочасної України, яке наче в дзеркалі відбито на сторінках періодичних видань.

Робота зі створення колекції проводиться з 2010 р. За цей час оцифровані такі часописи: «Друг искусства» (1913), «Сириус» (1916), «Камена» (1918), «Театральный журнал» (1918), «Прометей» (1919), «Пути творчества» (1919–1922), «Театральные известия» (1920–1922), «Театр, литература, музыка, балет, графика, живопись, кино» (1922), «Художественная мысль» (1922), «Універсальний журнал» (1928–1929). Планується продовжити поповнення електронної колекції, вже введено в науковий обіг та організовано можливість доступу українських і зарубіжних науковців, широкого кола користувачів до повних текстів наступних періодичних видань: «Колосья» (1918), «Мистецька трибуна» (1930, 1931), «Парус» (1919), «Пламя» (1924–1926), «Творчество» (1919), «Художественная жизнь» (1922, 1923).

Відбір видань здійснюється за такими критеріями:

- історико-культурна цінність видання;
- нечисленність примірників;
- підвищений читацький попит;
- незадовільний фізичний стан;

– припинення терміну дії авторського права на документ.

Завдяки реалізації проєкту поповнено колекції надзвичайно цінних, малочисленних періодичних видань 1910–1930 років.

За період з 2 травня по 1 серпня 2019 р. було здійснено відбір документів (6 назв), відскановано 112 номерів періодичних видань, оброблено 2408 сторінок цифрових копій, розброшуровано, підготовлено до сканування (розрівняно, обрізано) всі підшивки періодичних видань, відреставровано 1995 пошкоджених сторінок. Закуплене комп'ютерне обладнання та матеріали для реставрації пошкоджених сторінок документів. Ресурс забезпечує вільний доступ до повних текстів електронних документів колекції в режимі 24/7.

У майбутньому планується продовжити роботу зі створення електронної колекції періодичних видань зазначеного періоду. Буде оцифровано і періодичні видання «Наше творчество» (1922–1923), «Просвещение и искусство» (1922), «Студент революции» (1922–1933), «Студент революції» (1924–1933), «За марксо-ленінську критику» (1932–1935), «Заклик» (1933), «Західня Україна» (1928–1933), «Литстрой» (1933), «Літературний журнал» (1936–1941), «Образотворче мистецтво. Альманах» (1934, 1936), «Шлях освіти» (1926–1930).

Створення унікального онлайн-ресурсу забезпечує широкий доступ громадян до національного культурного надбання, сприяє розвитку освіти та національної культури, а також збереженню культурної спадщини.

З 2008 року формується краєзнавча електронна бібліотека, яка на сьогодні налічує понад 500 книг та брошур, журнальних та газетних статей, а також документів, що не мають друкованих аналогів. Ресурс об'єднує публікації про Харківщину з різних розділів і проєктів сайта ХДНБ, частково оцифровані дослідження і спогади краєзнавців з архіву відділу «Українікa» імені Т. Г. Шевченка, а також статті сучасних дослідників місцевої історії, що публікуються за згодою авторів.

ХДНБ бере участь у всеукраїнському корпоративному проєкті – електронній бібліотеці «Культура України» (https://elib.nlu.org.ua, координатор – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого). Протягом 2011–2019 рр. у цьому ресурсі розміщено 189 видань. Доступ до електронної бібліотеки «Культура України» вільний і безкоштовний.

Цифрова конвергенція обумовлює створення цифрових активів бібліотек, різних за видами та жанрами, що відповідають тенденціям персоналізації обслуговування користувачів. На думку видавців, для того, щоб потрапити до тисяч та мільйонів персоналізованих користувацьких

стрічок, видавничий продукт має бути виготовлений з різних інгредієнтів та доступний в будь-якому харчпромі. Складові цього продукту мають бути їстівними для різних людей: кліп – для візуала, подкаст – для аудіала, селфі – для молоді, швидкий доступ до бази – для заклопотаного менеджера. Цей принцип стосується і роботи бібліотек.

Фахівці книгозбірень працюють над постійним поширенням та систематизацією цифрових активів за багатьма напрямками. Обсяги досліджень формуються у цілісні проєкти, які мають просвітницьку та інформаційну цінність для широкого кола користувачів. Навожу деякі приклади впровадження цифрових сервісів та ресурсів у ХДНБ.

Мобільні додатки. У світі багато уваги приділяється посиленню мобільної вебприсутності бібліотек та актуалізації їх цифрових активів через мобільні додатки. Національна бібліотека Китаю та китайський технологічний гігант «Хуавэй» нещодавно підписали угоду про просування інноваційних цифрових додатків у бібліотеках та громадських культурних послугах [5]. Обидві сторони вивчатимуть нові форми інтелектуальних цифрових бібліотек та сприятимуть інтеграції й інновації громадських цифрових культурних проєктів. За умовами договору зусилля також будуть спрямовані на підготовку інноваційних спеціалістів, які матимуть інтегровані здібності в секторах культури та технологій.

Продукти, реалізовані на основі QR-кодів, AR, IoT-технологій, штучного інтелекту. QR-коди були використані при підготовці інформаційного стенду «Харків та харків’яни: електронні ресурси ХДНБ ім. В. Г. Короленка», розміщеного у вестибюлі. За допомогою QR-кодів можна перейти безпосередньо до ресурсів на сайті бібліотеки або до програми заходів, наприклад, програми «Короленківських читань».

У 2019 р. реалізований мобільний аудіогід **«Харків – від фортеці до столиці»** з використанням сервісу izi.TRAVEL (https://izi.travel/ru/d88e-harkiv-vid-forteci-do-stolici/uk). Мобільний аудіогід – додаток, який можна встановити на більшість смартфонів. Він дозволяє програвати аудіо, відео, показувати зображення з високою роздільною здатністю, карти місцевості та приміщень. Мобільний аудіогід має розширений набір управління, може визначати місцезнаходження користувача і в потрібний момент програвати відповідні медіафайли, а також має можливість високошвидкісного підключення до інтернету й постійного оновлення.

QR-коди використовуються там, де потрібно швидко отримати невелику за обсягом інформацію про будь-який об’єкт. У izi.TRAVEL використовуються QR-коди для кодування номера пам’ятки або експоната

в музеї. Програма в телефоні відвідувача розпізнає QR-код, пропонує встановити потрібну програму, якщо вона ще не встановлена, й автоматично програє аудіоісторію, пов’язану з цим експонатом. Це зручно тим, що слухачеві не потрібно шукати експонат, набираючи його назву в рядку пошуку або гортаючи великий список.

Активно використовуємо **інтерактивні карти, інтерактивні уроки, лекції, вікторини, квести** (https://korolenko.kharkov.com/v-proekty/ukrainika.html). Онлайн-карта «Харків архітектора Ігоря Лаврентьєва: проєкти, споруди, графіка» укладена до 85-річчя від дня народження І. М. Лаврентьєва. Останнім часом створено кілька вікторин, якими цікавляться користувачі, наприклад: онлайн-вікторина «Видатні харків'яни» (у 3 частинах) пропонує перевірити свої знання, відповівши на запитання, що розкривають цікаві факти із життя талановитих харків’ян. Онлайн-вікторина «Краю мій, Слобожанщино!» (у 5 частинах) дає можливість перевірити та поглибити знання про Харківщину, дізнатися щось нове про вже звичне та відоме. А дотепні варіанти відповідей зроблять цей процес ще й розважальним. Онлайн-вікторина «Літературна Харківщина» (у 3 частинах) висвітлює цікаві події літературного життя Слобожанщини. Створені також онлайн-вікторина «Харківщина в цікавих подіях і фактах» та інші.

Ментальні карти, інфографіка, часові шкали. Ментальна карта – інструмент, який дозволяє візуально, структуровано і тезисно викласти інформацію. Працівники відділу «Україніка» імені Т. Г. Шевченка створили ментальну карту «Культуртрегер українського футуризму» (https://bitly.su/IDPDuUt), на якій представлені інформаційні блоки, що надають основні відомості про засновника і теоретика українського футуризму М. В. Семенка, значна частина життя якого була пов’язана з Харковом. Сервіс надає можливість переходу до повних текстів 17 видань творів поета.

Крос-медійність та мультиплатформність – основний вектор нашої роботи у соціальних мережах. Контентна конвергенція проявляється насамперед у нових підходах до генерування та популяризації цифрових активів ХДНБ у соціальних мережах. Основними характеристиками соціальних мереж є доступні інтерактивні комунікації, особиста роль користувачів у генеруванні та ретрансляції медійного контенту, високий ступінь залученості фоловерів, максимальна швидкість зворотного зв’язку, персоналізація користувача.

Інструменти соціальних мереж допомагають бібліотекарям доносити інформацію до громади в зручний спосіб, розширювати спектр послуг для задоволення інформаційних потреб, рекламувати бібліотечні сервіси, спілкуватися з потенційними користувачами на умовах самих користувачів. Сторінки в соціальних мережах використовуються бібліотеками як локальний інформаційний ресурс, більш наближений до користувача, ніж сайт. У соціальних мережах можна знайти контактну інформацію, анонси заходів та акцій, фотографії бібліотеки та її колективу, привітання та відгуки читачів. У пабліках, спільнотах (групах) на сторінках соціальних мереж бібліотекарі взаємодіють з віртуальною аудиторією, залучаючи її до книгозбірні. Завдяки соціальним мережам бібліотеки створюють повноцінні інтерактивні інтернет-представництва.

У ХДНБ використовуються соціальні мережі також як корисний інструмент для вирішення професійних завдань. Соціальні мережі є відкритим форумом задля отримання нових ідей: завдяки спілкуванню з колегами у віртуальному режимі відбувається обмін інноваціями. Соцмережі допомагають залучити аудиторію до читання. Саме до читання. Бо ми розуміємо: наші вебпредставництва комунікують перш за все з особливим, віртуальним читачем. Через можливості соцмедіа бібліотека стає більш популярною та, певні, мотивує частину аудиторії стати користувачами.

Соціальні мережі відрізняються одна від одної складом аудиторії та способами просування. ХДНБ із 2014 р. розпочала активно використовувати можливості наступних соцмедіа: фейсбук, твіттер, ютуб, блоггер, частково пінтерест, з 2019 р. – інстаграм. Найбільша наша аудиторія – у фейсбуці. На початок жовтня 2019 р. кількість підписників сторінки ХДНБ досягла 1315 осіб. Щороку наші фахівці публікують у середньому близько 1500 постів на головній сторінці фейсбуку і на супутніх сторінках та відкритих групах цієї мережі.

Динамічно зростає в Україні інстаграм. За даними дослідження комунікаційного агентства «Plusone», на початку березня 2019 р. соцмережею користуються близько 11 млн українців, причому за останній рік кількість зросла на 50,7% – з 7, 3 млн до 11 млн. У 2018 р. мобільний додаток був першим в Україні за кількістю завантажень серед додатків соцмереж, а найбільше часу в ньому проводить молодь віком від 18 до 24 років. ХДНБ не може ігнорувати динаміку зростання та спектр аудиторії, тому в поточному році році створено пілотну версію бібліотечного профілю в інстаграмі. Бібліотеки використовують цю

соціальну мережу як можливість спілкування з молоддю, обізнаності із сучасними трендами молодіжної поп-культури, для рекламування своїх проєктів та програм.

За результатами моніторингу 2018 р. виявлено, що серед бібліотек Харкова представництво в інтернеті (сайти, пабліки в соціальних мережах) мають одна бібліотека державного значення, три обласні, 31 бібліотека ЦБС, 18 бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО). Обстеження бібліотек та бібліотечних сторінок надало такі результати: більшість публічних бібліотек міста створюють акаунти у фейсбуці (28 бібліотек), значно менше в інстаграмі, твіттері, ютубі, пінтересті. Бібліотеки ЗВО здебільшого звертаються до тих же соціальних мереж (14 – у фейсбуці), але активніше оновлюють в ютубі та інстаграмі.

Таким чином, виділимо декілька надважливих функцій бібліотечних каналів соцмедіа: залучення нових користувачів, у т. ч. віддалених; мотивування до читання; неформальна комунікація з читачами та колегами; відпрацювання механізмів зворотного зв'язку; таргетоване інформування підписників сторінки; та найголовніше – самопрезентація бібліотеки серед чисельної впливової вебаудиторії.

Конвергенція форматів професійного розвитку. У роботі за цим напрямком використовуються такі сучасні форми: професійні школи («Школа бібліотечного журналіста»), професійний туризм (проєкт «Бібліотечний туризм»), майстер-класи, творчі лабораторії, воркшопи («Як залучити читача», «Віртуальні продукти бібліотек: how to»), конкурси професійної майстерності («Регіональний конкурс наукових робіт та інноваційних проєктів імені Л. Б. Хавкіной») тощо.

Відбувається конвергенція нових інтерактивних форм – рольові, ділові ігри, круглі столи, тренінги, майстерні, навчальні подкасти з традиційними – семінари, курси, лекції, індивідуальні та групові консультації. Прикладом є організація навчання учасників VII Всеукраїнської школи бібліотечного журналіста (16–19 квітня 2019 р.). «Школярі» – фахівці публічних, шкільних і бібліотек ЗВО з восьми областей України – Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Сумської, Херсонської, Черкаської, Миколаївської та Чернігівської опановували крос-медійну бібліотечну журналістику в різноманітних форматах, починаючи зі знайомства у формі інтерв'ю та заповнення дошки знань («знаю», «хочу дізнатися», «дізнався») і завершуючи перевіркою здобутої інформації за допомогою мобільного тестування й отриманих навичок при створенні інфографіки, відеоподкастів, лонгридів. Учасники слухали

онлайн-лекції, взяли участь у тренінгах (технологія написання новин та сторітеллінгу від засновниці Школи практичної журналістики та Kharkov Storytelling Club, експерта у сфері комунікацій Ірини Лянної), майстер-класах, DIY-лабораторії «Створюємо крос-медійний контент», творчій майстерні «Мистецтво довгих текстів, або Створюємо лонгрид». У межах проєкту «Бібліотечний туризм» відвідали оновлений інформаційно-бібліотечний комплекс наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету, Навчально-бібліотечний комплекс Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, де ознайомились з інноваційними рішеннями в організації робочого простору, сучасними підходами до надання послуг та залучення користувачів.

Конвергенція форматів професійного розвитку пов’язана з впровадженням та використанням цифрових технологій, які забезпечують повсюдний доступ до освітнього середовища за принципом «У будь-який час, де завгодно, все, що завгодно, будь-хто», зокрема, це:

1. Мобільні пристрої (ноутбуки, смартфони, планшети) і технології мобільного навчання. Фахівці ХДНБ опановують корисні мобільні додатки. Так, під час інсталабів з циклу «Мобільні технології у бібліотеці» учасники дізналися про можливості використання Інстаграм у бібліотеках, тренди задля результативного спілкування з користувачами. На тренінг-практикумі «Подкасти: методика створення та поширення» розглядали теоретичні питання, аналізували етапи створення подкастів та знімали, монтували, демонстрували їх за допомогою смартфонів. Вчилися правильно фотографувати та обробляти фото за допомогою гаджетів під час тренінгу «Візуалізація контенту: напрями та тенденції. Редагування фотографій у програмі Snapseed».

Мобільні технології використовуються для інтерактиву, тестування учасників професійних заходів (науково-практичного семінару «Інтерактивні форми роботи в бібліотеці навчального закладу», VII Всеукраїнської школи бібліотечного журналіста, воркшопу «Віртуальні продукти бібліотек: how to»). На тренінгу «Шістка креативних бібліотекарів: оптимізуємо, модернізуємо, просуваємо» під час майстерні «Мобільні технології: як апгрейдити бібліотечний сервіс» учасники працювали в інтерактивному навчальному середовищі Nearpod: відповідали на запитання, проходили тестування.

2. Технології хмарного навчання (інструменти Google Classroom, Moodle тощо) застосовуються при проведенні дистанційних курсів «Електронна бібліографія», «Бібліотека в цифровому середовищі.

Електронна бібліографія», «Бібліотека в цифровому середовищі. Кросплатформні сервіси та крос-медійний контент». Формат навчання: живе спілкування під час вебінарів, обговорення актуальних питань і виконання практичних завдань на платформі Moodle. На останньому за часом проведення курсі – «Бібліотека в цифровому середовищі. Кросплатформні сервіси та крос-медійний контент» – слухачі виконували практичні завдання (створювали анонси для фейсбуку, інфографіку, аналізували сайт власної бібліотеки з точки зору інформаційної соціалізації та ін.), проходили тести. Найактивніші учасники отримали подарунки від партнерів – корпорації «Ранок».

3. Соціальні мережі для взаємодії викладачів і учнів. Наприклад, блог «Школа бібліотечного журналіста» використовується як інформаційний майданчик проєкту, в фейсбуці для кожної окремої школи створюється сторінка заходу та відповідний чат у мессенджері для оперативного спілкування з учасниками.

4. Технології змішаного навчання в аудиторіях і віртуальному середовищі. Так, під час проведення занять «Школи бібліотечного журналіста ХДНБ ім. В. Г. Короленка» в аудиторії учасники знайомляться з теоретичним матеріалом, опановують нові технології та продовжують навчання самостійно в режимі онлайн за допомогою наданого навчального матеріалу (методичних матеріалів, презентацій до лекцій, рекомендованих джерел), виконують практичні завдання, спілкуються з викладачами та іншими учасниками у чатах.

5. Технології гейміфікації для реалізації ігрової форми навчального процесу. Так, на тренінгу у стилі мікс-пітч «Не гальмуй – Gif-уй!» співробітники бібліотеки тестували здобуті знання, розгадуючи тематичний кросворд. Під час тренінгу «Буктрейлер – сучасний спосіб просування книги в бібліотеці» – виступили у ролі букслемерів і презентували видання з фондів ХДНБ. Як засіб формування інформаційної культури студентів використовується квест-гра «Інфотур кабінетом бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної».

Конвергенція в неформальній освіті бібліотекарів реалізується на міжнародному, всеукраїнському, регіональному та локальному рівнях. Так, ми співпрацюємо з колегами Республіки Білорусь у форматі корпоративного онлайн-навчання (скайп-лекції). Протягом травня 2019 р. фахівці відділу науково-методичної роботи ознайомили 76 фахівців усіх структурних підрозділів Президентської бібліотеки Республіки Білорусь з актуальними напрямками професійної діяльності: методикою підготовки

періодичного видання і створення буктрейлерів, мобілографією, використанням GIF-анімації, біографічними дослідженнями в діяльності бібліотек, есе як перспективним жанром бібліотечної публіцистики, мобільними технологіями в діяльності українських і зарубіжних бібліотек.

На локальному рівні проводився день фахівця для шкільних бібліотекарів Індустріального району міста Харкова за темою «Віртуальні заходи в роботі шкільної бібліотеки» на базі Харківської спеціалізованої школи I–III ступенів № 15 з поглибленим вивченням окремих предметів. Під час заходу учасників ознайомили з інформаційними ресурсами бібліотеки іноземними мовами, які стануть у пригоді в професійній діяльності шкільних бібліотекарів, викладачів гуманітарних предметів (рідної та іноземної мов, світової літератури, етики тощо), класних керівників. На зустрічі було також проведене предметне ознайомлення з інформаційними можливостями відділу літератури іноземними мовами та міжнародних зв'язків, зі сторінкою відділу в фейсбуці, віртуальними послугами на сайті ХДНБ.

Професійна конвергенція традиційно відбувається в плані зближення компетенцій для різних видів професійної діяльності – бібліотечної та журналістської. Протягом 2019 р. відбувся цикл тренінгів «Новини: як підвищити рівень цитування в ЗМІ?» від засновниці Школи практичної журналістики та Kharkov Storytelling Club Ірини Лянної в межах Школи бібліотечної журналістики для бібліотекарів ХДНБ і Харкова.

Когнітивно-креативна конвергенція відбувається в напрямі інтеграції творчих і когнітивних технологій у неформальній освіті бібліотекарів. Під час тренінгу «Креативні бібліотекарі: оптимізуємо, модернізуємо, просуваємо» з циклу «Бібліотека у віртуальному просторі» (організовано спільно з ЦМБ ім. В. Г. Бєлінського) для бібліотекарів публічних бібліотек Харкова обговорювались етапи розвитку публічних бібліотек, здійснювалася апробація інноваційних методів діяльності та формувалися моделі і напрями бібліотечного маркетингу. Креативна частина включала практичні вправи – інсайт-навчання «Формування потягу бібліотечних сервісів та інновацій», інсталабораторія «Інстаграм у бібліотеці. Навіщо? Яким чином? Для чого?»; ситуаційні ігри, майстерня з мобільних технологій; майстер-клас із промоції книжок.

Під час семінару-практикуму «Реформування шкільної бібліотеки в умовах інформатизації суспільства», організованого відділом науково-методичної роботи на замовлення методичного об'єднання бібліотекарів

шкіл-інтернатів обласного підпорядкування, проведено вікторину «Видатні харків'яни» та арттерапевтичні заняття.

Отже, результатом конвергенції форматів професійного розвитку ХДНБ є еволюційний розвиток інформаційно-освітнього середовища в напрямку інтеграції різних освітніх платформ, сервісів і технологій та формування професійних цифрових активів.

Наступного року в ХДНБ відзначатиметься 190-річчя від часу заснування. І ми сподіваємося, що наші цифрові активи будуть затребувані активним користувачем – саме він є одиницею обліку, визначеною в ДСТУ ISO 2789:2016 «Міжнародна бібліотечна статистика». Тобто, це зареєстрований користувач, який відвідує бібліотеку і використовує її сервіси або можливості протягом звітного року.

Список бібліографічних посилань

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text.

2. Мар"їна О. Ю. Бібліотеки України в цифровому медіапросторі : теоретико-методологічні засади розвитку. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/specrada/specrada/old_2018/Marjina/disMarjina2.pdf.

3. Гончарук розповів, коли в Україні буде запроваджено тотальну цифровізацію. URL: https://tsn.ua/politika/goncharuk-rozpoviv-koli-v-ukrayini-bude-zaprovadzheno-totalnu-cifrovizaciyu-1404180.html.

4. Женченко М. Цифрові трансформації видавничої галузі : монографія. Київ, 2019. 440 с.

5. Национальная библиотека Китая и Huawei готовы к развитию сотрудничества в создании смарт-библиотеки. URL: http://russian.news.cn/2019-10/19/c_138485829.htm.

УДК 027.54(477.411)НБУВ:025.2:070.48(477.54-25)(091)˝1818/2019˝

ХАРКІВСЬКІ ГАЗЕТИ 1818–2019 рр. У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Вакульчук Ольга Анатоліївна,
завідуюча відділом
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук,
Залізнюк Олена Сергіївна,
науковий співробітник
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського,
Швець Ірина Миколаївна,
молодший науковий співробітник
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
Україна, Київ

Анотація. *Здійснено огляд харківських газет 1818–2019 рр., що зберігаються у фондах НБУВ. Проаналізовано їх як історичне джерело, визначено роль харківської преси в житті України XIX–XXI ст., подано інформацію про відомих та маловідомих редакторів і видавців харківських газет зазначеного періоду.*

Ключові слова*: колекція газет, видання, додатки до газет, мови, назви, редактори, фонди НБУВ, харківські газети.*

Annotation*. An overview of Kharkiv newspapers of 1818–2019 which are stored in funds of VNLU is presented in the article. They are analyzed as historical sources; the role of the Kharkiv press in the life of Ukraine in the 19th-21st centuries is defined; information about well-known and little-known editors and publishers of Kharkiv newspapers of the specified period is provided.*

Key words*: newspaper collection, publication, additions, newspaper applications, languages, titles, editors, funds of VNLU, Kharkiv newspapers.*

У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) зберігається найбільша в Україні колекція газет, близько 32000000 номерів (майже 46000 назв). Це українські газети з 1816 р., газети Росії з 1732 р., газети інших країн з 1760 р. Значною частиною колекції є

харківські видання (близько 2400 назв газет та додатків до них), хронологічні межі охоплюють 1818–2019 рр.

Харківська преса неодноразово ставала об’єктом дослідження українських істориків, серед яких Д. Багалій, І. Ерде, І. Єрофеєв, Д. Міллер, М. Ясинський та багато інших. Чимало українських пресознавців, зокрема В. Дмитрук, В. Ігнатієнко, М. Нечиталюк, А. Ніженець, П. Федченко та інші, вважають Харків колискою української періодики. До справи дослідження харківських періодичних видань долучилися і фахівці НБУВ. У серії каталогів «Газети України …», опублікованих у різні роки, подано бібліографічні описи харківських газет, укладених співробітниками відділу пресознавства НБУВ (О. А. Вакульчук, О. С. Залізнюк, І. М. Швець та інші).

У фондах НБУВ зберігається 41 харківська газета та різноманітні додатки до них (29 газет і 12 додатків) за 1818–1916 рр. Найдавніша серед харківських газет, що зберігається у НБУВ, «Харьковские известия». Перший номер цієї газети вийшов у 1817 р. Спочатку «Харьковские известия» видавав і редагував А. Вербицький, а з 1819 р. – Рада Харківського університету в складі П. Гулака-Артемовського, О. Куницького, О. Склабовського та Є. Філомафітського. Газета виходила щотижня російською мовою. Видання містить хроніку життя російського імператора та його сім’ї, огляд подій в Санкт-Петербурзі, Москві та Харкові, закордонні новини (інформація зі столиць інших держав), різне (новини з життя Харківського університету, книжкові огляди, епіграми, театральні огляди, уривки з листів, анекдоти); оголошення (повідомлення про продаж нерухомості, віддання на службу кріпаків) тощо.

З 1838 р. газети з’являються в усіх великих містах Наддніпрянської України. Згідно з «Высочайшим утвержденным положением об издании Губернских Ведомостей» в усіх губерніях Російської імперії, зокрема Харківській, виходили «Губернские ведомости». «Харьковские губернские ведомости» складалися з офіційної (урядові документи, постанови місцевої влади, офіційна хроніка діяльності місцевої адміністрації) та неофіційної (відомості про місцеву промисловість, сільське господарство, торгівлю, старожитності, статистичні огляди, неофіційна хроніка, приватні об'яви, некрологи тощо) частин. Офіційну частину «Харьковских губернских ведомостей» підписували губернатори або їхні заступники. Неофіційну – у різні роки: Андреев, М. Вессаль, М. Войтенков, В. Габерланд, М. Дурново, Єфимович, В. Карташевський, В. Малышев, М. Остроумов, І. Паульсон, П. Пузанов, В. Струбинський, І. Устинов та інші. До газети додавалися

«Приложения … » та «Телеграммы …». З грудня 1893 р. по листопад 1894 р. обидві частини виходили окремо. У 1903–1915 рр. газета мала назву «Харьковские ведомости». З травня 1909 р. по грудень 1915 р. офіційна частина виходила як додаток під назвою «Харьковские губернские ведомости». У фондах НБУВ зберігаються номери «Харьковских губернских ведомостей» за 1847, 1861, 1862, 1872–1876, 1878, 1885, 1893, 1895–1898, 1902, 1910, 1913, 1915–917, 1919 рр. та газети «Харьковские ведомости» за 1904–1906, 1909, 1910, 1914, 1915 рр.

Окремо варто згадати газету «Утро», що виходила російською мовою з 1906 р. по 1916 р. Редакторами видання у різні роки були І. Гонтарєв, А. Жмудський, В. Мойсеєнко, П. Ріттер. Газети мала «Иллюстрированное приложение». У фондах НБУВ зберігаються номери газети за 1908–1911рр. та 1913–1916 рр.

Загалом українська культура в XIX ст. розвивалася у досить непростих умовах. Територія Наддніпрянської України входила до складу Російської імперії, русифікаторська політика якої нівелювала національні досягнення українців, проводила послідовну політику позбавлення державності та культурних здобутків попередніх десятиліть. Валуєвський циркуляр 1863 р. забороняв видавати українською мовою релігійні та наукові твори; Емський указ 1876 р. ввів цензуру на українські видання, котрі ввозилися з-за кордону. Оригінальні історичні та художні твори дозволялося друкувати українською мовою, але з обов’язковим застосуванням російського правопису. Водночас зародження загальноєвропейських просвітницьких ідей формує на території Наддніпрянської України нове поняття спільноти, що базується на спільності мови і культури. Зростає зацікавленість мовою, побутом, звичаями, традиціями українського народу та його історичним минулим. На початку 1880-х років представники української інтеліґенції намагаються впроваджувати в Наддніпрянській Україні національно-культурну пресову ідею.

Ці намагання знайшли втілення у часописі «Южный край», що виходив у Харкові (1880–1919 рр.) російською мовою. У різні роки газету видавали та редагували О. Анісімов, Н. Дриженко, О. Іозефович, О. Краснов, Є. Москов, О. Сізов та інші. У НБУВ зберігаються номери газети за 1881, 1882, 1884, 1885, 1891, 1892, 1901, 1902, 1905–1910, 1915–1919 рр.; виходили додатки – «Иллюстрированные прибавления», «Вечерние выпуски», «Дневные и вечерние экстренные телеграммы» та «Экстренные телеграммы».

ХХ століття в історії української культури позначене нерівномірним чергуванням злетів і падінь. Події революції 1905–1907 рр. посилили боротьбу українства за свободу і рівноправність своєї преси, українське суспільство отримало надію на створення національних видань рідною мовою. Царський маніфест, опублікований 17 жовтня 1905 р., проголосив, разом з іншими свободами, і свободу друку. Появі української преси також сприяли «Временные правила о периодической печати», оприлюднені у Санкт-Петербурзі 24 листопада 1905 р. У містах Наддніпрянщини починають друкуватися україномовні газети. У Харкові, який на той час став місцем зосередження українського протестного руху, перші спроби були зроблені у 1906 р. Саме тут виникла перша в Наддніпрянській Україні українська політична партія – «Революційна українська партія», яку створив відомий ідеолог українського руху Микола Міхновський. 25 березня 1906 р. за редакцією та видавництвом Миколи Міхновського вийшов один (як зразок) номер газети «Слобожанщина» – щоденного «політичного, економічного, літературного та громадського часопису». У номері зазначалося, що з 1 квітня газета почне виходити щодня: *«"Слобожанщина" присвячена захисту політичних та національних інтересів українського народу: даватиме щоденний огляд культурного, політичного та соціального життя на Україні, в Росії та інших державах …, писатиме про події громадського життя та про боротьбу широких селянських і робітничих мас за краще майбутнє вільне життя …»* (Слобожанщина. 1906. 25 берез. С. 1.).

Слідом за М. Міхновським спроби заснування української преси у Харкові продовжив відомий харківський видавець, письменник, етнограф, перекладач Михайло Федотович Лободовський. 14 травня 1906 р. він відредагував та випустив єдиний подвійний номер україномовного двотижневого часопису «Порада». Часопис мав сільськогосподарське спрямування, призначався для «крестьян і міщан-хліборобів» і орієнтувався на монархічну концепцію дійсності, еволюційний розвиток суспільства внаслідок запровадження царських маніфестів.

У 1915–1916 рр. у Харкові українською мовою виходила тижнева крайова газета «Гасло». Редагував та видавав її В. В. Кравченко. У четвертому томі видання «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», підготовленому колективом фахівців Науково-дослідного інституту пресознавства, зазначено, що газету «Гасло» редагував також В. Коряк. У НБУВ зберігаються номери газети за 1915–1916 рр.

У 1917 р. Україну охопила нова хвиля національно-визвольних змагань. В усіх регіонах розгортається національний рух, створюються та діють українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджується культура. Значно збільшилася кількість газет, зокрема, політичних. Усі партії мали свої пресові органи, що розгорнули широку агітаційно-пропагандистську та культурно-освітню діяльність. У Харкові виходять газети Російської соціал-демократичної робітничої партії – «Вестник Юга», «Голос Юга», «Наш голос», «Социал-демократ», Комуністичної партії (більшовиків) України – «Коммуна», «Коммунар», «Пролетарская правда», «Трудовая неделя», Російської соціал-демократичної робітничої партії (об’єднаної) – «Наш Юг»; Української партії лівих соціалістів революції (боротьбистів) – «Боротьба»; руху революційних повстанців України – «Голос махновца»; Російської комуністичної партії (більшовиків) – «Донецкий пролетарий»; Партії соціалістів-революціонерів – «За народ»; Комуністичної партії лівих соціалістів-революціонерів – «Земля и Воля», Української партії лівих соціалістів-революціонерів (меншості) – «Знамя», анархістських формувань – «К свету», «Набат», партії Народної свободи – «Народная свобода», Бунду – «Наше слово», Партії анархо-синдикалистів-комуністів – «Рабочая мысль», Української соціал-демократичної робітничої партії – «Робітник», «Слово», «Українська народна соціалістична республіка», Партії соціалістів – «Труд и воля» та ін.

19 грудня 1919 р. Харків стає столицею Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Столичний статус Харкова на певний час змістив сюди центр культурного життя України, з чим пов'язані такі явища, як харківський правопис і «розстріляне відродження». У Харкові виходять всеукраїнські газети, а саме: «Вестник Украинской Народной Республики», «Вісті Всеукраїнського Центрального Виконкому Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів», «Вісті Центрального Комітету Комуністичної Спілки молоді України», «Известия Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и Харьковского Совета Рабочих Депутатов», «Комуніст», «Молоде село», «Пролетарий», «Республіканські вісті», «Червоний прапор»; міські та регіональні газети, зокрема: «Ведомости Харьковщины», «Вестник официальных публикаций», «Земське діло», «Известия Юга», «Понедельник» та ін. Профспілкові газети: «Бюллетень Союза рабочих печатного дела», «Профессиональное движение» та ін. Військові: «Красная звезда», «Красноя знамя», «Красным бойцам» та ін. А також літературні,

культурні, освітянські газети: «Рух», «Родина», «Субботник пролетарской культуры», «Заря России», «Красные резервы», «Лит-агит Укроста», «Народное слово», «Пролетарское творчество» та багато інших видань. Друкується безліч додатків до газет; серед інших – «Бюлетень газети «Пролетарська правда»», «Бюлетень газети "Комуніст"», «Дневные экстренные телеграммы "Южного Края"», «Особый выпуск газеты "Донецкий пролетарий"», «Известия Юга» и «Порыв» та ін.

Поступово в УСРР були закриті всі видання, що не сприйняли більшовицький режим. Від 1922 р. у Радянській Україні друкувалася лише більшовицька преса. Проте із запровадженням у 1923 р. політики українізації українська преса знову ненадовго ожила. Період такого пожвавлення тривав до початку 1930-х років. Після згортання українізації частка україномовних видань зменшилася, а російськомовних збільшилася, водночас загальна кількість видань істотно зросла. З’явилося багато фабрично-заводських багатотиражок, газет закладів вищої освіти тощо. Тематика видань стала одноманітною, наповненою переможними дописами про соціалістичне будівництво, любов до вождів, ентузіазм, дружбу братніх народів, трудовий героїзм тощо.

Із загалу харківських газет радянського періоду варто виокремити кілька видань, зокрема «Вісті …» («Известия …»). Заснована у 1918 р. як орган Харківської ради робітничих депутатів (у 1919 р. тимчасово видавалася у Києві), згодом – як орган ВУЦВК. Спочатку «Вісті …» виходили російською мовою, з 1921 р. – українською; з червня 1934 р. друкувалися у Києві. Редакторами були В. Блакитний, Верхотурський, І. Овсянников, С. Пилипенко та інші. На шпальтах газети порушувалися питання політичного, духовного, культурного життя України. У 1920-х роках видавці газети обстоювали політику українізації, вели боротьбу за пролетарську українську культуру. Особливої популярності видання набуло в період українізації, друкуючи художні твори і статті Остапа Вишні, Володимира Сосюри, Юрія Смолича, Григорія Косинки, Костянтина Гордієнка та багатьох інших. Так, у газеті опубліковані рецензії Ю. Смолича на вистави театру «Березіль», порушені питання розвитку музики, кіно, образотворчого мистецтва тощо. У грудні 1922 р., під час святкування 200-річчя від дня народження Г. С. Сковороди, на сторінках «Вістей …» вперше опубліковано уривки з поеми Павла Тичини «Сковорода». Під псевдонімом «Сашко» із шаржами, карикатурами, малюнками на політичні і мистецькі теми часто виступав Олександр Довженко. При газеті існував щотижневий додаток, що змінював назву на

«Література, Наука, Мистецтво», «Культура і побут», «Література й мистецтво».

«Література, Наука, Мистецтво» – літературний і науково-мистецький додаток до газети «Вісті …». Виходив щотижня у 1923–1924 рр. З 1925 р. замість цього видання виходив додаток «Культура і побут» – щотижнева україномовна газета, що видавалася упродовж 1925–1928 рр. У газеті публікувалися твори Остапа Вишні, Олекси Влизька, Мирослава Ірчана, Янки Купали, Івана Сенченка, Володимира Сосюри та багатьох інших, друкувалися рецензії на твори українських письменників, матеріали про життя та діяльність видатних українських та світових майстрів красного письменства, порушувалися питання ідеологічної боротьби в літературі та мистецтві; регулярно з’являлися полемічні статті Платона Керженцева, Анатолія Луначарського, Миколи Хвильового. Випускалися також спеціальні номери газети. У 1929–1930 рр. замість «Культури і побуту» виходив додаток «Література й мистецтво». Окрім того, до «Вістей …» друкувалися інші додатки, зокрема: «Медицина й гігієна», «Наука і освіта», «Радянське будівництво», «Сільське господарство», «Техніка й індустріалізація», «Український правопис». На межі 1920–1930-х років «Вісті …» перетворилися на офіційну більшовицьку газету. У 1941 р. «Вісті Рад депутатів трудящих УРСР» об’єдналися з газетою «Комуніст». У НБУВ зберігаються номери газети «Вісті …» за 1919–1941 рр.

Одразу після окупації гітлерівцями українських земель німецька влада запровадила видання своєї преси. Так, з 7 грудня 1941 р. по березень 1943 р. у Харкові українською мовою виходив щоденний часопис «Нова Україна». Редагували газету послідовно Петро Сагайдачний та Всеволод Царинник, наклад – 25000 примірників. До газети виходив додаток «Нашим дітям». «Нова Україна» проводила антирадянську пропаганду, інформувала про міжнародні новини, становище на фронтах, життя в Україні при окупаційній німецькій владі, харківські новини. Друкувалися оповідання, вірші, фейлетони українських авторів, розповідалося про українські школи, культурно-мистецькі заклади Харкова, про визначних діячів минулого тощо. Після звільнення Харкова від німецьких окупантів редакція переїхала до Полтави, згодом – до Вінниці. У НБУВ зберігаються номери газети за 1941–1943 рр.

У 1942–1943 рр. у Харкові виходив тижневик «Нова Україна» накладом 25000–30000 примірників, який редагував Вс. Царинник. Інформував часопис про події на фронтах, у світі та в Україні. Подавав

сільськогосподарську хроніку, розповідав про великих українців усіх часів. Друкувалися вірші, фейлетони, книжкові новини, рекламні оголошення тощо. У НБУВ зберігаються номери газети за 1942–1943 рр.

З 18 травня по 7 серпня 1943 р. у місті українською мовою виходив щоденний часопис «Харків'янин». Редагували газету П. Біляїв, згодом Ю. Вовків. У газеті публікувалися накази «З Головної квартири Фюрера», звіт про становище на фронтах, вісті з усього світу та життя харків'ян. Усього вийшло 70 номерів накладом 10000–15000 примірників. У НБУВ зберігаються номери газети за 1943 р.

Особливої уваги заслуговує масова україномовна газета Харківської обласної ради та Харківської облдержадміністрації, найстаріша на сьогодні харківська газета «Слобідський край». Свій початок видання бере з березня 1917 р. Саме тоді було створено редакційну комісію для випуску газети, яку очолив О. В. Ємельянов-Сурик і 10 березня 1917 р. вийшов перший номер родоначальниці «Слобідського краю» – газети «Пролетарий». За 102 роки газета кілька разів змінювала назву: від 10 березня 1917 р. – «Пролетарий», далі послідовно – «Донецкий пролетарий», «Коммунар», знову «Пролетарий», «Харьковский пролетарий», «Харківський пролетар», «Соціалістична Харківщина» і, нарешті, з 1 січня 1991 р. сучасна назва – «Слобідський край». За роки існування газета відкрила творчий шлях, надала перший досвід багатьом журналістам, які вели щоденний огляд харківського життя, висвітлювали життя в Україні та світі. На шпальтах газети друкувалися твори українських письменників, добірки матеріалів про зустрічі з видатними артистами, письменниками, космонавтами, спортсменами, громадсько-політичними діячами тощо. Свої перші твори харківські письменники несли в редакцію газети, щоб опублікувати уривки з них. Так, письменник Борис Силаєв завжди перед тим, як здати свій новий роман до видавництва, приносив уривки з нього для публікації в газеті. Харківський письменник Кость Гордієнко починав творчий шлях як кореспондент газети «Соціалістична Харківщина». На схилі літ він згадував, що без нелегкої газетної праці важко стати професійним письменником.

Слід зазначити, що під час німецької окупації Харкова (1941–1943 рр.), газета «Соціалістична Харківщина» деякий час видавалася у Куп'янську. Газета мала безліч додатків, сторінок, обмінних сторінок, виїзних редакцій: «Вісник соціалістичного змагання», «Газетяр», «Голос литейщика», «Літературна сторінка» («Література й мистецтво»), «Робселькор» («Трибуна робселькора»), «Письменники Харкова дітям»,

«Сторінка агітатора й політінформатора», «Сторінка вихідного дня», «Сторінка народного контролю» та багато інших. Редакторами видання були Г. Булкін, Л. В. Гнатенко, Д. Ерде, О. В. Ємельянов-Сурик, Є. І. Каулько, А. Г. Покроєв, В. Г. Ревенко, І. Рибалка, О. Ситник, А. Скиба, Г. Содін, Л. Файбисович, А. Хижняк та інші.

У 1959 р. газету нагороджено Почесною грамотою Президії Верховної Ради РСР. У 1967 р. – орденом Трудового Червоного Прапора. Свою сучасну назву «Слобідський край» газета має із 1 січня 1991 р., яка прийшла на зміну назві «Соціалістична Харківщина». Зумовлено було це тим, що над країною віяли вже зовсім інші політичні вітри. З чотирьох запропонованих назв – «Вісті Харківщини», «Громада», «Слобідський край», «Трибуна Рад» на сесії міської ради у вересні 1990 р. більшістю голосів обрали назву «Слобідський край». Газета виходить і сьогодні двічі на тиждень українською мовою на 16 сторінках з тижневим тиражем 13000 номерів. Головний редактор – Л. В. Гнатенко. Газета має додатки «Скарбничка порад» та «TV програма + гороскоп». Всього вийшло 22700 номерів. У НБУВ зберігаються номери газети за 1917–2019 рр.

Справжній газетний бум в Україні розпочався наприкінці 1980-х років. Результатом Перебудови та проявом гласності в Україні стала альтернативна преса (неформальна, самвидав). Майже щодня, як наслідок багаторічного інформаційного голоду, з'являлися нові видання. Газети цього періоду різко відрізняються від радянських, котрі повністю контролювалися компартійно-радянською номенклатурою та були наскрізь просочені пропагандою комуністичної ідеології. Кожне альтернативне видання мало власну позицію, своє обличчя. Більшість так званих неформальних газет виходило незареєстрованими, тиражем до 1000 примірників. На рубежі 1980–1990-х років «неформальні» газети виходили і в Харкові. Багато з них зберігаються у нашій колекції. Серед них – «Гражданский путь», «На сполох!», «Набат», «Ориентир», «Прикордонні вісті», «Слобідська Україна», «Эковестник Харьковщины».

Сьогодні НБУВ отримує 50 назв харківських газет різного спрямування. Серед них головна газета Харківщини – «Слобідський край», міські газети «Вечерний Харьков», «Харьков на ладонях», «Харьковские известия», «Час Пик инфо», газети видавничого дому «Фактор» – «Бухгалтерская неделя», «Бухгалтерський тиждень», «Держслужбовець», «Радник старости», «Податки та бухгалтерський облік», вузівські газети – «Академия=Academia», «Будівельник», «Вісник університету харчування та торгівлі», «За авіакадри=За авиакадры», «Харківський університет»,

«VIVAT LEX!», заводські – «Турбоатом», «Фэдовец», газета для дітей та дорослих «Журавлик», українська футбольна газета «Гол!», газета для батьків та вчителів «Родительский комитет», газети для селян та фахівців аграрного комплексу – «Пасіка від "А" до "Я"», «Реклама на село», «Селяночка», «Селянська газета присадибна», розважальні газети – «Микроскоп», «Неделька», «Телевизор» та інші.

Усі харківські газети увійшли до електронної бази даних та серії каталогів, котрі випускає відділ пресознавства НБУВ. Колекція харківських газет користується підвищеним читацьким попитом як цінне історичне джерело.

УДК 023.5:17.022.1

«МОДНИЙ» ПОГЛЯД НА СУЧАСНОГО БІБЛІОТЕКАРЯ

Прокопенко Лілія Сергіївна,
головний бібліотекар
Національнаоі бібліотеки
України імені Ярослава Мудрого,
кандидат історичних наук, доцент,
Україна, Київ

Анотація. *Досліджується зв'язок зовнішнього вигляду, зокрема одягу, як складової невербальної комунікації і професійної компетентності бібліотекаря. Аналізується стан вивчення суспільних стереотипів щодо образу бібліотекаря, зокрема його зовнішнього вигляду і відповідності актуальним тенденціям моди. Висвітлюється досвід ІФЛА з вивчення питання зв'язку зовнішнього вигляду бібліотекаря з якістю обслуговування користувачів бібліотек, необхідності зміни зовнішнього вигляду бібліотекаря відповідно до зміни ролі бібліотек у суспільстві.*

Ключові слова: *професійний імідж, імідж бібліотекаря, професіоналізм, мода, клієнтоорієнтованість бібліотечного обслуговування.*

Annotation. *The relationships of appearance, in particular clothing, as a component of non-verbal communication and the professional competence of a librarian is investigated. The state of the studying of social stereotypes regarding the image of a librarian, in particular his appearance and correspondence to current fashion trends, is analyzed. IFLA's experience in examining the issue of correlation of the librarian's appearance and quality of service for library users, the need to change the librarian's appearance in accordance with the changing role of libraries in society, are described.*

Keywords: *professional image, image of librarian, professionalism, fashion, client orientation of library service.*

Глобальні технологічні, економічні, політичні, соціальні, культурні зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, кинули виклик багатьом соціальним інститутам, вимагаючи від них серйозних трансформацій і руйнування стереотипів. Сьогодні вже очевидно, що бібліотеки – одні з тих установ, які мають стати більш помітними, динамічними, креативними, інтерактивними, перебудувавши свій розвиток, виходячи з орієнтації на оновленого користувача. У контексті таких перетворень актуалізуються як традиційні, так й інноваційні методи залучення нових і підтримки наявних користувачів і стейкхолдерів. Важливим завданням є посилення присутності та поліпшення видимості, тобто адаптація бібліотеки до нових умов побутування.

У вітчизняному та зарубіжному бібліотекознавстві існує багато наукових теоретичних досліджень і прикладних розвідок, в яких проаналізовано комунікаційні аспекти бібліотечного обслуговування, його новітні тенденції тяжіння до концепції клієнтоорієнтованості [2; 3; 8; 13; 19; 20]. Здебільшого ці розвідки зосереджені на вивченні поведінкових, соціальних, психологічних та етичних особливостей користувача і бібліотекаря як учасників комунікації у процесі бібліотечного обслуговування; визначенні професійних і особистісних вимог до бібліотекаря; виявленні комунікаційних бар’єрів і способів їх подолання тощо [3].

Як зазначає Ю. Мелентьєва, «*…Бібліотекар, спілкуючись з читачем, повинен організувати взаємні контакти таким чином, щоб емоційний вплив на читача (користувача) був позитивним*» [3, с. 113]. Для досягнення цієї мети важливе значення мають три складові взаємодії: сприйняття бібліотекарем і користувачем один одного, ставлення один до одного, форма звернення один до одного.

Сприйняття бібліотекарями та користувачами один одного багато в чому визначає успішність процесу спілкування і безпосередньо впливає на його результати. Для сприйняття людиною людини важливе значення мають і зовнішність, і особистісні та професійні якості. Останні впродовж багатьох десятиліть є досить популярним об’єктом бібліотекознавчих досліджень – постійні професійні спостереження дозволили узагальнити ті якості бібліотекаря і користувача, що як сприяють контакту, так і ускладнюють його [3, с. 113–115].

Що ж стосується зовнішності, вивчення літератури дозволило виявити чимало публікацій, присвячених тому, як громадськість бачить образ бібліотекаря. Такі дослідження активно проводяться у багатьох країнах світу, однак в Україні як на теоретичному, так і на практичному рівнях, цьому питанню приділяється дуже незначна увага.

У деяких роботах проблема вивчається різнобічно [5; 12; 18; 24]. Виокремимо групу досліджень про сприйняття образу бібліотекаря користувачами, найчастіше – учнями та студентами [6; 9; 19; 24]. Наприклад, Н. Паговскі і Е. де Фрейн встановлюють прямий зв'язок між сприйняттям бібліотекаря студентами і викладачами університету та успішністю процесу оволодіння ними навичками інформаційної грамотності. Загалом, пишуть вони, бібліотекарі сприймаються як «…Холодні, недружні і замкнуті»; у тому ж разі, якщо бібліотекарі контактні і відкриті, це, як правило, значно сприяє процесу навчання студентів [19].

Подібними результатами ділиться і дослідниця з Малайзії Н. Бадруешам. Її респонденти частіше бачать бібліотекаря «…*Нудною, не дуже доброзичливою, дуже строгою, серйозною і стриманою людиною*» [4].

Відзначимо, що більшість досліджень комунікації користувача і бібліотекаря зосереджені на тому, що відбувається після того, як перші ініціювали контакт. Безперечно, у закладах освіти бібліотекарі переважно отримують достатню спеціальну професійну підготовку з питань задоволення інформаційних потреб користувачів. Однак, як бачимо, для продуктивного процесу комунікації важливо ще й те, щоб користувач дійсно звернувся до бібліотекаря. Невід'ємним компонентом такої успішної комунікації є доступність і відкритість бібліотекаря [11]. Оцінка доступності є ні що інше, як перше враження, яке, забезпечуючи сприятливе середовище, здійснює тривалий вплив на досвід користувача і його бажання взаємодіяти з різноманіттям ресурсів і послуг бібліотеки в подальшому [26].

На відміну від популярної літератури, існує зовсім мало наукових досліджень, які вивчають зовнішній вигляд як складову професійного іміджу бібліотекарів і його важливе значення для якості бібліотечного обслуговування [2; 7]. Невеликою є і група досліджень про сприйняття свого іміджу самими бібліотекарями [2; 12; 20]. Найчисельнішою ж є група публікацій, присвячених образу бібліотекаря, розтиражованому в художній літературі, в ЗМІ та найбільше – в мистецтві, зокрема, у кінематографі

[2; 17; 22; 23]. Утім, як зазначає канадська дослідниця Дж. Уеллс, «*…За останні 60 років образ бібліотекаря у фільмах практично не змінився*» [25], як і консервативний імідж бібліотеки загалом [24]. Більшість бібліотекознавців справедливо вказують на те, що джерела, як правило, підсилюють і перебільшують негативні стереотипи вигляду бібліотекаря, які мають згубні наслідки для нашої професії. Погодьмося, уявлення про професію, що складається у попкультурі і громадській свідомості, сьогодні, як ніколи, має величезне значення для поліпшення того стану, в якому знаходиться бібліотечна справа, іноді – просто для її виживання. Актуалізація змін сприйняття нашої професії суспільством злободенна як у контексті фінансування, що відзначають багато дослідників [8; 13; 18; 23], так і в контексті її привабливості для абітурієнтів [10; 18; 22; 24].

Можна з упевненістю стверджувати, що жодна публікація як наукова, так і популярна, не обходиться без смакування непривабливого вигляду дратівливої стомленої жінки середнього або похилого віку, у невиразній темній в’язаній кофті, з масивною прикрасою на шиї, простих дешевих панчохах, немодних окулярах із товстими лінзами і, звичайно ж, з волоссям мишачого кольору, укладеним в горезвісну «гульку» [17].

Водночас більшість сучасних досліджень наполягають на тому, що саме привабливість є однією з важливих складових формування гарного іміджу, особливо у секторах громадського обслуговування, до яких належать і бібліотеки. Будь-яка установа громадського обслуговування зазвичай забезпечує службу підтримки клієнтів доброзичливим, турботливим і привабливим персоналом, що, врешті, має величезне значення для позитивної оцінки установи загалом.

Згідно з рекомендаціями Американської бібліотечної асоціації (American Library Association – ALA), бібліотекар повинен бути доступним і відкритим для успішного спілкування з користувачами, особливо це стосується співробітників відділів обслуговування [11]. І, як наполягають багато фахівців, саме за першим враженням користувачі оцінюють здатність бібліотекаря до зближення. Це твердження справедливо тією ж мірою, як і припущення, що часто саме це враження може вплинути на оцінку користувачем якості обслуговування і перспективу його подальшого користування бібліотеками. Часто саме відкритість і доступність бібліотекаря, його вміння створити сприятливе для комунікації середовище є для користувача підставою розраховувати на якісні послуги і доступ до різноманітних бібліотечних ресурсів. Психологічно враження про відкритість і доступність складається не

тільки на підставі поведінки і спілкування, а в першу чергу – на підставі сприйняття зовнішнього вигляду. Хоч би там як, саме ці стереотипи фокусують увагу користувача раніше, ніж відбувається процес реального бібліотечного та інформаційного обслуговування, яке він сподівається отримати.

Таким чином, ми поступово підходимо до висновку, що одяг і мода є важливою частиною діяльності бібліотекаря як працівника установи, котра має справу з обслуговуванням клієнтів. Саме темі моди було присвячене засідання «Мода бібліотекаря: що говорить про нас те, як ми одягаємось?», проведене спільно Секцією менеджменту бібліотечних асоціацій, Секцією публічних бібліотек та Спеціальної групи за інтересами «Нові професіонали» ІФЛА впродовж 84-го Всесвітнього бібліотечно-інформаційного конгресу і Генеральної конференції і Ради ІФЛА (24–30 серпня 2018 р., Куала-Лумпур, Малайзія) [16]. Доповідачі з Єгипту, Індонезії, Індії, Малайзії, Мексики і США представили цікаві результати наукових досліджень і практичних доробків щодо зовнішнього вигляду бібліотекарів, його нерозривного зв’язку з професіоналізмом у громадській свідомості.

Так, обговорювалася теза про те, що важливим чинником впливу на вибір стилю одягу бібліотекарем є вид бібліотеки, у якій він працює. Зрозуміло, що у дитячій бібліотеці доречним є неформальний, яскравий, креативний одяг; від бібліотекаря, який працює у національній бібліотеці, логічним є очікування формального або напівформального стилю одягу. Стосовно наукових бібліотек і особливо тих, які є структурними підрозділами закладів освіти, побажання щодо зовнішнього вигляду (і одягу в тому числі) можуть висловлюватися навіть у формі офіційної вимоги щодо дотримання корпоративного стилю, який поширюється на всіх співробітників установи [4; 21; 26].

Впродовж семінару стверджувалася думка, що формальний дрес-код і традиційний діловий стиль одягу, разом з особистісними характеристиками, знаннями і професіоналізмом, є невід’ємною складовою ресурсів, якими озброюється представник бібліотечної спільноти для участі в адвокаційних заходах [21; 26]. Часто бібліотекар на таких зібраннях і зустрічах уособлює для громадськості професію і роль бібліотек у суспільстві загалом, тому очікуваним є діловий зовнішній вигляд, який має відповідати покладеній місії. Те саме стосується й учасників наукових заходів (як на національному, так і на міжнародному

рівнях), і керівників, які повинні зберігати авторитетний вигляд, втілюючи впевненість, серйозність, цілеспрямованість тощо [4; 14; 16; 21].

Учасники засідання визнали, що модернізація сучасного суспільства, викликана глобалізаційними процесами, суттєво вплинула на традиції і культуру в усьому світі. У розвитку моди сьогодні яскраво виявляється спрямованість до уніфікації і «…*Формування єдиного модного простору на базі глобальної індустрії масової культури*» [1]. Разом з тим фахівці відзначають, що «…*Найважливішою характеристикою процесу глобалізації моди є взаємодія двох протилежних тенденцій: з одного боку, культурного універсалізму, який нівелює етнічну специфіку …, з іншого, – локальної етнічної своєрідності, яка акцентує увагу на культурній відмітності і регіональних особливостях*» [1].

На тлі активного розвитку потокового виробництва і функціонування світового ринку, суб'єктами якого стають корпорації, що виробляють однотипну продукцію, нівелюються етнокультурні відмінності, відбувається поступове розмивання етнічної специфіки різних культурних спільнот, зниження статусу національної моди, втрата розуміння одягу як традиційної знакової системи у межах окремих етносів і людства загалом [1].

У той же час глобалізація є важливим чинником, що призводить до загострення етнічної ідентичності, особливо в умовах «…*Тотальної вестернізації, уніфікації зовнішнього вигляду споживача у світовому масштабі на базі євро-американського естетичного стандарту*» [1]. І саме звернення до етнічних традицій дає можливість нетрадиційного осмислення канонічних цінностей і атрибутики різних народів світу.

Прикметно, що впродовж семінару ІФЛА саме представники Південно-Східної Азії – з Індонезії і Малайзії – поділилися досвідом запровадження у цих країнах практики обов'язкового носіння традиційних національних костюмів. Так, 2012 р. губернатор провінції Джок'якарта – міста на острові Ява (Індонезія) – наказом зобов'язав співробітників установ місцевої влади вдягати національне вбрання хоча б один раз на місяць. Ця вимога стосується і бібліотекарів Публічної бібліотеки Джок'якарти. Причому право носити традиційні національні костюми позиціонується як привілей. І бібліотекарі, і користувачі позитивно оцінюють таку практику, відзначаючи, що вона особливо актуальна в умовах, коли у повсякденному житті люди тепер носять традиційні національні костюми набагато рідше. Хоча деякі бібліотекарі (до 5%) піддають сумніву комфортність традиційного одягу в умовах урбанізації,

зауважуючи, що почувають себе ніяково, адже традиційні костюми вимагають більше часу для одягання, створюють проблеми з пересуванням у місті й на робочому місці, сповільнюючи швидкість ходьби і сковуючи рухи [14].

Досвід Малайзії полягає у виконанні розпорядження уряду для всіх державних службовців і бібліотекарів у т. ч. щочетверга вдягати на роботу одяг з батика. Це правило також стосується відвідування офіційних заходів. Головна його мета полягає у підтримці батика як засобу збереження і промоції культурної спадщини, а також для підтримки місцевої економіки, зокрема, виробництва батика [15].

Обговорення зовнішності бібліотекаря як складової галузевої культури торкалися і багатьох інших гострих тем (зачісок, прикрас, аксесуарів, татуювання, пірсингу, форменого одягу тощо), які викликають зацікавленість, особливо з огляду на соціальні, фінансові, релігійні, вікові, кліматичні, інтелектуальні та інші розбіжності і бар’єри, що існують у різних країнах світу. Учасники засідання ІФЛА висловили впевненість у тому, що для подолання існуючих суспільних стереотипів і очікувань бібліотекарю варто переосмислити спосіб транслювання свого іміджу, створюючи презентабельні, сучасні й доречні образи, що має сприяти поліпшенню професійного авторитету і статусу, підвищенню самооцінки і впевненості у собі [16].

Отже, можна констатувати неоднозначне ставлення науковців і практиків різних країн світу до проблеми відповідності зовнішнього вигляду бібліотекарів вимогам, відображеним у модних тенденціях певного часу. Типовим все ще залишається наголошення на пріоритетності професійних якостей у клієнтоорієнтованій парадигмі обслуговування користувачів бібліотек. Разом з тим обнадійливим фактом є наявність у професійному середовищі голосів, що почали привертати увагу до зовнішнього вигляду бібліотекарів як невід’ємної складової успішної невербальної комунікації з користувачем і, загалом, отримання громадської підтримки і визнання.

Список бібліографічних посилань

1. Васильева Ж. В. Влияние процессов глобализации на fashion-индустрию. URL: http://cr-journal.ru/rus/journals/216.html&j_id=15.

2. Матвеев М. Ю. Исследование проблем имиджа библиотек в зарубежных странах 1980–2000-е годы // Библиотековедение. 2006. № 5. С. 101–106; № 6. С. 92–96.

3. Мелентьева Ю. П. Библиотечное обслуживание : учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. 071201. Москва, 2006. 251 с.

4. Badruesham N. Does our grooming affect the usage of our library? A sharing of experience from a series of workshops [Electronic resource] // IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia. URL: http://library.ifla.org/2261/1/142-badruesham-en.pdf .

5. Balling G., Alsted Henrichsen L., Skouvig L. Digital reading groups: renewing the librarian image // New Library World. 2008. Vol. 109, no. 1/2. P. 56–64.

6. Bickley R., Corrall S. Student perceptions of staff in the Information Commons: a survey at the University of Sheffield // Reference Services Review. 2011. Vol. 39, no. 2. P. 223–243.

7. Bonnet J. L., McAlexander B. First impressions and the reference encounter: The influence of affect and clothing on librarian approachability // The Journal of Academic Librarianship. 2013. Vol. 39, no. 4. P. 335–346.

8. Evjen S., Audunson R. The complex library: do the public's attitudes represent a barrier to institutional change in public libraries? // New library world. 2009. Vol. 110, no. 3/4. P. 161–174.

9. Fagan J. Student's perceptions of academic librarians? // The Reference Librarian. 2003. No. 37(78). P. 131–148.

10. Genoni P., Greeve N. School-leaver attitudes towards careers in librarianship: the results of a survey // The Australian Library Journal. 1997. Vol. 46, no. 3. P. 288–303.

11. Guidelines for behavioral performance of reference and information service providers [Electronic resource] / American Library Association. URL: http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines/guidelinesbehavioral.

12. Haigh J. Review of «The Librarian Stereotype; Deconstructing Perceptions&Presentations of Information Work» // Journal of Radical Librarianship. 2017. No. 3. P. 1–3.

13. Hariff S., Rowley J. Branding of UK public libraries // Library Management. 2011. Vol. 32, no. 4/5. P. 346–360.

14. Istiarni A., Priyanto I. F. Traditional Costumes as Librarian's Uniforms for Work at Public Libraries of Yogyakarta, Indonesia [Electronic resource] // IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia. URL: http://library.ifla.org/2242/1/142-istiarni-en.pdf.

15. Jawi P. D., Masli J. B., Adenan M. A. Wear the past in the present for the future [Electronic resource] // IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia. URL: http://library.ifla.org/2271/1/142-jawi-en.pdf.

16. Librarian Fashion: What does the way we Dress say about us? [Electronic resource] // New Professionals SIG, Section on Management of Library Associations and Public Libraries Section, IFLA. URL: http://library.ifla.org/view/conferences/2018/2018-08-27/927.html.

17. Luthmann A. Librarians, professionalism and image: stereotype and reality // Library Review. 2007. Vol. 56, no. 9. P. 773–780.

18. Majid S., Haider A. Image problem even haunts hi-tech libraries. Stereotypes associated with library and information professionals in Singapore // Aslib Proceedings. 2008. Vol. 60, no. 3. P. 229–241.

19. Pagowsky N., De Frain E. Ice ice baby: are librarian stereotypes freezing us out of instruction? In the Library with the Lead Pipe [Electronic resource]. URL: http://www.inthelibrarywiththeleadpipe.org/2014/ice-ice-baby-2.

20. Petr K., Aparac-Jelusic T. Public perception of the role and tasks of library and information science professionals in Croatia: an overview of recent activities // New library world. 2002. Vol. 103, no. 10. P. 364–375.

21. Sawant S. Women librarians in traditional and modern attires in India: Nationwide scenario [Electronic resource] // IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia. URL: http://library.ifla.org/2244/1/142-sawant-en.pdf.

22. Shaffer C., Casey O. Behind the glasses and beneath the bun: portrayals of librarians in popular cinema and a guide for developing a collection // Collection Building. 2012. Vol. 32, no. 2. P. 39–45.

23. Shaw L. Representations of librarianship in the UK press // Aslib proceedings. 2010. Vol. 62, no. 6. P. 554–569.

24. Vassilakaki E., Moniarou-Papaconstantinou V. How public library users perceive the information professional: is the image transforming? // New Library World. 2016. Vol. 117, no. 7/8. P. 449–463.

25. Wells J. A. The female librarian in film: has the image changed in 60 years? // School of Information Student Research Journal. 2013. Vol. 3, no. 2. P. 2.

26. Youssef Salib D. A New Look for a New Role; Challenging Stereotypes of Librarian Style [Electronic resource] / IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia. URL: http://library.ifla.org/2246/1/142-salib-en.pdf.

УДК 930.253–028.26(477):004.77

ВІД ГУТЕНБЕРГА ДО МУЛЬТИМЕДІА: ПУБЛІКАТОРСЬКА І ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО КІНОФОТОФОНОАРХІВУ ім. Г. С. ПШЕНИЧНОГО ЯК СПОСІБ ПРЕЗЕНТАЦІЇ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ

Касян Людмила Григорівна,
провідний науковий співробітник
Центрального державного кінофотофоноархіву
України імені Г. С. Пшеничного,
Україна, Київ

Анотація. *Представлено діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву (ЦДКФФА) України ім. Г. С. Пшеничного з презентації архівних колекцій в сучасному інформаційному просторі. Проаналізовано способи репрезентації архівної інформації в науково-довідкових, електронних мультимедійних виданнях та на архівному вебсайті.*

Ключові слова: *ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, архівна інформація, кінодокумент, фотодокумент, фонодокумент, анотований каталог, мультимедійне видання, тематичний огляд.*

Annotation. *The activity of Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi in archival collections presenting in the modern information space is presented here. The ways of archival information presenting in scientific-reference, electronic multimedia publications and on the archive web-site are analyzed.*

Key words: *Central StateCinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi, archival information, filmdocument, photodocument, audiodocument, annotated catalog, multimedia publication, thematic review.*

Специфіка поширення й побутування інформації в сучасному суспільстві свідчить про збільшення ролі аудіовізуальних документів у загальному інформаційному потоці. Вітчизняна й світова аудіовізуальна спадщина є потужним і невичерпним джерелом знань про минуле і плідним матеріалом для стратегій розвитку майбутнього. Закономірно, що інтерес науковців, фахівців різних галузей, журналістів, митців, широких кіл громадськості до аудіовізуальних документів невпинно зростає.

Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного) – єдина в Україні державна установа, створена спеціально для зберігання аудіовізуальних документів, найбільше архівосховище аудіовізуальної інформації в державі. Для аудіовізуальних документів застосовується нефондова організація зберігання. В архівному зібранні ці документи групуються за видовим принципом. Таким чином, документний масив ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного становить чотири самостійні колекції кіно-, відео-, фото- і фонодокументів, загальний обсяг яких становить майже 500 тис. одиниць обліку, щороку збільшуючись за рахунок нових надходжень.

У контексті глобальних викликів інформаційного розвитку людства надзвичайно важливим напрямком роботи ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного є презентація свого документального зібрання, донесення до користувачів архівної інформації. На сьогодні в інформаційному просторі найбільш повно представлена архівна колекція кінодокументів, яка включає близько 13 тис. одиниць обліку, і містить кіножурнали, спецвипуски, кіно- і телесюжети, документальні фільми, фільми-вистави, концертні програми, створені провідними вітчизняними теле- та кіностудіями – «Українською студією хронікально-

документальних фільмів («Укркінохроніка»), «Київською кіностудією науково-популярних фільмів» («Київнаукфільм»), «Українською студією телевізійних фільмів» («Укртелефільм»), «Республіканською студією телебачення». Найдавнішими кінодокументами в колекції є кіносюжети про коронацію Миколи II (1896 р.), «200-річний ювілей Полтавської битви» (1909 р.), «Польоти авіатора С. І. Уточкіна» (1911 р.), кінофільм «Похорон А. Н. Терещенка» (1912 р.).

Склад і змістове наповнення кінотеки ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного висвітлено в серії науково-довідкових видань, а саме: «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів». Перший довідник «Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальних фильмов производства украинских студий (1923−1941)» [5] побачив світ у видавництві «Наукова думка» 1969 р. Робота з презентації кіноколекції відновилася після 2000 р. У межах галузевої програми «Архівні зібрання України» вийшло друком шість довідників з кінодокументів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, зокрема: «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (червень 1945−1955)» [6], «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1956−1965)» [7], «Україна і Друга світова війна. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків (1939−1945)» [11], «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939)» [8], «Кінолітопис: анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1966−1975)» [9], «Кінолітопис: анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1976–1985)» [10]. Підготовлений, запланований до друку в 2019 р., «Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1986–1995)», здійснюється інтенсивна робота над останнім довідником серії, який включатиме кінодокументи, що з різних причин не увійшли до попередніх видань.

Усі видання серії мають уніфіковану систему подачі матеріалу. Інформацію про кінодокументи структуровано за роками, за хронологією їх виробництва. Кожен з десяти років подається як окремий розділ і містить описові статті, які в межах розділу розглядаються за жанром кінопродукції: інформація про кіножурнали (за номерами випусків); спецвипуски, кіно-, телефільми, кіноролики, кіно-, телесюжети (за назвами

в алфавітному порядку; російськомовні назви – за українською абеткою); збірники кіно-, телесюжетів (за порядковими обліковими номерами. Малометражні кіно- й телесюжети об'єднуються у збірники під одним обліковим номером.

Описові статті (анотації) до кінодокументів містять довідково-пошукові відомості (назву кінодокумента, вид кінодокумента (кіножурнал, спецвипуск, кінофільм, кіносюжет, збірник кіносюжетів), дату випуску, номер випуску, кількість частин (крім одночастинних), обліковий архівний номер, офіційно прийняту повну чи скорочену назву кіностудії, ініціали та прізвище режисера (для фільмів) та інформацію про зміст документа (повідомлення про екранну подію, її учасників, місце, де вона відбувалася). Для полегшення і прискорення пошуку необхідної інформації до анотованого каталогу кінодокументів укладено іменний, географічний та режисерський покажчики. Арабські цифри в посиланнях відповідають порядковому номеру розміщення документа, римські – номеру сюжета. Електронні версії всіх анотованих каталогів кінодокументів представлено на сайті архіву [15], що значно розширює доступ до архівної інформації.

Найдавнішою і найчисельнішою в архівному зібранні є колекція фотодокументів – понад 400 тис. одиниць обліку, перші світлини датуються другою половиною XIX ст. Фототека архіву містить фотонегативи на склі та плівці, фотографії, слайди, фотоальбоми. Тематика документів охоплює всі сфери життєдіяльності людини і суспільства. В цілому документи архіву відображають події суспільно-політичного, економічного і культурного життя України та зарубіжних країн на різних етапах історії, діяльність підприємств, установ і організацій, приватне життя і долі окремих людей.

Традиційними для ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного формами презентації фотодокументів є тематичні онлайн-виставки та фотодобірки, розміщені на сайті установи. Вони присвячуються окремим подіям чи явищам і деяким персоналіям. Онлайн-виставка покликана максимально представити документи відповідно до тематико-експозиційного плану. Фотодобірка ж лише частково репрезентує інформацію певної тематичної чи видової групи документів. Для обох видів публікацій головним є хронологічний принцип подачі матеріалу та наявність анотації до кожного документа, яка включає зміст фотодокумента (ідентифікацію зображених персоналій та подій), час і місце зйомки, автора зйомки, архівний номер.

Колекція фонодокументів налічує понад 66 тис. звукозаписів як документального характеру (події суспільно-політичного життя: сесії Верховної Ради України, з'їзди і конференції різних політичних партій, рухів, громадських організацій, прес-конференції керівників держави, трансляції урочистостей з нагоди державних свят, вручення державних нагород територіально-адміністративним організаціям і установам, урочисті вечори з нагоди ювілеїв відомих діячів науки і культури), так і записи музичних, літературних, літературно-драматичних творів. До найбільш ранніх фонодокументів належать звукозаписи на грамплатівках фірми «Zonophone Records», створених на початку XX ст. Фоноколекція архіву презентується через розміщення на архівному сайті тематичних добірок фонодокументів. Як і у фотодобірках фонозаписи представляються за хронологією й супроводжуються анотаціями, що включають назву звукозапису, відомості про виконавця (доповідача), час і місце запису, тривалість звучання, архівний номер.

Одним із продуктивних способів репрезентації архівної інформації та введення до наукового обігу нових видів аудіовізуальних джерел є публікація у фахових виданнях та на сайті архіву тематичних оглядів аудіовізуальних документів. Тематичний огляд містить видову, кількісну, часову характеристику документного комплексу, аналіз змістового наповнення та інформаційного потенціалу аудіовізуальних документів. Часто він супроводжується добіркою фото-, фоно-, кіно- чи відеодокументів залежно від платформи публікації. Комплекс аудіовізуальних документів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного включає різні види документів (кіно-, фото-, фоно-, відео-), що належать до окремих колекцій, але стосуються однієї теми [1; 3; 11; 12].

Комплексний підхід до презентації аудіовізуальних документів покладено в основу мультимедійних електронних видань ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. Їх контент включає вербальну, візуальну, аудіальну, аудіовізуальну інформацію. У науково-довідковому виданні «Микола Вінграновський у проєкції аудіовізуальних документів» [2] представлено документний масив, що стосується життя та творчості М. С. Вінграновського: перелік та характеристику документальних стрічок режисера, кінодокументів, присвячених митцеві, перелік фонодокументів із записами його творів (з вказівкою архівних довідково-пошукових даних: назва документа, виконавець, рік запису, тривалість звучання, архівний номер), безпосередньо фрагменти самих кінодокументів та фонозаписи авторського читання поезій, фотографії

митця різних років з архівного зібрання. Науково-довідкове, електронне, мультимедійне видання «Шевченкове слово голосом ХХ століття» [4] містить 40 аудіозаписів, що включають 45 поетичних творів Т. Шевченка, 20 біографічних нарисів про визначних майстрів художнього слова, виконавців поезії Кобзаря та інформацію про кінодокументи з фондів ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного про їхній життєвий і творчий шлях. А також – перелік фонодокументів (з вказівкою таких архівних довідково-пошукових даних: назва документа, виконавець, рік запису, тривалість звучання, архівний номер), які містять звукозаписи поетичних та прозових творів Т. Шевченка, радіовистави та радіопостановки за драматичними, прозовими, поетичними творами Кобзаря та творами українських письменників про поета, здійснені протягом ХХ ст. Обидва видання є клікабельними, що дозволяє користувачеві самому обирати спосіб взаємодії і осягнення інформації.

На сайті ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного створено кілька тематичних інформаційних ресурсів, своєрідних постійно діючих, виставкових майданчиків, на яких представлено різні аудіовізуальні документи, розміщено виставки, добірки, тематичні огляди, переліки документів, що дозволяє різновекторно висвітлити історичну подію, культурне явище, життєвий і творчий шлях історичних осіб та водночас різнобічно презентувати архівні колекції. Це – інтернет-проєкти «Аудіовізуальна Шевченкіана ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного» (присвячений життю та творчості Т. Г. Шевченка) [16], «Пам’ятаємо. Перемагаємо. 1939–1945» (приурочений річниці перемоги над нацизмом у Європі та завершенню Другої світової війни) [17], «Мовою кіно» (віртуальна частина культурно-освітнього проєкту (містить дотичні фотодокументи, фільмографію, відепрезентацію, кінотрейллер до презентованого фільму і т. п.) «Кінолекторій ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного "Мовою кіно"» – цикл тематичних лекцій з демонстрацією кінодокументів з архівного зібрання [18].

Аудіовізуальні документи значно збагачують арсенал засобів пізнання минулого, допомагають осягнути його у візуальних та звукових образах. Один із корифеїв вивчення аудіовізуальних документів В. Магідов пропонує розглядати їх як документальну «гіперсистему», «*…Яка має здатність бути історичним джерелом, твором мистецтва, юридичним доказом або свідченням*» [13] і може виконувати різноманітні функції. Презентація архівних колекцій в інтернет-просторі та шляхом публікації довідкових видань сприяє розширенню кола користувачів аудіовізуальної

інформації, популяризації діяльності архівних установ, збереженню історичної документальної спадщини.

Список бібліографічних посилань

1. Касян Л. Г. Духовний материк на ім'я Павло Загребельний // Архіви України. 2014. № 4−5. С. 190; № 4−5. С. 195.

2. Касян Л. Г. Микола Вінграновський у проекції аудіовізуальних документів: наук.-довід. вид. / ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Київ, 2017. 77 с. Електрон. аналог: URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Vingra_pro.

3. Касян Л. Г. Тематичний огляд аудіовізуальних документів до 90-річчя Українського радіо. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/DayRadio.

4. Касян Л. Г. Шевченкове слово голосом ХХ століття : наук.-довід. вид. / ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. Київ, 2017. 175 с. Електрон. аналог: URL: http://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Shevch_gol.

5. Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов производства украинских студий (1923−1941) / сост.: М. Н. Базанова и др. Киев, 1969. 181 с.

6. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (червень 1945−1955) / упоряд.: О. І. Селіфонов та ін. Київ, 2002. 483 с.

7. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1956−1965) / упоряд.: Л. Б. Пількевич та ін. Київ, 2003. 619 с.

8. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939) / упоряд. Н. Слончак. Київ, 2009. 221 с.

9. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1966−1975) / упоряд.: О. Дорошенко та ін. Київ, 2010. 921 с.

10. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіно- і телесюжетів (1976–1985) / упоряд.: І. М. Закринична та ін. Київ, 2015. 1222 с.

11. Любарська Л. В. Богдан Ступка: абсолютний слух : (Темат. огляд аудіовізуальних документів до 75-річчя від дня народження). URL : https://tsdkffa.archives.gov.ua/News/Stupka/index.php.

12. Любарська Л. В. Тематичний огляд аудіовізуальних документів із фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного : до 100-х роковин від дня смерті та 160-річчя від дня народж. І. Я. Франка. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Franko/index.php.

13. Магидов В. М. Источниковедение и архивоведение аудиовизуальных документов в системе исторических знаний // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе : докл. и сообщения на четвертой Всерос. конф., 24–25 апр. 2002 г. Москва, 2002. С. 92–97.

14. Україна і Друга світова війна. Кінолітопис : анот. кат. кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків (1939−1945) / упоряд. Т. Ємельянова. Київ, 2005. 181 с.

15. ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного: офіц. сайт. URL: http://tsdkffa.archives.gov.ua.
16. Аудіовізуальна шевченкіана ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/Shevchenko_Proj.
17. Пам’ятаємо. Перемагаємо. 1939 – 1945.: інтернет-проєкт. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Tempub/Victory/index.php.
18. Кінолекторій ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного. «Мовою кіно». URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Publications/KinoLektoriy.

СЕКЦІЯ 1 «БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ, МУЗЕЇ: ЦИФРОВІЗАЦІЯ, КРОС-МЕДІЙНІСТЬ, КЛІЄНТООРІЄНТОВАНІСТЬ»

УДК 027.7(100):004.77

ГРА ВЧИТЬ, ЯК БЕЗ ПЛАГІАТУ ЖИТЬ: ЕЛЕКТРОННІ МОДУЛІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ У БІБЛІОТЕКАХ ЗАРУБІЖНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Горбань Юрій Іванович,
директор наукової бібліотеки Київського
національного університету культури
і мистецтв, кандидат культурології,
Скаченко Олена Олексіівна,
завідуюча сектором наукової бібліотеки
Київського національного університету
культури і мистецтв,
Україна, Київ

Анотація. *Викладено досвід бібліотек зарубіжних університетів щодо формування навичок інформаційної грамотності за допомогою онлайн-ігор та електронних навчальних інструментів. Описано ігри, модулі інформаційної грамотності та електронну платформу, що навчають розрізняти типи та ознаки плагіату, здійснювати інформаційних пошук та оцінку знайдених джерел за релевантністю, авторитетністю, ефективністю пошуку.*

Ключові слова: *бібліотека університету, ігрофікація, інформаційна грамотність, боротьба з плагіатом, Е-навчання.*

Annotation. *The article describes the experience of libraries of foreign universities in developing information literacy skills through online games and e-learning tools. Describes games, information literacy modules and an electronic platform that teach you to differentiate between types and features of plagiarism; search and evaluate the sources found by relevance, authority, search efficiency.*

Key words: *university library, gaming, information literacy, plagiarism control, e-learning.*

Наявність плагіату в наукових роботах є проблемою сучасної вищої школи. Бібліотеки зарубіжних університетів реалізовують різні проєкти

для покращення інформаційної грамотності молодих науковців та боротьби із академічною недоброчесністю. Метою повідомлення є вивчення практичного досвіду боротьби з плагіатом; опис ігрових моделей та інструментів дистанційного Е-навчання інформаційній грамотності, що використовуються в академічних бібліотеках зарубіжних університетів.

Аналіз джерел [1–2; 4–6; 10] дозволяє сформувати список науковців, котрі займаються розробкою і впровадженням електронних ігрових інструментів та онлайн-платформ для формування у студентів навичок та понять інформаційної грамотності. Це: Mary J. Snyder Broussard, Karen Markey, Chris Leeder, Jane Mandalios, Scott Rice, Amy Harris, Matthew Nass, Alex Taubert, Sergey Zolotykh, Theodore Frick та інші.

Ґрунтовний огляд наукової літератури з актуальності та переваг використання ігор для розвитку інформаційної грамотності, бібліотечного обслуговування пропонується у статті «Навчання через ігри і конкурси: ігри з навчання інформаційної грамотності» [10] головного бібліотекаря, професора Бібліотеки Урсули Шверін Нью-Йоркського технологічного коледжу Маури Смейл (Maura A. Smale, Ursula C. Schwerin Library, New York City College of Technology).

У роботах Mary J. Snyder Broussard, Karen Markey [1; 5], порушується питання застосування нових інструментів для вироблення навичок інформаційної грамотності (ІГ) у студентів, серед яких чітко виділяється рух гейміфікації (від англ. *Gamification* – ігрофікація) – використання ігрових елементів та ігрової механіки у рутинній діяльності для мотивації людей і спонукання їх до дій. За словами А. Юргеленаса, *«…гейміфікація – це мистецтво відбору всіх забавних і захоплюючих елементів ігор, застосування їх в реальній та виробничій діяльності. Це те, що можна назвати людино- орієнтованим проєктуванням...»* [14, с. 36].

Цей рух має в основі розробку і тестування навчальних ігор, що задовольняють запити студентів на ігровий досвід, інтегрований з виконанням їхніх поточних наукових досліджень. Найчастіше метою ігор є вироблення у студентів-першокурсників навичок ІГ: моделей проведення бібліотечних досліджень (пошук ресурсів і управління ними), визначення ознак і типів плагіату, розуміння правил цитування за основними стилями тощо.

У звіті ЮНЕСКО «Інформаційна грамотність» зазначається, що концепція ІГ (інформаційної компетентності) у США побудована на основі програм та ініціатив бібліотечної освіти і є загальновизнаною метою освіти на території країни [3, с. 136]. Провідні університети і коледжі Сполучених

Штатів включають курси інформаційної грамотності у навчальні програми бакалаврів, магістрів та аспірантів. Розробляючи навчальні модулі, фахівці бібліотек університетів США, спираються на концепцію навчання упродовж всього життя і національні стандарти, зокрема: стандарти інформаційної грамотності для навчання студентів (Information Literacy Standards for Student Learning), розроблені у 1998 р. Американською асоціацією шкільних бібліотек і Асоціацією освітніх комунікацій і технологій, стандарти інформаційної грамотності для вищої освіти (Information Literacy Standards for Higher Education), прийняті Асоціацією коледжів і дослідницьких бібліотек у 2000 р. [3, с. 138].

Деякі ігри з ІГ використовуються як частина навчального плану в межах усього курсу або у вигляді індивідуальної роботи; інші пропонуються у позанавчальний час [10, с. 47].

Так, бібліотеки дослідницького **Університету Центральної Флориди** (University of Central Florida, Orlando, штат Флорида) спільно із Центром розподіленого навчання (CDL), у рамках ініціативи «Вільне володіння інформацією» (IF), розробляють електронні навчальні модулі, які можуть використовуватися викладачами різних курсів для допомоги студентам оволодівати навичками інформаційної грамотності. Нині на сайті університету доступні модулі за такими темами:

- Як уникнути плагіату за допомогою стилів APA, MLA, Чикаго;
- Цитування джерел за стилями APA і MLA;
- Проведення огляду літератури;
- Створення стратегії пошуку;
- Оцінка вебсайтів;
- Перехід до дисциплінарних досліджень;
- Визнання дослідження;
- Вибір статей для академічних видань;
- Розуміння інформаційного циклу [13].

Модуль – це «повністю автоматизований навчальний ресурс», призначений для вивчення однієї теми й отримання певного результату [12]. Модулі містять: *контент* (текст, графіка, відео, інтерактивні завдання), *практичні* завдання із зворотним зв’язком і *оцінку* навчання. Наприклад, метою модуля «Як уникнути плагіату за допомогою стилю APA» (передбачає 20-хвилинне вивчення) є формування у студентів навичок та умінь визначати, що є плагіатом у їхній навчальній роботі та як

його уникнути при використанні прямих цитат, перефразованого чи узагальненого текстів.

За 30 хвилин, відведених на вивчення модуля «Цитування джерел за стилем APA», студенти мають засвоїти інформацію і продемонструвати, як застосовувати рекомендації APA і посилання для книг, статей із друкованих журналів, статей із електронних журналів, інформації із вебджерел. Після знайомства з модулем «Створення стратегії пошуку» (20 хв.) студенти зможуть планувати пошукову стратегію, використовуючи предметні бази даних, застосовуючи базові методи розширення і звуження пошуку, а саме: визначення ключових слів, використання AND або OR, синонімів та пов'язаних термінів [12].

30-хвилинний модуль «Визнання дослідження» має на меті навчити студентів класифікувати оригінальні дослідження за п'ятьма критеріями: структура роботи, якість посилань, авторські повноваження, статус публікації або її розповсюдження, організація-спонсор.

В **Університеті Північного Іллінойсу** (Northern Illinois University, DeKalb, штат Іллінойс) для самостійного вивчення розроблено електронний модуль «Управління даними». Він призначений для підвищення інформованості користувачів про відповідальне проведення наукових досліджень. Модуль охоплює сім тематичних галузей: управління даними, вибір даних, збір інформації, обробка даних, аналіз даних, публікація даних і звітність, володіння даними (рис. 1).

Складовою частиною модуля (тема «Огляд управління даними») є вікторина та інтерактивні ігри: Give me a match, Wisely Plagiarism Game [8].

Рис. 1. Модуль «Управління даними», університет Північного Іллінойсу

Вікторина пропонує 10 запитань для самостійної оцінки інформації, наданої у навчальному модулі. Кожне запитання має формат вибору із чотирьох запропонованих відповідей або тип «вірно/невірно». Правильна чи неправильна відповідь приводить до зворотного зв’язку в нижній частині екрана. Якщо відповідь хибна, є можливість повторювати спробу до надання вірної. Загальний бал за тест опирається на дані відповіді на 10 запитань. Тест не оцінюється, якщо є пропущені запитання або дострокове закінчення.

За допомогою онлайн-гри **«Give me a match»** (рис. 2) гравці самостійно перевіряють розуміння термінології та понять, описаних у темі. Щоб стати переможцем, гравцю необхідно дати правильну відповідь на вісім запропонованих запитань. До кожного запитання пропонується вісім варіантів відповідей.

Рис. 2. Гра «Give me a match». Скріншот зворотного зв’язку при правильній і неправильній відповідях гравців, університет Північного Іллінойсу

Онлайн-гра «**Wisely Plagiarism Game**» (Обирай мудро) пропонує гравцям визначити, чи сприяють запропоновані сценарії просуванню або руйнуванню академічної доброчесності. Метою гри є перевірка здатності гравця вирішити, чи буде кожна дія або рішення по управлінню даними досліджень, запропоновані у грі, сприяти або ставити під загрозу цілісність досліджень [7]. Опис гри: на екрані перед гравцем є зображення двох кранів. Коли зверху над кранами з’являється запитання, гравець має натиснути на червону кнопку того крану, де, на його думку, написана правильна відповідь. Максимальне число відповідей потрібно дати за 100 секунд (рис. 3). Для гри потрібен флешплеєр.

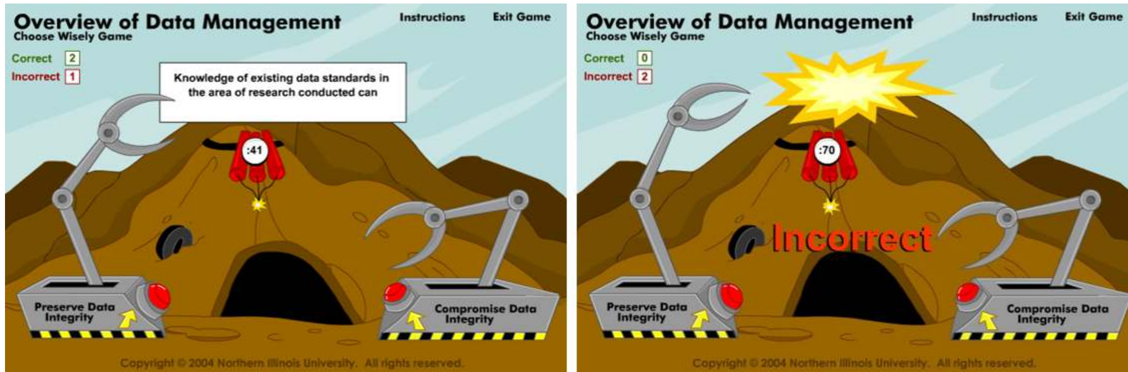

Рис. 3. Гра «Wisely Plagiarism Game». Скріншот зворотного зв’язку при правильній і неправильній відповідях гравців, університет Північного Іллінойсу

Невід’ємною складовою сучасного розвитку усіх сфер суспільства і науки є інтернет. Пропоновані мережею можливості і переваги швидкого доступу до інформації потрібно враховувати і правильно використовувати. Для цього науковцям потрібно мати необхідні навички безпечного, критичного та ефективного інформаційного пошуку у величезному масиві електронних джерел.

Так, бібліотекарі **Університету Лойоли Мерімаунт** (William H. Hannon Library Loyola Marymount University, Los Angeles, штат Каліфорнія) для формування навичок критичного мислення та інформаційного пошуку використовують ігрову онлайн-платформу **RADAR Challenge** (рис. 4).

Рис. 4. Гра «RADAR Challenge». Скріншот головної сторінки і запитання

«Точно так, як капітану корабля потрібен електронний радар для безпечної та ефективної навігації по океану, так і для шукача інформації потрібен аналогічний скануючий пристрій, критичний розумовий радар для аналізу величезної кількості інформації в інтернеті» [4, с. 472].

Опис гри: учасникам пропонується вирізка з статті з наукового журналу та ставляться оціночні запитання про неї [11]. Необхідно оцінити джерело інформації за ознаками Rationale, Authority, Date, Accuracy, Relevance: обґрунтованість дослідження, повноваження авторів (афіліація з науковою установою, авторитет), дата публікації, точність інформації, відповідність джерелам і цитуванню. За словами Джейн Мандаліос, «*…Ця платформа може допомогти студентам розвинути критичне розуміння та необхідність виявляти релевантність статті, авторитетність авторів, дату, місце публікації, причину написання кожного інтернет-джерела, знайденого ними*» [4, с. 477].

Аналіз сайтів академічних бібліотек США, що застосовують ігри для навчання ІГ, показує, що боротьба із плагіатом є актуальним напрямком бібліотечної діяльності. Електронна інструкція із вивчення ознак плагіату, що завершується сертифікаційним тестом, розроблена командою спеціалістів під керівництвом Теодора Фріка (Theodore Frick) у бібліотеці **Університету Індіани** (Indiana University, Bloomington, штат Індіана). Інструкція має п’ять рівнів складності. Базовий рівень дозволяє зрозуміти різницю між уникненням плагіату та здійсненням плагіату. Рівень початківця навчає правильно цитувати одне джерело, надаючи відповідні текстові і бібліографічні посилання. На проміжному рівні студенти навчаються розпізнавати правильне перефразування чужих слів. Проходження підвищеного рівня дозволяє розпізнавати комбінації правильного/неправильного цитування і правильного/неправильного перефразування при використанні одного джерела. Рівень експерта – узагальнення пройденого матеріалу та уміння розпізнавати комбінації правильного/неправильного цитування і перефразування, але з двома і більше джерелами [2].

Пояснення, відеокейси, приклади і тести зі зворотним зв’язком упорядковані від простого рівня до найскладнішого. Додаткові навчальні матеріали містять загальні підказки щодо розпізнання плагіату (окремо для кожного рівня) та приклади 15 видів плагіату і 3 видів неплагіату з детальними практичними поясненнями.

Завершується Е-навчання складанням сертифікаційного тесту. При наданні дев’яти правильних відповідей із 10 запропонованих на вказану

електронну адресу надсилається унікальний сертифікат про знання основ плагіату та його профілактики [2]. При непроходженні тесту дається зворотний зв'язок про зроблені помилки. Важливо, що вказується тип зробленої помилки, але не розкривається, у якому запитанні вона зроблена.

У **Середній школі Норвелла** (Norwell Middle School, Norwell, штат Масачусетс) для вивчення основ плагіату застосовується онлайн-гра «**Rags to Riches»** [9], що пропонує виграти уявний мільйон, відповідаючи на запитання про плагіат (рис. 5).

Рис. 5. Гра «Rags to Riches». Скріншот одного з етапів гри

Інформаційна гра для першокурсників на основі флешплеєра «**Secret Agents in the Library»** (Таємні агенти у бібліотеці), розроблена Mary J. Snyder Broussard для приватного гуманітарного **Коледжу Лайкомінг** (Lycoming College, Williamsport, штат Пенсільванія), зосереджується на формуванні навичок пошуку інформації згідно з другим стандартом інформаційної грамотності ACRL. Опис гри: гравці виконують роль таємних агентів, що мають захопити зловмисника. У грі пропонуються цифрові і нецифрові елементи. Цифровий компонент – це комп'ютерна гра «**Flash base»**, розміщена на сайті університету. Під час проходження мініігор онлайн гравці відповідають на поставлені запитання (рис. 6). Відповіді можна знайти, використовуючи сайт бібліотеки, певні книги, довідкові та періодичні видання, що знаходяться у відповідних бібліотечних колекціях.

Рис. 6. Гра «Secret Agents in the Library». Скріншоти цифрових і нецифрових компонентів гри

У нецифровій частині студенти грають у командах, змагаючись між собою. *«Деякі мініігри спонукають студентів взаємодіяти з бібліотекою. Наприклад, гра може запропонувати пошук коду, схованого у книзі з певною назвою»* [6]. Перемагає команда, що набрала найбільшу кількість балів.

Отже, сучасним інструментом формування навичок інформаційної грамотності став рух гейміфікації (ігрофікації). Бібліотеки визнають проблему існування плагіату в наукових роботах студентів та розробляють електронні навчальні курси для боротьби з академічною недоброчесністю, що входять до навчальних планів магістрів і аспірантів зарубіжних університетів. Під час проходження тестових завдань, вікторин, онлайн-ігор студенти здобувають необхідні навички проведення наукових досліджень у бібліотеці, навчаються розрізняти ознаки і типи плагіату, вивчають правила цитування за основними стилями.

Опираючись на теоретичні знання та граючи в ігри, вони використовують ті самі онлайн-інструменти, що і викладачі. Після завершення гри молоді науковці отримують готову бібліографію для написання курсових робіт і можуть використати здобуті навички пошуку й управління даними при вивченні інших дисциплін і курсів.

Список бібліографічних посилань

1. Broussard M. J. Snyder. Digital games in academic libraries : a review of games and suggested best practices. URL: https://doi.org/10.1108/00907321211203649.
2. Frick, T. How to recognize plagiarism: Tutorial and tests / T. Frick, C.Dagli, A. Barrett and other. URL: https://plagiarism.iu.edu.
3. Information literacy: an international state of the art report. URL: http://www.uv.mx/usbi_ver/unesco.
4. Mandalios J. RADAR: an approach for helping students evaluate Internet sources. URL: https://doi.org/10.1177/0165551513478889.
5. Markey, Karen & Swanson, The Benefits of Integrating an Information Literacy Skills Game into Academic Coursework: A Preliminary Evaluation / Markey, Karen & Swanson, Fritz & Leeder, Chris & R. Peters and other. URL: https://doi.org/10.1045/july2010-markey.
6. Nass, Matthew/ Serious Games in Information Literacy: The Creation and Analysis of Games to Teach Information Literacy / Nass, Matthew, Taubert, Alex, Zolotykh, Sergey and other. URL: https://web.wpi.edu/Pubs/E-project/Available/E-project-031214-143058/unrestricted/IQP.pdf.
7. Northern Illinois University : Wisely Plagiarism Game. URL: http://www.niu.edu/ai/students/section05/games/index.htm.
8. Northern Illinois University. Interactive Games. URL: https://ori.hhs.gov/education/products/n_illinois_u/datamanagement/games/dmogmain.html.
9. Norwell Middle School: Rags to Riches. URL: https://www.norwellschools.org/Page/1026.
10. Smale M. A. Learning through quests and contests: games in information literacy instruction. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/d312/28d1533b166509df3fc2cc9bf6d498f5cf32.pdf
11. The Radar Game. URL: http://electra.lmu.edu/TheRadarGame/story_html5.html.
12. University of Central Florida: Modules. URL: https://infolit.ucf.edu/faculty/modules/.
13. University of Central Florida: What are the Information Literacy Modules? URL: https://infolit.ucf.edu/faculty/.
14. Yurgelenas, Alex (2017). Геймификация – новый тренд интернет-маркетинга : краткий обзор. URL: http://contentmarketingpro.ru/gamification/gejmifikaciya-novyj-trend-internet-marketinga/.

УДК 930.25(477):004.77

ЦИФРОВІЗАЦІЯ УСІХ ПРОЦЕСІВ АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДІЛОВОДСТВА (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ)

Голубкіна Ганна Сергіївна,
провідний спеціаліст Центрального державного
науково-технічного архіву України,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто процеси залучення новітніх технологій в архівну галузь, схарактеризовано заходи, запроваджені у Центральному державному науково-технічному архіві (ЦДНТА України) для інтеграції архівної справи в міжнародний цифровий простір.*

Ключові слова: *ЦДНТА України, ціфровізація, інформаційне суспільство, QR-код, топологія архівного зберігання.*

Annotation. *The processes of introduction of the advanced technologies in the archival field are considered, the measures taken in the Central State Scientific and Technical Archive (CSSTA) of Ukraine for the integration of archival province into the digital space are characterized.*

Key words: *CSSTA of Ukraine, digitization, information society, QR-code, topology of archival storage.*

Сьогодні загальносвітовою тенденцією є цифровізація суспільства. Першою спробою розбудови інформаційного суспільства в нашій країні було прийняття Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства а Україні на 2007–2015 рр.» (від 9.01.2007 р. № 537-V). У 2013 р. розроблено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні (схвалено Кабінетом Міністрів України від 15.03.2013 № 386-р), згідно з якою в перспективі планується входження України до глобального інформаційного простору. Реалізація цієї Стратегії передбачає широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту, культуру, архівну справу, охорону здоров'я, охорону навколишнього природного середовища тощо.

Для інтеграції архівної галузі в міжнародний інформаційний (цифровий) простір Державна архівна служба України другий рік поспіль визначає пріоритетом № 1 цифровізацію усіх процесів архівної справи та діловодства. Центральний державний науково-технічний архів (ЦДНТА)

України активно впроваджує сучасні технології для оптимізації різних сфер своєї діяльності. У ЦДНТА України зберігається науково-технічна документація (НТД) – результат інноваційної проєктної, науково-дослідної, технологічної, конструкторської, раціоналізаторської, винахідницької діяльності. ЦДНТА України – єдина в Україні інституція, що забезпечує державний облік та зберігання НТД, використання її інформації, формування Національного архівного фонду, виконує науково-дослідну та інформаційну діяльність у сфері архівної справи та діловодства.

У 2019 р. відзначається 50-річний ювілей ЦДНТА України, було створено у Харкові згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР від 25 грудня 1969 р. № 688 «Про міри з покращення архівної справи в республіці». За пів століття архів акумулював колосальний інформаційний потенціал – станом на 01.07.2019 р. фонди ЦДНТА України налічують понад 600 000 одиниць зберігання. Масив документів архіву систематизовано у п’ять облікових груп комплексів: проєктну, конструкторсько-технологічну, науково-дослідну, патентну документацію та усні історичні документи з історії науки і техніки. Також на державному зберіганні в архіві перебувають 24 фонди особового походження.

Цифровізація архівної галузі в ЦДНТА України не обмежується переведенням документів в електронний формат, спрямована на оптимізацію збереження Національного архівного фонду, контролю та обліку документації, популяризацію документів, клієнтоорієнтованості шляхом спрощення доступу громадян до інформації. З метою надання якісних та комплексних інформаційних послуг у сфері архівної справи, інформування громадськості про склад та зміст архівних документів, популяризації архіву в ЦДНТА України здійснюється регулярне наповнення офіційного вебсайту та профілю у соціальній мережі «Фейсбук». Систематичне анонсування та інформування про заходи та події архіву сприяють зростанню уваги користувачів до потенціалу науково-технічної документації, поширенню знань про архів, Національний архівний фонд. Протягом останніх років спостерігається спрощення забезпечення віддаленого доступу до архівної інформації. У 2019 р. у ЦДНТА України завершено переведення довідкового апарату в електронний формат. Оцифровано 1220 описів документів, кожен дослідник має можливість ознайомитися з ними, не виходячи з дому, на офіційному вебсайті ЦДНТА України у форматі PDF [1]. Вільний та необмежений віддалений доступ користувачів до електронних архівних

ресурсів забезпечує реалізацію прав людини на інформацію, знання, освіту.

ЦДНТА України адаптується до сучасних умов, удосконалює надання електронних послуг – функціонує віддалене замовлення документів до читального залу [2] та замовлення на виготовлення цифрових копій документів технічними засобами архіву [3], здійснюється виявлення архівної інформації та надання відповідей на запити громадян.

Виставкова діяльність архіву також зазнала змін – поряд із традиційним форматом виставок документів створюються онлайнові виставки, презентації, що розміщуються на офіційному вебсайті. Така форма виставки значно розширює коло дослідників та дозволяє реалізацію міжнародного співробітництва. Наприклад, у 2018 р. розроблено спільний виставковий онлайн-проєкт ЦДНТА України та Білоруського державного архіву науково-технічної документації (БДАНТД) «Україніка у фондах БДАНТД і Білорусика у фондах ЦДНТА України» [4]. Підготовлена трьома мовами, українською, білоруською та російською, виставка знайомить дослідників із документами з історії науки, техніки, архітектури Республіки Білорусь, що зберігаються в ЦДНТА України, та з науково-технічною документацією, пов'язаною з історією України, що зберігається у фондах БДАНТД. Зазначені заходи сприяють популяризації документів, забезпеченню інформаційних потреб користувачів, які через територіальну віддаленість не мають доступу до архівних документів, надають можливість використання архівної інформації незалежно від місцезнаходження дослідника та графіка роботи установи.

Інтенсивний розвиток технологій зумовив появу нових явищ в архівній справі, покликаних забезпечити збереженість Національного архівного фонду, контролю та обліку документації, а також своєчасність обробки запитів громадян. У 2018 р. у ЦДНТА України було прийнято рішення про удосконалення організації зберігання документів та покращення топографії архівосховищ шляхом впровадження автоматизованих інформаційних систем, основою яких є кодування та класифікація інформації. Кодування – переведення інформації у зручну для обробки та зберігання форму за допомогою коду. Кодування інформації може бути як одно-, так і багаторівневим, зворотним та незворотним, загальнодоступним та з обмеженим доступом. Для кодування великого обсягу інформації використовують двовимірні символіки. У ЦДНТА України для топографування архівосховища було обрано QR-код – двовимірний штрих-код, який містить інформацію для миттєвого

зчитування (дослівно: Quick Respons – швидкий відгук). QR-код дозволяє зашифрувати до 4296 символів, зручний у зчитуванні, безкоштовний та вільний для використання.

Кожна коробка з документами в архівосховищі маркується QR-кодом, в якому зашифровано відомості з двох масивів даних: про документне наповнення архівної коробки, про адресне місцезнаходження документів за п’ятьма орієнтирами (архівосховище – стелаж – шафа – полиця – коробка). Інформація у коді розширює та уточнює інформацію на ярлику коробки: зазначаються номер та назва комплексу; перераховуються номери всіх одиниць зберігання, що містяться у конкретній коробці; робиться примітка про одиниці зберігання означеної сукупності, які через свої габарити зберігаються в інших місцях; підсумовується загальна кількість бюксів з плівкою. Працівники зчитують необхідну інформацію за допомогою смартфонів безпосередньо в архівосховищах.

У червні 2019 р. у ЦДНТА України розпочалося створення масиву даних з основними характеристиками та відображенням руху кожної одиниці зберігання з урахуванням її топології. Ініціативний проєкт «ТОПАЗ» (скорочення від «ТОПологія архівного зберігання») запроваджено для створення в архіві інтегрованої пошукової системи електронної ідентифікації об’єктів зберігання. Його мета – спростити та посилити контроль за станом і рухом архівних документів, пришвидшити їх пошук у сховищах. Для кожної одиниці зберігання створюється динамічний QR-код з посиланням на файл на файловому сервері внутрішньої інформаційно-телекомунікаційної системи архіву, що містить усю інформацію про одиницю зберігання, яка необхідна для забезпечення її збереженості: ідентифікація, умови доступу, наявність копій, контроль за використанням одиниці зберігання – видавання у читальний зал або у тимчасове користування поза межі архіву, ремонт і реставрація, звіряння наявності.

Кодування інформації – одна зі сходинок на шляху інформатизації архівної справи, закодовані дані вже використовуються співробітниками ЦДНТА України, покращили роботу з документами у сховищах, підвищили здійснення контролю забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду.

Отже, у процесі становлення глобального інформаційного суспільства, трансформації архівних пріоритетів, застосування новітніх технологій вирішити низку проблем допоможе розширення доступу до інформації, залучення документних ресурсів до суспільного обігу,

оптимізація зберігання, формування та використання Національного архівного фонду, створення підвалин для інтеграції до міжнародного цифрового простору.

Список бібліографічних посилань

1. Список оцифрованих описів проектної документації ЦДНТА України // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/opisi/opisi-1.
2. Замовлення на видавання справ (одиниць зберігання) у читальний зал: // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: URL: https://cdnta.archives.gov.ua/images/materials/rozdily_images/blanky/zamovlennya_chitzal-2018.pdf.
3. Замовлення № ____ на копіювання документів // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/images/materials/rozdily_images/blanky/zamovlennya_kopii-2018.pdf.
4. Україніка у фондах БДАНТД та Білорусіка у фондах ЦДНТА України // Центральний державний науково-технічний архів України. URL: https://cdnta.archives.gov.ua/index.php/uk/exhibitions-uk/222-exhibitions-2018-04-02.

УДК 021.1:005.8

ФОРСАЙТ ЯК ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО БІБЛІОТЕКИ

Соцков Олег Володимирович,
методист Харківської державної
наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація*. Йдеться про особливості використання методу форсайт як ефективного інноваційного способу стратегічного планування розвитку бібліотеки, інструменту для тренінгів та проєктної діяльності.*

Ключові слова: *стратегічне управління, прогнозування, форсайт, методи форсайту, форсайт-тренінг, дорожня мапа.*

Annotation. *The features of using the foresight method as an effective innovative method of strategic planning for the development of the library, a tool for trainings and project activities are considered.*

Key words: *strategic management, strategic management, forecasting, foresight, foresight methods, foresight training, road map.*

Форсайт – це особлива технологія, за допомогою якої здійснюється довгострокове прогнозування. Використовують цю технологію для розробки стратегій розвитку бібліотек. Результати мають бути націлені на підвищення конкурентоспроможності, а також на можливість максимально ефективної діяльності. Використання форсайт-технології як інструменту в бібліотечному середовищі – дуже важливий та зважений крок задля моделювання довгострокового майбуття нашої царини. Спроб таких в Україні ще було зроблено замало, але саме в такий спосіб прогнозування розвитку бібліотеки в перспективі можна ідентифікувати зони перешкод для інновацій і формування плану дій та порад щодо їх подолання. Для формування форсайт-програм саме для бібліотек дійовими є наступні методи:

– Перш за все це – метод Делфі, інакше – метод експертних оцінок. Мається на увазі урахування думок експертів, які займаються бібліотечними дослідженнями, будують адекватну модель майбутнього. Експерти встановлюють потенційні бар'єри, що можуть виникнути при практичній реалізації найважливішого напряму. Метод Делфі передбачає насамперед індивідуальні опитування і формування спеціальної таблиці експертної оцінки та їх подальше узагальнення, уточнення оцінок і, нарешті, досягання збіжностей. Важливим є такий елемент методу Делфі, як організація зворотного зв'язку за допомогою проведення другого ступеня опитування.

– Продуктивним вважається й такий різновид, як метод комісії – аналізування, комунікація та обговорення колективом експертів сценаріїв розвитку подій. Питання вирішуються на основі досвіду та за допомогою прогнозування майбутнього з урахуванням трендів і потенціалів. Ефективними також є: SWOT-аналіз, формування експертних панелей. Результатом, як правило, є технологічна дорожня мапа.

Цілі форсайту – формування інноваційного проєктування та стратегічного плану розвитку бібліотек. Форсайт дозволяє максимально ефективно зрозуміти переваги та недоліки минулого і врахувати їх у створенні новітніх технологій. Завдання – спільними зусиллями і з урахуванням факторів, що впливають на ситуацію, домовитися про те, яким буде майбуття бібліотеки.

Форсайт-тренінги (інакше форсайт-сесії), як правило, проводяться за наступними принципами. Модератор (їх може бути два) виступає особою, яка направляє процес, попередньо формує принципи, визначає основні етапи формування дорожньої карти. Аудиторія розділяється на декілька груп із фасилітаторами в кожній з них. Фасилітатор забезпечує успішну внутрішню комунікацію, допомагає зрозуміти спільну мету й підтримує позитивну групову динаміку для досягнення цієї мети в процесі дискусії, при цьому не захищаючи жодної з позицій або сторін.

Форсайт-тренінг має чотири головних принципи, а саме:

– створення дорожньої мапи стосовно подальшого розвитку бібліотек, визначення основних шаблонів, тенденцій. Розуміння, яким чином дорожня мапа буде реалізовуватися. Робота з перспективами;

– нетворкінг. Забезпечення спільних комунікацій у груповому прогнозуванні. Вміння домовитися. Створення діалогу і взаємодії учасників форсайту;

– прогнозування майбутнього, визначення ризиків, проблемних питань;

– визначення ресурсів, компетенції та пріоритетів розвитку бібліотек у майбутньому. Стратегічний аналіз.

Використані джерела

1. Смага О. В. Форсайт-метод та інформаційний моніторинг: подібності й відмінності / О. В. Смага // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2011. – Вип. 33. – С. 124 –133. – Електрон. аналог: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2011_33_15.

2. Жданов С. Методология форсайтов / С. Жданов [Электронный ресурс] // URL: https://www.slideshare.net/SergeyBerlinSky/ss-46141593.

3. Третьяк В. П. Форсайт как технология предвидения / В. П. Третьяк // Экон. стратегии. – 2009. – № 8. – С. 52–59.

4. CORDIS HLEG EU Developing European Foresight [Electronic resource]. URL: http: //cordis.europa.eu/foresight/definition.htm.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:[001.895:658.8]

МАРКЕТИНГ ЯК ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ У РОБОТІ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТЕКИ ТА ДОСВІД РОБОТИ ВІДДІЛУ НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Прохорова Ганна Валеріївна,
головний бібліотекар
ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
Україна, Харків

***Анотація**. Розглядаються загальні положення теорії і сутність бібліотечного маркетингу, а також досвід застосування різноманітних його форм у роботі відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів ХДНБ ім. В. Г. Короленка.*

***Ключові слова:** сутність маркетингу, бібліотечний маркетинг, бібліотечні послуги, дозвільна діяльність, маркетингові дослідження.*

***Annotation.** The general provisions of the theory and essence of library marketing, and also experience of application of its various forms in work of department of scientific and information maintenance of innovative processes of KSSL of V.G. Korolenko are considered.*

***Key words**: essence of marketing, library marketing, library services, permitting activity, marketing researches.*

Сучасний стан бібліотечної сфери України має ряд особливостей, які позначили необхідність якісно нових підходів до удосконалення управління вітчизняними книгозбірнями. Входження світової спільноти в інформаційну еру, політичні та економічні реформації української дійсності зумовили різкий стрибок у підвищенні темпів розвитку і складності зовнішнього середовища бібліотек. У зв’язку з цим сьогодні потрібна більша різноманітність управлінських систем і бібліотечних послуг, їх потенційна гнучкість, здатність швидко пристосовуватись як до зовнішніх, так і до внутрішніх змін.

Опанування маркетингових технологій, формування цілісної концепції розвитку на основі маркетингових підходів видається одним із головних завдань для бібліотек на сучасному етапі. Роль маркетингу в діяльності сучасної книгозбірні випливає із самих обставин існування в умовах ринкової економіки. Розуміння її значущості – це ознака адекватної оцінки бібліотекарем ролі самої бібліотеки у сучасному світі. Отже, що

таке маркетинг у соціально-гуманітарній сфері й, зокрема, у бібліотечній діяльності? Ментальні підходи радянського часу, коли бібліотекар апріорі вважає, що його послуги усвідомлені суспільством і затребувані, якість обслуговування самодостатня, перелік послуг вичерпний, а попит буде незмінним, є глибоко хибними і провальними в бібліотечній практиці сьогодення. Аналіз фактів соціально-гуманітарного стану суспільства свідчить про докорінні культурні та соціальні зміни, і вони не на користь бібліотек. Книгозбірні втрачають монополію на інформацію, залишають поле активних гравців у формуванні культурного дозвілля сучасної людини, втрачають імідж «хранительки знань» у молодого покоління. Реальність пропонує бібліотеці активно діяти в інформаційному просторі громади, для того щоб перебувати в колі вагомих соціальних інституцій. Інакше вона ризикує втратити останні позиції у соціокультурному просторі, в духовному світі майбутніх поколінь.

Саме тому бібліотека має аналізувати стан свого «ринку» у всій його різноманітності (гендерній, професійній, віковій тощо), знаходити свою нішу, тобто аудиторію, проводити через грамотну рекламну політику експансію в культурне середовище для рекламування свого «товару» – бібліотечних послуг, інакше конкуренти (ЗМІ, електронні ресурси, розважальна індустрія) заволодіють інформаційним полем громади та сформують свої інтелектуальні запити й уявлення про дозвільну діяльність, де для бібліотеки зовсім не залишиться місця.

Майбутнє бібліотеки залежить від того, як вдало вона зможе закріпитися в духовному світі сучасної людини, яке уявлення про себе створить в усіх верствах громадськості. Без використання маркетингу, як обов’язкового елементу соціально-економічної реальності життя суспільства західного типу, що народжене ринковою економікою, зробити це неможливо. Виконання своєї місії з «продажу» інтелектуального запиту і його задоволення самою ж бібліотекою, на наше глибоке переконання, теж є неможливим.

Головна місія сучасної бібліотеки – інформаційне забезпечення життєдіяльності суспільства в цілому і кожного читача зокрема. Щоб ефективно реалізувати цю місію, бібліотека має не тільки творчо вдосконалювати свою роботу, опановувати нові бібліотечні технології, але і проводити диференційовані маркетингові дослідження, які дозволяють враховувати інтереси різних груп населення і т. п. Проведення маркетингових досліджень допомагає бібліотеці зорієнтуватися у розв’язанні питань відповідно до потреб користувачів. Ці дослідження

являють собою збір, відображення та аналіз даних про проблеми, пов’язані з маркетингом бібліотечних послуг. Без інформації від маркетингових досліджень жоден план не приведе до успіху, без нових технологій, техніки, реклами ефективність маркетингу знижується. Маркетингові технології в діяльності бібліотек розвинутих країн почали складатися із середини минулого століття. Утворення на рубежі 1980–1990-х років світового інформаційного ринку та становлення товарного характеру інформації викликало появу маркетингових технологій в практиці бібліотечної діяльності.

Як відомо, у 1980-х роках фахівцями з маркетингу були сформульовані дві концепції діяльності бібліотек: комерційної та некомерційної. Враховуючи об’єктивні складнощі з фінансуванням державної бібліотечної мережі відома західна практика «тримання посмішки» за будь-яких обставин працює проти майбутнього бібліотек. Реакція самого бібліотечного середовища часто є неоднозначною. Хтось вбачає аморальність в економічній діяльності взагалі, інші відмовляють у розвитку цього напрямку через те, що не бачать таких можливостей. Так, можна цілком погодитися з тим, що запровадження платного бібліотечного обслуговування для всіх груп читачів та інших платних послуг не є гуманним через значні економічні труднощі, які часто торкаються саме користувачів бібліотек (учнівської, студентської молоді, науковців тощо). Але такий аргумент породжується самою відсутністю маркетингової концепції в бібліотечній діяльності. Вона ж за допомогою дослідження запитів та можливостей «ринку» інформаційних послуг дозволяє вести цілком адекватну і збалансовану економічну діяльність. Метою цієї діяльності є якомога ефективніше задоволення інформаційних потреб усіх секторів можливої аудиторії, тобто споживачів бібліотечних послуг. Не користь бібліотеки, а користь громади і її окремих членів є кінцевою метою. Методи реалізації цієї діяльності в умовах ринкової економіки є відповідними.

Некомерційний маркетинг у бібліотечній діяльності використовує ті самі методи впровадження, але не приносить прямої фінансової вигоди. Майже усі маркетингові заходи неможливі без моніторингу та аналізу «ринку» бібліотечних послуг, причому не тільки реального, але і перспективного.

Державна політика у бібліотечній сфері також має враховувати об’єктивні процеси у суспільстві та економіці для полегшення здійснення маркетингових управлінських ініціатив і відкриття нових можливостей у

діяльності книгозбірень. Наскільки бібліотеки інтегровані в інформаційне поле сучасного суспільства? Відіграють бібліотеки активну роль у соціокультурних процесах, чи є статистами й аутсайдерами такого впливу? Чи посідають вони місце потрібного суспільству соціального інституту? Відповіді на ці запитання мають визначати маркетингову політику на рівні держави.

Бібліотечний маркетинг дозволяє організовувати роботу на основі запиту користувача, формувати та стимулювати попит. Він вимагає постійного аналізу та введення інновацій, допомагає сформувати оптимальний штат бібліотеки, піднести престиж цієї установи і залучити нових користувачів, отримувати прибутки завдяки наданню окремих послуг за плату. Базування на маркетингу, як системі управління та трансформації бібліотеки в ринковій економіці, ставить її в більш вигідне положення у порівнянні з книгозбірнями, що працюють за традиційною моделлю. Маркетинг принципово перебудовує бібліотеку, мислення бібліотекарів, повертає їх у бік користувача і тим самим полегшує ідентифікацію їхньої реакції на вимоги ринку.

У теорії маркетингу існує два види: комерційний і некомерційний. Метою комерційного бібліотечного маркетингу є отримання додаткової фінансової підтримки для бібліотеки, у т. ч. прибутку від комерційної діяльності (платні послуги, продаж інтелектуальних продуктів бібліотеки, збір коштів – фандрейзинг) тощо. Некомерційний бібліотечний маркетинг може здійснюватися за такими напрямками:

1. Організаційний бібліотечний маркетинг – створення і підтримка позитивного іміджу бібліотеки, пояснення її ролі в суспільстві, її значення і цінності.
2. Маркетинг бібліотечного персоналу – підтримка управління та бібліотечних фахівців для зростання престижу професії.
3. Маркетинг ідей – участь бібліотеки у створенні та обміні соціальними ідеями та інноваціями, їх винахід і застосування.
4. Маркетинг товарів і послуг – розробка та впровадження бібліотечних продуктів і послуг для користувачів.
5. Маркетинг місць і територій – підтримка або зміна ставлення користувача до конкретної бібліотеки, її будівлі та приміщення.

Некомерційний бібліотечний маркетинг дозволяє бібліотекам якнайкраще задовольнити потреби своїх користувачів.

Складовою частиною маркетингу є реклама і паблік рілейшнз. Використання реклами дозволяє бібліотекам формувати попит на послуги,

спрямовувати його на користувача, який не знає, які його потреби можуть задовольнити послуги, запропоновані бібліотекою, який вони мають якісний рівень у порівнянні з конкурентами. Рекламі підлягають усі аспекти діяльності книгозбірні, і не лише платні послуги. Саме реклама всього комплексу послуг дозволяє сформувати дійсно сучасний імідж бібліотеки.

Основними стратегіями для онлайнових маркетингових комунікацій мають бути: бібліотечний сайт, сторінки та групи в популярних соціальних мережах, фото- та відеосервісах, блоги, подкасти тощо. Бібліотечна реклама надає інформацію про бібліотеку, її продукти та послуги потенційним і чинним користувачам. Метою бібліотечної реклами є збільшення попиту на ці товари і послуги.

У практиці роботи відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка маркетинг використовується вже не один рік. Стратегії наближення роботи відділу до потреб читачів, знаходження спільних інтересів, створення позитивного іміджу установи загалом та стимулювання попиту на послуги відділу дають наочні позитивні результати.

Віяння нового часу – перенасиченість рекламою. У цих умовах бібліотекам доводиться боротися за своє місце, посилюючи рекламну діяльність. Одним із засобів реклами, розрахованим на зорове сприйняття, є буклет. За останні роки співробітниками відділу були підготовлені рекламно-інформаційні буклети, що стали свого роду вітриною підрозділу. Ці видання інформують про ресурси та послуги відділу, а окремий буклет присвячений Школі молодого винахідника, що діє при відділі. Буклети поширюються, як у самій бібліотеці під час різноманітних заходів, так і поза її стінами.

Особлива увага приділяється креативним підходам, що дозволяє об'єднати традиційні й віртуальні комунікативні практики. Поширення Інтернету робить необхідним широкомасштабну присутність бібліотеки в глобальній мережі за допомогою сайта, блогів, соціальних мереж, що підвищує інтерактивність обміну інформацією, в цілому збільшують інтерес до бібліотеки з боку існуючих і потенційних користувачів. Про основні заходи інформація розміщується на сторінці відділу в фейсбуці, на сайті бібліотеки у розділі «Новини та події». Для супроводження Фестивалю науки, масштабного іміджевого заходу, що проводиться у відділі кожні два роки, був створений спеціальний блог, який також має

рекламний характер і покликаний залучити якомога більше відвідувачів до сайта бібліотеки.

До внутрішнього виду реклами можна віднести виставки, що проводяться у відділі. Це одна з основних форм бібліотечної діяльності й найяскравіший і ефективний метод реклами фондів. Співробітники організовують виставки нових надходжень та тематичні. Окрему нішу займають віртуальні виставки, які також покликані наблизити фонди до користувача, а також привернути увагу до історії винахідництва («З історії патентних фондів», «Стандартизація – основа якості», «З історії винахідництва: видатні вчені та винахідники Харківщини», цикл «Зроблено в Україні», що розповідає про видатні відкриття і їх авторів – українців).

Якщо говорити про зовнішню рекламу, то вона теж використовується співробітниками відділу. Протягом багатьох років відділ активно співпрацює з місцевими ЗМІ: розсилаються прес-релізи, співробітники виступають на радіо та телебаченні (програми обласного телебачення «Фабрика ідей», «Дзеркало науки», «Європоступ», на радіо «Інновації. Технології. Рішення», «Агоросектор», «Акценти Слобожанщини» та інші). Систематично співробітниками відділу готуються матеріали до місцевих друкованих періодичних видань, анонси заходів до місцевих новин. Харківські журналісти є частими гостями конференцій, круглих столів та творчих зустрічей, що проводяться у відділі.

До комерційного маркетингу можна віднести послуги з тиражування та сканування. Особливе місце займає укладання річних договорів з установами різного відомчого підпорядкування про інформаційне співробітництво в межах проєкту «Взаємодія», за якими надається більш широкий спектр платних послуг: підготовка складних довідок та консультацій патентного повіреного, електронна доставка документів, здійснення пошуку в передплачених базах даних («Зодчий», «Винаходи в Україні» тощо).

Сучасна бібліотечна практика засвідчує, що маркетинг вже став звичним елементом діяльності. У сучасних умовах внаслідок багатофункціональної бібліотечної діяльності зростає різноманітність бібліотечних продуктів, відбувається їх диференціація, тобто модифікація одного і того ж продукту аж до створення унікальних, орієнтованих на задоволення потреб різних цільових груп користувачів. Певну частину вироблених продуктів бібліотеки надають користувачам за окрему плату.

Бібліотечний продукт, що задовольняє платоспроможний попит, знаходячи грошовий еквівалент, стає товаром.

Використані джерела

1. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – Москва, 2002. – 643 с.
2. Соколов А. В. Библиотечный маркетинг, национальная электронная библиотека, библиотечная педагогика /А. В. Соколов // Библиосфера. – 2015. – № 2. – С. 15–20. – Електрон. аналог: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/bibliotechnyy-marketing-natsionalnaya-elektronnaya-biblioteka-bibliotechnaya-pedagogika.
3. Цукерблат Д. М. Маркетинг в академической библиотеке / Д. М. Цукерблат // Библиосфера. – 2008. – № 1. – С. 7–10. Електрон. аналог: URL: https://cyberleninka.ru/article/n/marketing-v-akademicheskoy-biblioteke.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:025.355:004]:316.77

ІНТЕГРОВАНИЙ ГАЛУЗЕВИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС – БАЗА ДАНИХ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ЗВЕДЕНИЙ КАТАЛОГ НАДХОДЖЕНЬ ДО БІБЛІОТЕК ХАРКОВА»

Непочатова Оксана Володимирівна,
головний бібліотекар Харківської державної
наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка,
Капустіна Наталія Іванівна,
завідуюча відділом Харківської державної
наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто базу даних «Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова» як засіб інформаційного забезпечення фахівців із соціальних комунікацій. Представлено результати бібліометричного аналізу, висвітлено динаміку розвитку і сучасний стан корпоративного ресурсу.*

Ключові слова: *бази даних ХДНБ, корпоративні проєкти ХДНБ, професійні комунікації, бібліометричний аналіз, соціальні комунікації.*

Annotation. *The database Social «Communications: a consolidated catalog of receipts to the libraries of Kharkov» as an instrument of information support for specialists in social communications was examined. The results of a bibliometric analysis of a corporate resource are presented.*

Key words: *KhSSL databases, corporate projects of KhSSL, professional communications, bibliometric analysis, social communications.*

Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» передбачає «*…Інтенсивне залучення фахівців бібліотечно-інформаційної галузі до системи професійної бібліотечної комунікації*» [3]. Ця теза вимагає від бібліотек посилення їх ролі як центрів освіти і саморозвитку галузі та потребує удосконалення інформаційного забезпечення професійної комунікації фахівців. Прикладом успішного застосування інноваційних технологій у діяльності Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ) є корпоративний проєкт «Формування бази даних "Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова"» (http://korolenko.kharkov.com/cgi-bin/wcatalog/irbis?LNG=uk&C21COM=F&I21DBN=SCOM&P21DBN=SCOM&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID=&S21CNR=).

Проєкт започатковано у 2007 р. з метою створення ефективної системи інформаційного забезпечення користувачів – фахівців бібліотечних, архівних та музейних закладів, працівників засобів масової інформації, а також їх поточного інформування про нові надходження документів з питань соціальних комунікацій. Учасниками проєкту стали 16 провідних книгозбірень Харкова, зокрема: ХДНБ, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ЦНБ ХНУ), Харківська обласна універсальна наукова бібліотека (ХОУНБ), Харківська обласна бібліотека для юнацтва (ХОБЮ), Харківська обласна бібліотека для дітей (ХОБД), бібліотека Харківської державної академії культури (бібліотека ХДАК), Харківська наукова медична бібліотека, Фундаментальна бібліотека Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва (ФБ ХНАУ), бібліотека Харківської академії неперервної освіти, Центральна міська бібліотека імені В. Г. Бєлінського, Центр науково-гуманітарної інформації Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (ЦНГІ ХГУ «НУА»), бібліотека Харківського обласного навчально-методичного центру підвищення кваліфікації працівників культурно-освітніх закладів, Науково-технічна бібліотека Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТБ ХНТУ «ХПІ»), Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (НБ НЮУ), Наукова бібліотека

Харківського національного університету радіоелектроніки, Науково-технічна бібліотека Харківського національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ».

Координатором є кабінет бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної (КБ) ХДНБ, що здійснює збір даних, забезпечує організацію ведення, зберігання та актуалізацію бази даних (БД) «Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова». Корпоративна бібліографічна БД формується як одиниця структури електронного довідково-пошукового апарату ХДНБ, але має свої ознаки й особливості, закріплені в регламентуючих документах, серед яких: договір про співпрацю бібліотек-учасниць; положення про БД «Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова»; паспорт БД; інструктивна документація з організації та ведення БД «Соціальні комунікації» для бібліотек-учасниць («Види документів, що включаються до БД "Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова"», «Обов'язкові поля для складання бібліографічного опису в БД»); методичні рішення з питань корпоративної каталогізації, прийняті бібліотеками-учасницями.

Ресурс, як один із засобів інформаційного забезпечення фахівців із соціальних комунікацій, виконує наступні функції:

– обліково-реєстраційну (встановлює наявність видань у фондах бібліотек-учасниць);

– інформаційно-пошукову (забезпечує багатоаспектний пошук за темами, окремими елементами бібліографічного опису з наданням повних відомостей про видання, в т. ч. посилання на повний текст документа, якщо в нього є електронний аналог та дані про місцезнаходження);

– науково-допоміжну (забезпечує ефективне формування та використання наукової інформації в галузі соціальних комунікацій);

– рекламно-інформаційну (забезпечує повноту відомостей про документи з питань соціальних комунікацій, що вийшли з друку);

– знаково-комунікативну (допомагає у дистанційному спілкуванні «користувач – каталог – автор»);

– освітню (забезпечує підвищення культурного, освітнього і професійного рівня користувачів та фахівців бібліотечної, архівної, музейної галузі).

Організація БД здійснюється на основі принципів системності, науковості, повноти, доступності та оновлення інформації, з урахуванням

новітніх вимог каталогізації. Відображаються різноманітні за цільовим призначенням нонелектронні видання, електронні ресурси, неопубліковані документи, автореферати дисертацій та дисертації, наявні у фондах бібліотек-учасниць.

Для розкриття змісту документів, проведення ефективного багатоаспектного пошуку в БД має лінгвістичне забезпечення, яке складається з бібліографічного опису документів у відповідності до чинних в Україні стандартів; індексування документів за класифікаційною системою УДК (до 2017 р. за ББК); предметизації документів за допомогою предметних рубрик українською та російською мовами; кодів (сигл) фондоутримувачів. Ресурс створюється на основі технологічної платформи – автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи ІРБІС-64.

У 2018 р. з метою отримання об'єктивної картини розвитку інформаційного ресурсу, оцінки його актуальності та потенційних можливостей здійснено бібліометричний аналіз БД. Застосування бібліометричних методів дало змогу провести аналіз за наступними критеріями: динаміка поповнення; аналіз документного потоку бібліотек-учасниць проєкту; галузевий напрямок документного потоку; використання БД. Аналіз зазначених параметрів дозволив різноаспектно схарактеризувати розвиток БД, визначити потенціал корпоративного ресурсу.

Одним із базових критеріїв оцінки інформаційного ресурсу є його загальний обсяг та динаміка поповнення. Ведення корпоративного ресурсу започатковано у 2007 р., вільний доступ на сайті ХДНБ – з 2009 р. На час проведення дослідження загальний обсяг БД становив 6765 бібліографічних записів (БЗ) на документи, отримані бібліотеками-учасниками. За 2007–2009 рр. було сформовано основний масив ресурсу (з електронного каталогу (ЕК) ХДНБ експортовано 2836 БЗ або 40% від її загального обсягу). У подальшому спостерігається стабільне зростання протягом тривалого часу без істотних змін структури і змісту БД, що є однією з найважливіших якісних ознак ресурсу (див. діаграму 1).

Діаграма 1. Динаміка поповнення БД 2007–2018 рр.

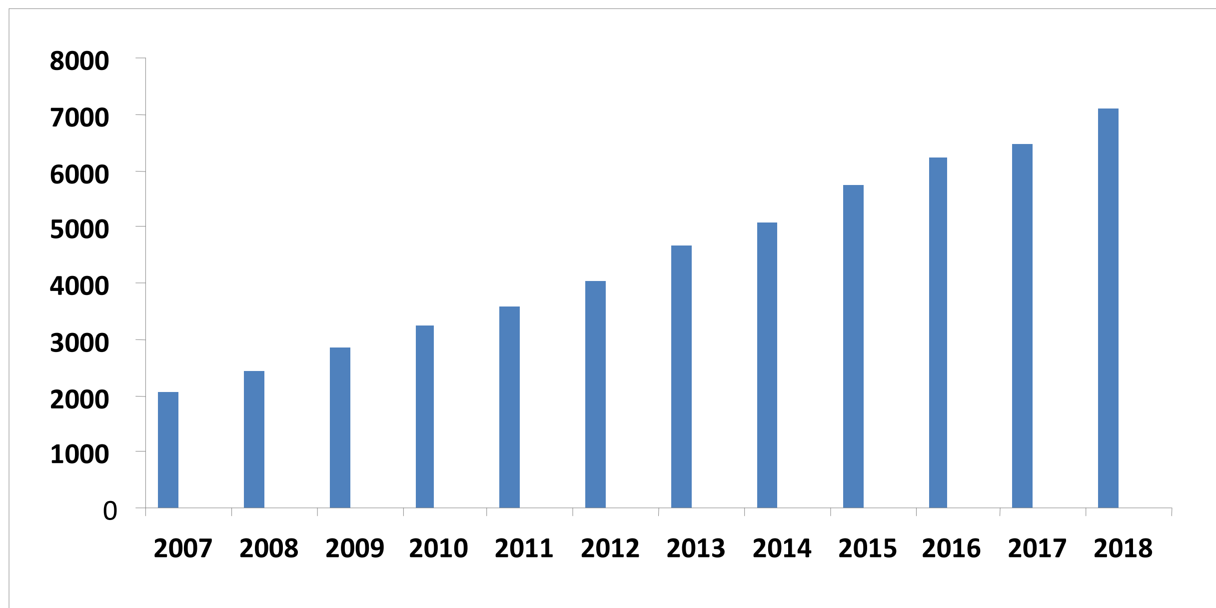

Аналіз документного масиву бібліотек-учасниць проєкту дозволив виявити сучасний стан їх комплектування ресурсами галузі соціальних комунікацій. Результати надали можливість визначити, що найактивніше поповнюється фонд ХДНБ (4874 БЗ з цієї галузі становить 77% від загального обсягу ресурсу). КБ ім. Л. Б. Хавкіної отримує обов'язкові примірники видань, які ХДНБ одержує відповідно до «Переліку одержувачів обов'язкового безоплатного примірника видань України», бібліографічні записи яких становлять основу масиву БД. На другому місці бібліотека ХДАК (442 БЗ – 7% від загального обсягу), на третьому – ЦНБ ХНУ – 258 (4%), ХОУНБ (191) та НБ НЮУ (168) по 3%, ХОБЮ, ХОБД, ФБ ХНАУ, НТБ ХНТУ «ХПІ», ЦНГІ ХГУ «НУА» по 1% (див. діаграму 2).

Діаграма 2. Аналіз документного масиву в БД бібліотек-учасниць проєкту

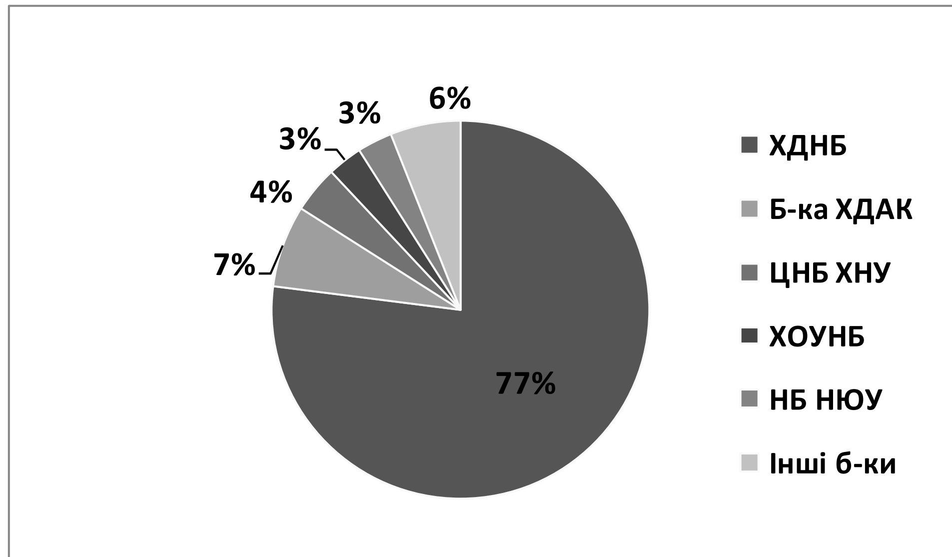

За результатами комплексного аналізу документного масиву з'ясовано галузеві складові БД. Суттєва частка припадає на ресурси з видавничої справи (22%), бібліотечної справи і бібліотекознавства, журналістики (по 15%), бібліографії та бібліографознавства (12%), музеєзнавства (11%). Значно менше відображено джерел з документознавства (7%), науково-інформаційної діяльності, книгознавства та архівознавства по 6% (див. діаграму 3).

Діаграма 3. Галузеві напрями документного масиву

Детально досліджено документний потік з бібліотекознавства, що використовується бібліотечними фахівцями для неформальної, інформальної освіти та професійної діяльності. Встановлено, що тематика документів відповідає основним напрямам бібліотечної діяльності, серед яких: загальнотеоретичні питання бібліотечної справи, проблеми бібліотечної освіти, сучасні тенденції в управлінні бібліотечно-інформаційною діяльністю, робота бібліотек різних типів і видів, сучасні технології та інформаційні ресурси бібліотек, історія бібліотечної справи.

За результатами тематичного аналізу обраного масиву документів можна констатувати, що найбільша кількість документів з питань бібліотекознавства, відображених в БД, присвячена питанням організації бібліотечної справи (29%). Записи БД відображають інформацію про стан вітчизняної бібліотечної справи та бібліотечну політику країни, інформують про діяльність книгозбірень різних типів та видів: наукових (у т. ч. науково-дослідних установ), публічних (обласні універсальні наукові, сільські), бібліотек навчальних закладів (закладів вищої та загальної середньої освіти). Значний масив документів присвячено проблемам бібліотечної освіти, бібліотечній професії та кадрам.

Актуальні питання теорії і методології бібліотекознавства розглядаються у 25% документів БД. Їх тематична спрямованість охоплює

проблеми запровадження у бібліотечну практику інновацій та сучасних технологій, підготовки інформаційних ресурсів із суспільно значущим контентом. Слід виділити питання бібліотечного обслуговування користувачів у сучасних умовах (16%). Про стан бібліотечних фондів, їх формування та збереження інформують користувачів 10% записів. Спостерігається стабільне зростання кількості видань з проблем каталогізування, значна кількість яких присвячена впровадженню УДК в бібліотеки України (див. діаграму 4).

Діаграма 4. Бібліотечна справа і бібліотекознавство

За критерієм використання інформаційного ресурсу користувачами здійснено вибірковий моніторинг статистики звернень. З'ясовано, що кількість відвідувань становить до п'яти осіб на день, кількість звернень – до 20. Наведені цифри свідчать, що БД має стабільний попит та використовуться під час:

– довідково-бібліографічного та інформаційного обслуговування (у т. ч. для виконання віртуальних довідок);
– організації виставкової діяльності;

– підготовки інформаційно-бібліографічних матеріалів (у т. ч. зведених бібліографічних покажчиків та списків);

– підготовки наукових, науково-методичних заходів тощо.

Проведений бібліометричний аналіз дозволив різноаспектно схарактеризувати розвиток БД «Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова» та визначити потенціал ресурсу в інформаційному забезпеченні бібліотечної галузі регіону, який полягає в оперативному вирішенні наукових, виробничих та навчальних завдань через вільний доступ до ресурсів відповідного профілю.

Одним із важливих чинників у роботі з ресурсом є його популяризація та просування серед фахівців бібліотечно-інформаційної сфери. Головне завдання реклами інформаційного продукту полягає у розширенні сегменту користувачів з використанням інноваційних каналів та засобів поширення інформації. Реклама корпоративного ресурсу здійснюється сьогодні через: сайт ХДНБ (вільний доступ з 2009 р.); онлайн- та офлайн-інформування на фахових регіональних та локальних заходах (наукових, науково-практичних конференціях, нарадах, семінарах, засіданнях секції науково-методичної та науково-дослідної роботи Харківського обласного відділення ВГО Українська бібліотечна асоціація (ХОВ ВГО УБА); платформи соціальних медіа, де розміщуються повідомлення про нові надходження до КБ ім. Л. Б. Хавкіної, дописи про стан БД та реалізацію регіонального проєкту в фейсбуці на сторінках ХОВ УБА, ХДНБ, КБ.

Під час реалізації регіонального проєкту діяльність працівників КБ була спрямована на надання кваліфікованої методичної допомоги відповідальним особам від бібліотек-учасниць. Науково-методичне забезпечення здійснювалося за наступними напрямами: аналіз роботи, консультаційна та методична допомога, організація і проведення заходів з професійного навчання бібліотечних працівників, проведення нарад, впровадження та удосконалення технологічних процесів роботи, підготовка організаційно-технологічної і нормативної документації; впровадження інновацій, відвідування бібліотек.

З нагоди 10-річчя ресурсу відбулось засідання учасників корпоративного проєкту – професійний діалог «Корпоративний ресурс для професіоналів», орієнтований на оцінку актуальності та потенційних можливостей БД. Ключова тема зустрічі – важливість корпоративного проєкту та його актуальність в умовах обмеженого комплектування бібліотек. Під час засідання координаторами проєкту обговорено основні

віхи, виклики та трансформації БД з моменту створення до сьогодення, оголошено результати бібліометричного аналізу та сучасного стану корпоративного ресурсу, презентовано професійні ресурси та заходи КБ на допомогу бібліотечній спільноті (до 115-річчя відділу). Учасники заходу ухвалили рішення відносно подальшого розвитку корпоративного ресурсу, а також розглянули низку питань стосовно його редагування, рекламування та повноти відображення інформації. Створення закритої групи у соціальній мережі «Фейсбук» для учасників проєкту та проведення щорічних засідань робочої групи має сприяти оперативному та ефективному вирішенню поточних та проблемних питань.

Більш ніж десятирічний досвід роботи з корпоративним ресурсом «Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова» засвідчує, що використання БД відкриває широкі можливості для інформування фахівців галузі; сприяє здійсненню обміну науковою інформацією, налагодженню та активізації зв'язків між бібліотеками Харківського регіону. До основних переваг БД можна віднести: оперативність подачі інформації, наявність джерельної бази бібліотек Харківського регіону, можливість здійснення багатоаспектного пошуку, відбору інформації під час підготовки інформаційно-аналітичних продуктів.

На сучасному етапі вдосконалення інформаційно-аналітичного супроводу галузі соціальних комунікацій нагальною потребою є посилення співпраці з архівами та музеями регіону в створенні інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу.

Використані джерела

1. Глазунова Л. В. Роль читального залу бібліотекознавства ХДНБ ім. В. Г. Короленка в інформаційному забезпеченні бібліотечної громадськості Харкова / Л. В. Глазунова, О. П. Скорик // Короленківські читання 2007 : матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2007 р. – Харків, 2007. – С. 74–82.
2. Ракитянська В. Д. Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка: динамічний розвиток, пошук нових форматів // Короленківські читання 2017 «Бібліотеки, архіви, музеї : динамічний розвиток і пошук нових форматів» : матеріали ХХ Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 жовт. 2017 р. – Харків, 2018. – Ч. 1. – С. 4–19.
3. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р) // Законодавство України : сайт. – Київ, 2016. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80?find=1&text=%ED%E0%F3%EA%EE%E2%E8%E9+%F1%F3%EF%F0%EE%E2%B3%E4#w11.

УДК 01:001-051(477)Витяжков(092)

ВІКТОР ТИМОФІЙОВИЧ ВИТЯЖКОВ ЯК ПЕДАГОГ І ВЧЕНИЙ. ДО 90-РІЧЧЯ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

Сєдих Віктор Васильович,
доцент Харківської державної академії культури, кандидат педагогічних наук, доцент,
Щербініна Олена Павлівна,
старший викладач Харківської державної академії культури,
Україна, Харків

Анотація. *Докладно висвітлюється житєвий шлях, наукова і педагогічна діяльність українського бібліографознавця, декана бібліотечного факультету (1966–1979 рр.) ХДАК В. Т. Витяжкова. Особлива увага приділена його педагогічній та адміністративній роботі, здобуткам факультету під його керівництвом, внеску в розвиток бібліотечної освіти.*

Ключові слова: *В. Т. Витяжков, Є. П. Тамм, М. П. Васильченко, Харківська бібліотечна наукова школа, бібліографознавство, ХДАК, бібліотечний факультет, анотування.*

Annotation. *Scientific and pedagogical activity of the Ukrainian bibliographer, dean of the library faculty of the KhGAC (1966–1979 pp.) V. T. Vytyazhkova is highlighted. Particular attention is paid to his pedagogical and administrative work, the achievements of the faculty under his leadership, his contribution to the development of library education.*

Key words: *V. T. Vytyazhkov, E. P. Tamm, N. P. Vasilchenko, Kharkov Library Scientific School, Bibliography, KhGAK, library faculty, annotation.*

Шлях Віктора Тимофійовича Витяжкова (1922–1982), легендарного декана, до бібліотечної професії і, як фахівця до Харківської наукової бібліотечно-бібліографічної школи являє собою ланцюжок певних випадковостей, як, власне, людське життя взагалі. Але з часом ці випадковості вже не видаються такими. Дійсно, він не мріяв про професію бібліографа, але ставши ним, знайшов своє покликання і втіху. Народившись далеко від Харкова, про який він мав лише загальне уявлення, Віктор Тимофійович тут міцно вкоренився; крім колег, знайшов щирих друзів, місто полюбив, ним захопився й прожив тут напружену

другу половину життя у пошані як непересічна людина і фахівець, у любові рідних і близьких та навіть далеких.

В. Т. Витяжков народився 10 квітня 1922 р. на хуторі Сухому Ставропольського краю у родині селянина. У 1941 р. закінчив середню школу й вступив до Чорноморського військово-морського училища, але вчитися в ньому не довелося через наближення фронту. У складі Житомирського піхотного училища його було відправлено на фронт. Під Сталінградом в одному з боїв він був тяжко поранений і залишений на полі бою. Так він перший раз опинився у полоні, з якого вдалося втекти. Потім було ще два полони й дві вдалі втечі. Після перевірок він кожного разу повертався на фронт. Як звичайна молода людина спромоглася на такі вчинки, звідки ця жага до волі, сили для подальшої боротьби, терпіння і стійкість, що дозволили пережити усі жахи фашистського полону і не скоритись, перемогти?! Після останньої втечі й перевірки Віктор Тимофійович знову на фронті як командир взводу. Він знову зазнає тяжкого поранення в голову. Після довготривалого лікування у 1944 р. його було демобілізовано по II групі інвалідності [12].

Перебування у полоні було не тільки тяжким фізичним випробуванням, але й моральним, оскільки у мирний час він залишався під наглядом органів держбезпеки СРСР. Як відомо, полон у ті часи розглядався як зрада Батьківщині, тоді як в усьому світі полонений вважався жертвою обставин. Перебування у полоні позначилося на виборі професії. Відповідні органи не дозволили йому навчатися у технічному виші, отже, у вересні 1946 р. В. Т. Витяжков став студентом Московського державного бібліотечного інституту. Після успішного навчання його рекомендували до аспірантури, яку він закінчив, захистивши кандидатську дисертацію. У цей час він одружується. З таким життєвим досвідом приїздить до Харкова.

Отже, у вересні 1954 р. він із молодою дружиною приїхав до Харкова й був прийнятий на посаду старшого викладача кафедри бібліографії Харківського державного бібліотечного інституту, а у 1966 р. став деканом бібліотечного факультету. На той час Харківський державний бібліотечний інститут (ХДБІ, ХДІК, нині ХДАК) був єдиним в УРСР вищим навчальним закладом подібного профілю. За 25 років існування здобув заслужений авторитет серед нечисельних навчальних закладів СРСР, які готували бібліотечних працівників. Ще у довоєнний період тут викладали відомі українські бібліотекознавці Н. Я. Фрідьєва, Б. О. Борович, О. А. Майборода, Д. М. Лекаренко, М. М. Фельдштейн та

інші, була створена аспірантура, а випускники вишу успішно працювали, зокрема, й на керівних посадах у різних бібліотечних і політпросвітівських структурах по всій Україні. ХДБІ працював навіть під час Другої світової війни, а повернувшись до визволеного Харкова, досить швидко відновив і перевершив усі довоєнні показники діяльності [22].

В. Т. Витяжков розпочав викладацьку діяльність із загального курсу «Бібліографія». Звісно, що рівень його підготовки, кваліфікації відповідав вимогам вищої школи, але цього недостатньо для викладання. Крім знання предмета, потрібно бути психологічно підготовленим до зустрічі та спілкування зі студентами, сформувати особливе ставлення до них як майбутніх колег-однодумців, тобто поважне й доброзичливе, одночасно вимогливе. Так все й сталося. Віктора Тимофійовича слухали із задоволенням, радісно вчилися й не думали прогулювати чи нудьгувати на заняттях.

Викладаючи, він зростав як учений. Викладацька діяльність збагачувала майбутнього метра як бібліографознавця. Теоретичні знання набувають іншого значення, коли використовуються у викладанні. Вагомим результатом його діяльності була публікація лекції для студентів-заочників «Задачі і принципи бібліографії» [3]. Лекція й сьогодні частково не втратила своєї актуальності, оскільки бібліографія як феномен, завжди має нішу в інформаційному середовищі усіх часів і народів. А сучасні форми її існування є ще більш різноманітними та ефективними.

З часом В. Т. Витяжков схиляється до курсу «Бібліографія суспільно-політичної літератури», який тривалий час читала Л. І. Коломійченко. У межах названого курсу він підготував лекцію для студентів-заочників про методику анотування творів класиків марксизму-ленінізму, загальні положення якої щодо анотування документів залишаються незмінними. Багато часу він віддавав підготовці до занять, навіть перебуваючи у статусі декана найбільшого факультету. Повертаючись запізно додому, починав готуватися до занять. Матеріал Віктор Тимофійович постійно оновлював, намагався бути компетентним, об’єктивним і цікавим педагогом. Студенти називали його лекції лекціями-бесідами, лекціями-роздумами, лекціями-спостереженнями. Як вдумлива людина, він розумів, що бібліографічні курси переобтяжені фактографічними, методичними відомостями на шкоду теорії бібліографії, значення якої він уявляв як ніхто у ті часи. Тому він взяв участь у загальносоюзній дискусії з проблем теорії бібліографії, де його погляди переважно поділяли авторитетні вчені й бібліографи-практики. Зокрема, В. Т. Витяжков чітко і правильно визначив межі теорії і

практики бібліографії, аргументовано їх позначив. Надбання вченого були використані в розробці першого термінологічного стандарту «Библиография. Термины и определения: ГОСТ 16448-70» (1971) [7]. Колеги Витяжкова згадували неабиякі здібності науковця: «*Якби не адміністративна робота, він відбувся б як маститий вчений. Мав дослідницький дар від природи, але був стиснутий адміністративною роботою, яка відволікала його від наукових пошуків*», – згадувала професор І. О. Вовченко [12].

В останній період життя В. Т. Витяжков викладав курс «Бібліографія соціально-економічної літератури»,який розробляв спільно зі своїм московським колегою Михайлом Микитовичем Бєспаловим. Останній активно спілкувався і під час написання підручника для вишів «Економічна бібліографія» (Москва, 1975), одержуючи від Віктора Тимофійовича слушні поради, рекомендації. Звісно, що він став першим рецензентом оригінального видання. Колишній ректор ХДІК професор А. Л. Оприщенко зазначав: «*Він підтримував тісні зв'язки з колегами з Московського, Ленінградського інститутів культури. Харківська бібліотечна школа в період його роботи була однією з провідних*» [12].

Молодий викладач досить швидко здобув авторитет на факультеті. Спочатку йому запропонвали посаду заступника декана бібліотечного факультету (1960 р.), а з 1966 р. – обрали деканом факультету, яку до нього обіймав досвідчений управлінець С. П. Ключарьов (1960–1966). На той час це був найбільший факультет ХДІК, у складі якого працювало п'ять спеціальних кафедр: бібліотекознавства, бібліографії, бібліотечних фондів і каталогів; технічних бібліотек і технічної інформації; книгознавства (нині бібліотечну освіту забезпечує одна спеціальна кафедра на факультеті соціальних комунікацій). На цьому відділенні ХДІК навчалося більше однієї тисячі студентів, а ще були вечірнє і заочне. Набір на I курс бібфаку постійно зростав від 90 осіб до 200. Термін навчання – чотири роки, випускники одержували єдину кваліфікацію «бібліотекар-бібліограф вищої кваліфікації». З 1955 р. у зв'язку з потребами книжкової торгівлі на факультеті було відкрито книгознавче відділення.

У 1960–1970 роках на факультеті викладали відомі фахівці Л. І. Коломійченко, Р. Б. Гуревич, Н. Я. Фрідьєва, І. Я. Каганов, Є. П. Тамм, Д. А. Кумок, Л. І. Котенко, І. І. Корнєйчик, С. І. Волкова та ін. У 1970–1980 рр. авторитет Харківської бібліотечної науково-освітньої школи ще більше зміцнився. При факультеті було сформовано редакційну колегію єдиного в Україні науково-методичного збірника

«Бібліотекознавство і бібліографія», який поширювався не тільки у межах СРСР, але й за кордоном. Ось таку автономну і потужну інститутську структуру протягом 13 років очолював високодостойний декан В. Т. Витяжков!

Він, висловлюючись по-сучасному, був чудовим менеджером. В одній статті він писав, що у величезному господарстві з невичерпними можливостями мають бути гідні господарі. Тут навчалися студенти з усієї України, а також представники інших союзних республік. Побутові умови були такі собі, місць у гуртожитку не вистачало, більшість молодих людей «тулилися по кутках». Але його факультет працював відмінно: заняття відповідно до розкладу, висока відвідуваність навіть на старших курсах, постійні перевірки присутності, неослабна увага до побуту студентів, якісний склад викладачів, серед яких із однаковою самовіддачею працювали молоді і старші колеги, раціональна організація насиченого громадського й спортивного життя. В. Т. Витяжков постійно нагадував, що без спорту не може бути успішного навчання.

Завідувач кафедри фізичного виховання доцент А. О. Коробєйніков відмічав, що на ньому утримувався весь факультет, його любили і викладачі, і студенти. Віктор Тимофійович завжди опікувався кадровою проблемою. Разом із завідувачами кафедр він запрошував на роботу кваліфікованих випускників. Викладацький склад постійно оновлювався за рахунок досвідчених педагогів з інших вишів. Для молодих викладачів були створені усі умови для навчання в аспірантурі. У 1970-х роках більшість з них навчалися в аспірантурі Московського або Ленінградського інститутів культури й успішно захистили кандидатські дисертації, це М. П. Васильченко, В. К. Удалова, М. А. Низовий, Н. М. Кушнаренко, З. В. Гімальдінова, Г. П. Терентьєва, Т. П. Самійленко та інші.

Зокрема, Віктор Тимофійович і Євген Петрович Тамм звернули увагу на «дорослого» студента М. Васильченка, який, маючи солідний виробничий стаж, службу в армії, до того ж добре навчався, брав участь у громадській роботі, мав спортивні досягнення. Цей випускник став не тільки відмінним викладачем, щиро залюбленим у бібліотечну справу, але й знаним українським фондознавцем, автором підручників і навчальних посібників. Цікаво, що Микола Павлович Васильченко, як і Віктор Тимофійович, протягом 13 років був незмінним деканом бібфаку!

В. Т. Витяжкова завжди хвилювала не тільки кваліфікація, людські й професійні якості викладачів, але й умови їхнього життя. Довгий час він

сам поневірявся без власного житла, поки, нарешті, не одержав крихітну двокімнатну квартиру на Павловому Полі. Він неодноразово звертався до радянських і партійних органів щодо квартирних питань. Але результатів не було, він гостро переживав. Неодноразово на зборах, зустрічах з різними керівниками зауважував, що від умов життя залежить професійне зростання і педагогічна майстерність. Колеги завжди високо оцінювали його як керівника. Автори цього допису не чули жодної негативної оцінки його діяльності, тільки позитивні: *«Людина надзвичайної відповідальності й обов'язковості»* (ректор А. Л. Оприщенко*), «Витяжков – зразок керівника»* (доцент Л. М. Василенко) [12].

Віктор Тимофійович керував бібліотечним факультетом як на етапах його становлення, так і розвитку (1970-ті роки). У цей час максимально збільшується кількість студентів, здійснюється перехід від типовидової підготовки кадрів до галузевої, відкриваються нові спеціалізації «технічних бібліотек і науково-технічної інформації», «книгознавців-бібліографів», розв'язується проблема з гуртожитком, систематичною підготовкою науково-педагогічних кадрів; на якісно новому рівні перебуває спортивне життя факультету, його художня самодіяльність (факультет неодноразово ставав переможцем різних спортивних змагань, а його хоровий колектив був найкращим в інституті). Випускників з нетерпінням очікували в усіх регіонах України. Звісно, що подібні досягнення були б неможливими без легендарного декана й викладачів, у доборі й зростанні яких він брав участь.

В. Т. Витяжков був помітною і впливовою особою в інституті, його щиро поважали, але не тільки як посадову особу й викладача, а ще й як інтелігентну, доброзичливу, розумну, сміливу, дуже світлу людину. У нього було багато щирих друзів серед колег, це Ф. О. Єщенко, О. Мирошник, І. І. Корнєйчик, Ю. А. Кравець, Є. П. Тамм. Особливі стосунки у нього склалися з Євгеном Петровичем Таммом. Майже однолітки, колишні фронтовики, військова доля яких виявилась непростою, які зазнали багато прикростей від держави у післявоєнний період, але все витримали і з часом стали авторитетними педагогами й науковцями, які самовіддано служили бібліотечній справі та бібліографії. Навіть у часи дозвілля вони емоційно обговорювали навчальні й наукові проблеми. Так, їх надто турбувала проблема підготовки бібліотечних кадрів, передусім якість навчальних планів, які укладалися й затверджувалися в управлінських структурах, а в ЗВО залишалася лише можливість конкретизувати й адаптувати окремі навчальні модулі.

У 1962 р. В. Т. Витяжков і Є. П. Тамм опублікували статтю «Отраслевик или универсал» у всесоюзному журналі «Библиотекарь» [6] про недоліки чинного навчального плану, де йшлося про неможливість на його основі підготувати кваліфікованих спеціалістів для усієї мережі вітчизняних бібліотек, і пропонували конкретні зміни. Стаття вийшла потужною, аргументованою. Пропозиції з неї були враховані при складанні нових навчальних планів за типами бібліотек і пізніше – за галузевими комплектами літератури. Один – декан, інший – завідувач провідної кафедри бібліотечних фондів і каталогів. Обидва були красивими не тільки душею, але й взагалі: спортивні, сильні, розумні чоловіки, високоосвічені, надійні, стрижень сім'ї, родини. Їхня дружба була справжньою чоловічою. Її цементувала спільність долі, людських цінностей та інтересів, громадська небайдужість, віддане служіння справі й людям. Інколи, час від часу, до Харкова приїздили їхні колеги з Києва, Москви, Ленінграда. Разом вони не тільки розв'язували професійні проблеми, але й організовували чудове дозвілля, переважно в оселі Є. П. Тамма, де останній обов'язково на замовлення співав, бо мав сильний красивий оперний голос. А Віктор Тимофійович влаштовував цікаві диспути з будь-яких питань.

В. Т. Витяжков працював на одній кафедрі зі знаним бібліографознавцем і педагогом І. І. Корнєйчиком, який першим в Україні дослідив історію становлення й розвитку української бібліографії до 1917 р. як цілісність [12]. Ця праця й понині залишається неперевершеною! Їхні стосунки, звісно, не були такими близькими, як з Є. П. Таммом, але він його безмірно шанував як вченого й людину, тому не відмовив студентці, яка досліджувала наукову діяльність Ігоря Івановича Корнєйчика, у проханні написати мемуари про нього. Уявіть собі, декан пише для студентки ексклюзивний сюжет! На щастя, цей рукопис зберігся й ми можемо ще раз звернутися до нього [12]. Це щира і відверта розповідь про людину, яку він знав майже три десятиліття: «*… Встретил его в Московском библиотечном институте… в 1946 г. … с ним всегда интересно спорить, интересно встречаться, интересно жить*». Невеликий за обсягом матеріал, який щиро й точно та емоційно зображує неординарного вченого і педагога, який на злеті пішов з життя, хоча зміг би ще більш уславити українську науку [12]. На щастя, спадщина І. І. Корнєйчика досліджується, а його ім'я справедливо поціновано в бібліографознавстві.

Автори цього матеріалу є щасливими, що колись вчилися, а потім працювали разом з В. Т. Витяжковим, зокрема й під його безпосереднім керівництвом. Вони на собі відчували дивовижний позитив, який випромінювала ця людина. Випускники різних років завжди відмічали, що його заключне слово під час видачі дипломів породжувало вибух щирих емоцій, багато з них не стримували слів подяки. Тому гірко констатувати, що постать такого масштабу й доброчесності не була справедливо поцінована в останній період життя, а також після смерті. А персональна стаття про нього нами написана тільки нині, з нагоди 90-річчя ХДАК. Однак справжня історія рано чи пізно виринає з небуття і в ній Віктор Тимофійович Витяжков має посідати одне з найпочесніших, найпомітніших місць у пантеоні видатних діячів Академії.

Основні праці В. Т. Витяжкова та використані джерела

1. Витяжков В. Т. Бібліографія в системі суміжних галузей // Бібліотекознавство та бібліогр. – 1971. – Вип. 10. – С. 5–10; Вип. 11. – С. 5–14.

2. Витяжков В. Т. До питань подготовки бібліотечних кадрів у світлі постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» // Бібліотекознавство та бібліогр. – 1976. – Вип. 16. – С. 40–49.

3. Вытяжков В. Т. Задачи и принципы библиографии : (ввод. лекция для студентов-заочников). – Харьков, 1961. – 42 с.

4. Вытяжков В. Т. О методике аннотирования произведений основоположников марксизма-ленинизма // Совет. библиогр. – 1957. – № 48. – С. 44–48.

5. Вытяжков В. Т. О разработке методики аннотирования // Ученые зап. Харьк. гос. библ. ин-та. – 1956. – Вып. 11. – С. 65–86.

6. Вытяжков В. Т., Тамм Е. П. Отраслевик или универсал // Библиотекарь. – 1962. – № 5. – С. 48–49.

Джерела

7. Библиография. Термины и определения : ГОСТ 16448-70. Введ. 01.07.1971. – Москва, 1971. – 12 с.

8. Библиография. Термины и определения : ГОСТ 7.0–77. Введ. 01.01.1978. – Москва, 1978. – 20 с.

9. Брискман М. А. Введение в библиографию. – Москва, 1954. – 46, [2] с.

10. Брискман М. А. Советская теория библиографии в 20-е – 30-е годы // Труды ЛГБИ. – 1961. – Т. 9. – С. 97–125.

11. Диомидова Г. Н. Библиография. Общий курс : учеб. для библ. техникумов. – Москва, 1991. – 240 с.

12. Жбанова Т. Г. Виктор Тимофеевич Вытяжков как ученый, организатор библиотечного образования и педагог Харьковского государственного института культуры. – Харьков, 1992. – 68 с., [10] с. прил.

13. Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс. – Москва, 1990. – 231с.

14. Коршунов О. П., Леликова Л. К., Лиховид Т. Ф. Библиографоведение : учеб. – Санкт-Петербург, 2014. – 287с. : ил.

15. Коршунов О. П. Библиография: теория, методология, методика. – Москва, 1986. – 287с.

16. Коршунов О. П. Проблемы общей теории библиографии : (моногр.). – Москва, 1975. – 191с.

17. Кушнаренко Н. М. Вища бібліотечна освіта України в контексті тендерного підходу // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2014. – Вип. 43. – С. 69–78.

18. Лутовинова В. Позиция українських учених у дискусії з питать теорії бібліографії 50–60-х років XX ст. // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 3. – С. 5–8.

19. Новальська Т. В. Вища бібліотечна освіта в Україні: сторонки історії, шляхи модернізації // Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. до 75-річчя заснування Нац. істор. б-ки України. – Київ, 2014. – С. 96–101.

20. Решетинский И. И. О теории и практике библиографии // Совет. библиогр.. – 1956. – Вып. 42. – С. 37–44.

21. Соляник А. А. Культуроцентрическая модель модернизации высшего библиотечно-информационного образования // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2013. –Спецвип. 40. – С. 31–41.

22. Соляник А. А. Флагман бібліотечно-інформаційної освіти України // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2009. – Вип. 27. – С. 74–83.

23. Тодорова Є. М. Харківська бібліографознавча школа: внесок у розвиток українського бібліографознавства // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2011. – Вип. 34. – С. 120–128.

24. Українська радянська бібліографія : навч. посіб. / за ред.: Ф. К. Сарани, Д. Д. Тараманова. – Київ, 1980. – 263 с.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:021.4-021.131](091)

РОЛЬ ВІРТУАЛЬНИХ ВИСТАВОК В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ШКОЛИ

Петренко Наталя Валентинівна,
головний бібліотекар
Харківської державної наукової
бібліотеки імені В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто віртуальні виставки, створені фахівцями кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної ХДНБ ім. В. Г. Короленка, та здійснено спробу визначити їх роль в інформаційному забезпеченні досліджень з історії Харківської бібліотечної школи. Основну увагу приділено представленим виданням, особливостям структури та принципам побудування віртуальних виставок.*

Ключові слова: *віртуальні виставки, ХДНБ, Харківська бібліотечна школа, представники Харківської бібліотечної школи, Харківська губернська публічна бібліотека.*

Annotation. *Virtual exhibitions created by specialists of the library science cabinet named after L. B. Khavkina from Kharkov State Scientific Library named after V. G. Korolenko were examined. An attempt to determine their role in the information support of research on the history of the Kharkov school of librarianship was made. Attention was paid mostly to the publications presented and the features of the organization, structure, principles of creating virtual exhibitions.*

Key words: *virtual exhibitions, KhSSL, Kharkov school of librarianship, representatives of the Kharkov school of librarianship, Kharkov provincial public library.*

Харківська бібліотечна школа як наукове соціокультурне утворення є перспективним об’єктом наукових досліджень, а вивчення історії її заснування та становлення є актуальним завданням та потребує відповідного інформаційного забезпечення.

Працівники кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної (КБ), намагаючись стати посередником між наукою і практикою, створюють віртуальні виставки, які є практичними результатами реалізації меморіальної функції відділу. Особливої уваги приділено розкриттю теми зародження та розвитку Харківської бібліотечної школи, питанням теоретичних та практичних досягнень видатних її представників,

провідним бібліотекам Харкова як ресурсним базам наукових досліджень. Концепція віртуальних виставок поки знаходиться в процесі становлення, а їх створення відбувається після глибокого вивчення проблематики та ґрунтовного бібліографічного і наукового пошуку.

На думку дослідників В. Бондаренка та Н. Вовк, віртуальна виставка як багатофункціональний інформаційний ресурс, надає користувачам можливість підвищити ефективність пошуку інформації, розширити коло необхідних матеріалів, отримати комплексне уявлення про проблеми, яким присвячена [1; 3]. Віртуальні виставки демонструють наукові монографії, збірники наукових праць, довідкові видання, бібліографічні посібники, автореферати дисертацій, періодичні видання, архівні матеріали, епістолярну спадщину, фотографії з фондів ХДНБ, провідних бібліотек та архівів Харкова. Експонування виставок здійснюється в інтернет-середовищі: інформація про виставки та гіперпосилання на ресурс розміщується на сайті книгозбірні. Фахівці КБ намагаються докласти зусиль та креативності мислення, щоб віртуальні виставки, підготовлені ними, були зручними у використанні та розумінні.

Вважається, що структурування документів у віртуальних виставках не обов'язково має відповідати правилам компонування матеріалу, прийнятим для нонелектронних виставок. Тому представлені документи можуть бути розташовані не тільки за розділами, а й за абеткою назв, хронологією або іншими ознаками. Креативність тут полягає не лише у новому підході до використання бази знань, а насамперед, в оригінальному погляді на накопичений масив інформації, в умінні подати тему в новому ракурсі; запропонувати нові можливості розкриття.

Отже, співробітники КБ, готуючи віртуальні виставки з означеної тематики, намагаються здійснити інформаційну підтримку досліджень з історії Харківської бібліотечної школи, розраховану на дослідників та спеціалістів галузі. Вони також формують віртуальні виставки, які містять результати регіональних та локальних досліджень книгозбірні. Нині підготовлено певну кількість віртуальних виставок, деякі є складовими тематичних циклів.

Для першого знайомства з історією Харківської бібліотечної школи користувачам пропонується виставка бібліографічних покажчиків «Зародження Харківської бібліотечної школи» [6]. У ній демонструються документи з фонду КБ, зокрема: бібліографічний посібник «Бібліотечна справа Харківщини до 1917 року» (Харків, 1999); каталоги видань ХДНБ та публікацій про її діяльність; бібліографічні покажчики та збірники

матеріалів, присвячені історії Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету (ЦНБ ХНУ) ім. В. Н. Каразіна та видатним теоретикам Харківської бібліотечної школи Л. Б. Хавкіній, К. І. Рубинському, Б. О. Боровичу, Н. Я. Фрідьєвій. У вступній статті зроблено спробу визначити місце Харківської бібліотечної школи як системоутворюючої та найвагомішої в українському бібліотекознавстві. До кожного бібліографічного покажчика складено довідкову анотацію, яка містить гиперпосилання на електронні аналоги видань. Текст проілюстрований зображеннями обкладинок праць учених, їхніми портретами, світлинами заходів.

Керуючись потребою максимально розкрити діяльність видатних представників Харківської бібліотечної школи та їхній доробок з нагоди 150-річчя від дня народження видатного українського історика, філософа, громадського діяча, одного із фундаторів Харківської громадської бібліотеки (ХГБ), було підготовлено віртуальну виставку «Дмитро Іванович Багалій і бібліотечна справа України» [4]. Проєкт містить наступні тематичні розділи: «Сторінки біографії», «Д. І. Багалій і ХГБ», «Д. І. Багалій і бібліотека Харківського університету», «Д. І. Багалій у роки національно-визвольних змагань 1918–1920 рр.». Проілюстрована виставка фотографіями обкладинок праць видатного історика, бібліографічних покажчиків, а також сторінок видань з автографами Д. І. Багалія з фондів ХДНБ.

Діяльності фундатора Харківської бібліотечної школи, теоретика й організатора бібліотечної справи, бібліотекознавця та бібліографознавця, доктора педагогічних наук, заслуженого діяча науки, присвячено віртуальний проєкт «Любов Борисівна Хавкіна. Харківський період діяльності (1871–1918)» [7], підготовлений з нагоди 140-річчя від дня народження Любові Борисівни. Мета – дослідити саме харківський період її творчого шляху. У першому розділі подано біографічні відомості дослідниці по 1918 р. включно. У наступному розділі висвітлюється особистий внесок Л. Б. Хавкіної в розвиток Громадської бібліотеки, якій вона присвятила майже 20 років та була активним учасником основних подій у книгозбірні. Третій розділ присвячений творчим ініціативам бібліотекознавця зі створення музичного відділу, відділу бібліотекознавства, яким вона керувала до 1912 р., та ін.

Унікальними є матеріали розділу «Оцифровані ресурси», що містить цифрові копії окремих праць Л. Б. Хавкіної та її публікацій на сторінках газет «Харьковские губернские ведомости», «Школа и жизнь», «Южный

край», добірки статей дослідниці з журналів «Библиотекарь», «Вестник воспитания», «Для народного учителя», «Русская школа», «Северные записки», «Всеобщий ежемесячник», з видання «Народная энциклопедия научных и прикладных знаний» (Москва, 1912), а також повні тексти доповідей зі звітів ХГБ за 1903 р. та 1914 р.

Продовжуючи висвітлювати творчий доробок Л. Б. Хавкіної та до 145-річчя від дня її народження підготовлено віртуальну виставку «Первенец подлинной библиотечной науки» [8]. Ця виставка-презентація однієї книги знайомить користувачів з відомим практичним посібником Л. Б. Хавкіної «Библиотеки, их организация и техника: руководство по библиотековедению», вперше виданим у Харкові в 1904 р. Посібник є результатом вивчення закордонного і вітчизняного досвіду та приніс авторці визнання у бібліотечному середовищі.

Структура виставки аналогічна структурі видання. Розглянуті теоретичні та практичні питання бібліотекознавства, аналізуються наступні перевидання, надаються рецензії, відгуки в фахових виданнях та пресі того часу, розміщено спогади сучасників тощо. Текстова частина супроводжується фотографіями історичних документів, фрагментів статей, архівних матеріалів, оцифрованими фрагментами автобіографічного нарису Л. Б. Хавкіної, розділів самого посібника та ілюстрацій з нього, текстами рецензій на нього. Задля підготовки цієї віртуальної виставки було використано фонди та каталоги відділу рідкісних книг та рукописів Російської державної бібліотеки, науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ, Державного архіву Харківської області (ДАХО).

З унікальним ілюстрованим альбомом «Bibliothéque publique de Kharkoff (Харківська громадська бібліотека)» (Харків, 1905) з меморіального фонду науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ знайомить віртуальна виставка-презентація «Експонат Харківської громадської бібліотеки на Всесвітній виставці, м. Льєж, Бельгія, 27 квітня – 6 листопада 1905 р.» [5]. Контент виставки містить відомості про «EXPO 1905», презентовані на ній експонати ХГБ, серед яких не тільки названий альбом, а й практичний посібник Л. Б. Хавкіної «Библиотеки, их организация и техника: руководство по библиотековедению» (Харків, 1904). Саме ці видання були відзначені Почесним дипломом та золотою медаллю виставки відповідно. Крім того, у Льєжі було представлено близько 60 експонатів – надбання представників Харківської бібліотечної школи, а саме: праці Д. І. Багалія,

М. Ф. Сумцова, К. І. Рубинського, матеріали про розвиток бібліотечної мережі Харкова, організаційні, статистичні документи, звіти бібліотек, а також історичні нариси, монографії, наукові праці і бібліотечні друковані каталоги.

При підготовці віртуальної виставки особливу увагу було приділено супровідним текстам в альбомі, написаними Л. Б. Хавкіною французькою мовою. Переклад цих текстів українською вперше здійснила провідний фахівець відділу літератури іноземними мовами та міжнародних зв’язків ХДНБ Т. Г. Омельяненко. Отже, експозиція знайомить з оригінальними текстами, сучасним перекладом, а також з унікальними фотографіями фасаду, інтер’єрів та книгосховищ книгозбірні. Автором світлин є відомий харківський фотограф О. М. Іваницький, відомості про нього та цитати з праць Л. Б. Хавкіної вдало доповнюють представлений наратив.

Розкриття наукової теми залежить від того, які документні матеріали демонструються. Наступні віртуальні виставки «Перша публічна бібліотека Харкова» [9] та «Скарби першої публічної бібліотеки Харкова» [11] містять результати регіонального «Реконструкція фонду Харківської губернської публічної бібліотеки (1831–1886) за матеріалами сучасних бібліотек м. Харків» та локального «Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка» досліджень. Використовувалися фонди Центрального державного історичного архіву України (Київ), ДАХО, Центрального державного науково-технічного архіву, Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька та ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. За результатами досліджень вдалося встановити континуїтет (морально-правовий та статусний зв'язок) ХДНБ з Харківською губернською публічною бібліотекою (ХГПБ) та майже повністю реконструювати хронологію існування книгозбірні, починаючи з 1830 р. Віртуальна експозиція «Перша публічна бібліотека Харкова» в хронологічній послідовності містить відомості про заснування ХГПБ, членів комітету піклувальників, будівлю, в якій було організовано бібліотеку, цікаві факти про формування фонду, перших бібліотекарів і завідувачів, благодійників та інших осіб, які пов’язували свої долі з бібліотекою. Проілюстровано виставку портретами видатних осіб, зображеннями фрагментів архівних матеріалів, чернеток титульних аркушів звітів ХГПБ за 1836–1838 рр., газетних публікацій, Харківського календаря за 1870 р., в якому подано відомості про обсяг фонду книгозбірні та ін.

Віртуальна виставка «Скарби першої публічної бібліотеки Харкова» продовжує висвітлювати результати досліджень та надає інформацію про видання з фондів ХГПБ, які сьогодні зберігаються у харківських книгозбірнях. Вступна стаття знайомить користувачів зі змістом та ходом регіонального проєкту, реалізованого спільно з Центром краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька та ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Містяться зображення книг з відбитками гербових печаток, відтисків, подібних до відтиску ХГПБ; видання, які відображено у покажчику І. І. Срезневського «Систематический указатель книг и рукописей, находящихся в Харьковской публичной библиотеке» (Харків, 1834), що мають характерні палітурки, примірники з кріпосними позначеннями розстановки книг у шафах, власницькими написами, відомостями про джерело надходження – *«Из упраздненной библиотеки Харьковского Дворянского Депутатского Собрания»*. Зображення сторінок із позначками ілюструють віртуальну виставку. Анотація містить відомості про документ, його авторів, а також про шрифтові та художні екслібриси, штемпелі першої публічної бібліотеки Харкова, надано пояснення відтискам, дарчим та власницьким написам. Наголошено на науковій значущості дослідження, яке дозволило зі знайдених книг скласти модель бібліотечного фонду ХГПБ та виявити принципи його формування, джерела надходжень, склад за видовими, галузевими та мовними ознаками. Включено також фотографії з презентації книжково-документної виставки з однойменною назвою, що експонувалася під час ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Короленківські читання 2016».

Задля вирішення практичних завдань розвитку бібліотечної справи в Україні у червні 1926 р. на базі ХДНБ було проведено перший Всеукраїнський з’їзд бібліотечних робітників. З нагоди 90-річчя від часу його проведення підготовлено однойменну віртуальну виставку [10], присвячену становленню бібліотечної справи 1920-х років. Представлені матеріали мають історичне та наукове значення та не втрачають сьогодні своєї актуальності з огляду на сучасні зміни в бібліотечній галузі. Структура виставки відповідає послідовності питань, обговорюваних на з’їзді, а саме: будові бібліотечної мережі, забезпечення обов’язковим всеукраїнським примірником книжкових фондів масових бібліотек, вивчення читацьких інтересів, особливостей роботи бібліотек для дітей та юнацтва, охорони праці бібліотекарів, розвитку бібліотечної освіти в Україні, важливі організаційні завдання бібліотечного будівництва в Україні з урахуванням потреб робітничого та сільського читача в контексті

планів соціалістичного розвитку держави. Текст супроводжується зображеннями фрагментів статей про захід, окремих сторінок резолюцій та постанов з’їзду, світлинами та спогадами учасників, а також містить гіперпосилання на повнотекстові аналоги цих документів.

До 115-річчя від часу заснування у ХДНБ відділу бібліотекознавства фахівцями КБ започатковано цикл віртуальних виставок «Колекція періодичних видань з бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства XIX–XX ст. із фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка». Першою з циклу є виставка «Витоки (1858–1917 рр.)» [2], яка репрезентує фахові часописи – «Библиографические записки», «Библиографические известия», «Библиограф», «Библиотекарь», «Известия книжных магазинов товарищества М. О. Вольф», «Книговедение», «Книжная летопись» та ін.

Під час підготовки виставки з’ясовано етапи формування друкованих органів, зосереджено увагу на обставинах створення, меті й призначенні, змінах у складі видавців, редакторів, відомостях про авторів, місці та часі виходу у світ, кількості номерів видань, а також причинах припинення їх існування. Бібліографічні відомості часописів з анотаціями розміщені в хронологічному порядку. Проілюстрована виставка світлинами обкладинок журналів, заміток, рубрик, списків літератури, афіш та статей, наприклад: з журналу «Библиотекарь» (1911) про бібліотечні будівлі, з журналу «Известия книжных магазинов Товарищества М. О. Вольф» (1900) про пересувні бібліотеки початку XX ст., з журналу «Книжный вестник» (1861) «Кое-что о харьковской литературе» та ін.

Продовжує цикл віртуальна виставка «Харківські фахові періодичні видання 1920–1930 років» [12], об’єктом дослідження якої стали журнали з питань політичної освіти, бібліотечної справи, бібліографії, книгознавства, видані у Харкові у зазначений період. І хоча зміст обраних часописів вирізняє ідеологічна спрямованість, націлена на поширення радянської книги в суспільстві, вони представляють наукову, історичну цінність та можуть виступати підґрунтям сучасних досліджень, привернути увагу до маловідомих імен бібліотечних діячів, знайомлять з їхнім досвідом.

Виставці передувала значна дослідницька робота, в результаті якої відібрано 17 найбільш релевантних фахових видань з книгознавства – «Літопис українського другу», «Книга», «Нова книга»; з бібліотечної справи – «Бібліотека у соціалістичному будівництві», «Голос бібліотекаря» та з політичної освіти – «Культфронт», «Селянський будинок» та ін. Також здійснено добір бібліографічних джерел, які знагодилися при аналізі видавничої та бібліотечної справи Україні 1920–1930 років. Структура

відповідає логіці проведеного дослідження та схожа з першою виставкою циклу. Вирізняє виставку наявність таких тематичних розділів: «На шляху до створення репертуару української книжки», «Автори публікацій харківських часописів», «Публікації співробітників ХДНБ та статті про книгозбірню» та «Сучасні дослідники теми. Харківська бібліотекознавча школа».

Обидві виставки циклу містять додатки, у яких згруповано інформацію про видання, в т. ч. неанотовані, їх шифр та місце зберігання у ХДНБ, а також посилання на повні тексти журналів, які вдалося знайти у вільному доступі з якісним контентом.

Таким чином, віртуальні виставки, створені працівниками КБ, відповідають принципам наукової діяльності та містять практичні результати реалізації меморіальної функції відділу. Матеріали виставок можуть відігравати важливу роль у формуванні інформаційного забезпечення досліджень з історії Харківської бібліотечної школи. Відомості про видання з теми, списки джерел з посиланнями на повні тексти та інші верифіковані відомості, представлені у віртуальних виставках, допоможуть у дослідженнях та пошуку теоретикам і практикам бібліотечної, книжкової та видавничої справи, студентам, аспірантам та іншим зацікавленим особам.

Список бібліографічних посилань

1. Бондаренко В. Віртуальні виставки як дистантна бібліотечна послуга // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 2015. Вип. 41. С. 467–478.

2. Витоки (1858–1917 рр.) : вірт. вист. / уклад.: І. Є. Зубрицька, Н. В. Петренко // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2017. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/98.html.

3. Вовк Н. Новітні маркетингові стратегії просування бібліотечних установ // Вісник Книжкової палати. 2017. № 2. С. 7–9.

4. Дмитро Іванович Багалій і бібліотечна справа України. До 150-річчя від дня народження : вірт. вист. // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2007. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/59.html.

5. Експонат Харківської громадської бібліотеки на Всесвітній виставці м. Льєж, Бельгія, 27 квітня – 6 листопада 1905 р. : вірт. вист. / уклад. Н. І. Капустіна // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2018. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/107.html.

6. Зародження Харківської бібліотечної школи : вірт. вист. / уклад. І. Є. Зубрицька // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків. 2016. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/83.html.

7. Любов Борисівна Хавкіна. Харківський період діяльності (1871–1918): вірт. проєкт / [викон. М. Є. Корнієнко] // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків. 2010. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/16.html.

8. Первенец подлинной библиотечной науки : вірт. вист. / уклад. Н. І. Капустіна // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харьков, 2016. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/81.html.

9. Перша публічна бібліотека Харкова : вірт. вист. / упоряд. Ю. В. Ходарєва, наук. консультант О. І. Танько // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2017. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/92.html.

10. Перший Всеукраїнський з’їзд бібліотечних робітників : вірт. вист. / упоряд. І. Є. Зубрицька // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2017. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/87.html.

11. Скарби першої публічної бібліотеки Харкова (з фондів ХДНБ ім. В. Г. Короленка і ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна) : вірт. вист. / уклад. Ю. В. Ходарєва, наук. консультант О. І. Танько // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2018. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/103.html.

12. Харківські фахові періодичні видання 1920–1930-х років : вірт. вист. / уклад. О. П. Скорик, за участю Н. І. Капустіної // Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка : сайт. Харків, 2019. URL: http://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/116.html.

УДК 021.6(100):[02+930.25+069]

НА ШЛЯХУ ДО ДОКУМЕНТНОЇ КОНГЛОМЕРАЦІЇ

Польовик Світлана Миколаївна,
завідуюча відділом Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
Україна, Київ

Анотація. *Досліджено питання інтеграції бібліотек, архівів і музеїв з метою створення документної конгломерації. Розглянуто існуючий досвід у цій області, сформульовано основні проблеми і намічено шляхи їх вирішення.*

Ключові слова: *бібліотека, музей, архів, суспільні інституції, документна конгломерація, інтеграційний проєкт.*

Annotation.*The question of the integration of libraries, archives and museums with the aim of creating a documentary conglomeration. The existing experience in this area is considered, the main problems are formulated and the ways of their solution are outlined.*

Key words: *library, museum, archive, social institutions, documentary conglomeration, integration project.*

У світі, де суспільні відносини та знання опосередковуються, все більшою мірою інформацією, такі установи, як бібліотеки, архіви та музеї – відповідальні за посередництво та трансформацію інформації – прагнуть забезпечити доступ користувачів до інформації та інформаційної грамотності. Бібліотеки, архіви та музеї за останні десятиліття опинилися в парадоксальній конвергенції політичного піднесення та невизначеності своєї майбутньої ролі у цифровому інформаційному суспільстві. Незважаючи на широку політичну підтримку культури, технологічні та суспільні зміни порушили питання про майбутнє сучасних архівів, бібліотек та музеїв.

Сьогодні прийнято вважати бібліотеки, архіви та музеї різними типами установ. Бібліотеки, архіви та музеї – це установи, які створюють, підтримують різні види інформаційних систем [7]. Однак всі вони можуть вважатися установами культури в широкому сенсі, адже *«…Головна загальна характеристика музеїв, бібліотек, архівів пов'язана з тим, що вони є суспільними інститутами, які підтримують як систему освіти, так і самоосвіту людини»* [1].

Бібліотеки, архіви та музеї співіснують у різних організаційних умовах і стикаються із зростаючим тиском, щоб забезпечити більш інтегрований доступ до своїх документних ресурсів. Саме інтегрований доступ до документів є лише одним прикладом того, як бібліотеки, архіви та музеї можуть максимізувати свою ефективність і вплив, забезпечуючи більш широку спільну підтримку соціокультурного розвитку. Виконання однакових функцій бібліотеками, архівами та музеями у співпраці, а не в ізоляції, створює безпрограшну для користувачів документну конгломерацію.

Межі між такими суміжними інституціями, як бібліотеки, архіви і музеї все більше стираються, і належить розробити нові механізми, які послужили б базою для задоволення інформаційних потреб користувачів за допомогою цих установ. Дослідження проблем інтеграції бібліотек, архівів і музеїв лягли в основу ґрунтовних праць таких учених, як Б. Дельмас, Р. Джимерсон, Д. Кан, Е. Кетелаар, Б. Крейг, З. Манжуч, Н. Аллен, В. Афіані, К. Гельман-Виноградов, Т. Хорхордіна, Ю. Чорний, О. Полтавська, С. Шемаєв, Е. Жабко та інших.

У цьому повідомленні з’ясовуються можливості та проблеми конгломерації бібліотек, архівів і музеїв в системі сучасних соціальних комунікацій. Пошук і використання синергії між бібліотеками, архівами та музеями мають допомогти кожній окремій установі зосередити зусилля на унікальних ресурсах, які зберігають ці установи. Наприклад, документи, що зберігаються в архівах і бібліотеках, доповнюють одне одного і дають можливість дослідникам скласти максимально повну картину того чи іншого історичного явища, події тощо. Особливо очевидним це стає з розвитком вебтехнологій – бібліотечні каталоги та архівні довідники стають більш доступними для користувачів і водночас гостріше постає завдання спростити пошук документів, зокрема: забезпечити наскрізний пошук по бібліотечних і архівних колекціях. На думку О. Збанацької, «*…Зі збільшенням обсягів електронних ресурсів і розвитком технологій надання мультимедійної інформації дедалі частіше йдеться про суміщення функцій бібліотек, музеїв і архівів як документно-інформаційних інституцій*» [2, с. 73].

Очевидно, що бібліотеки, архіви та музеї мають як подібні характеристики, так і певні відмінності. Саме відмінності створюють проблеми, що перешкоджають інтеграції ресурсів. З точки зору загальних властивостей, того, що об'єднує, всі установи мають не тільки збирати і зберігати документи, але й надавати їх у тимчасове користування. Категорії користувачів можуть бути різноманітними – від людей, які фізично відвідали установи, до віртуальних користувачів сайтів та інтернет-порталів. У зв'язку з цим бібліотечні та архівні установи є найбільш близькими, оскільки обслуговують користувачів, надаючи їм для ознайомлення різного роду документи. Якщо ж йдеться про музеї, то таке поняття, як «форми музейної діяльності» включає значну кількість заходів, які передбачають надання відвідувачам музеїв для віртуального ознайомлення, для ментального сприйняття різного роду експонатів. На сьогодні музейні виставки все частіше набувають віртуальної форми і демонструють не лише музейні експонати, але й архівні матеріали та книги.

Таким чином, одним зі способів, за допомогою якого музеї, архіви та бібліотеки тісно співпрацюють, є використання інформаційно-комунікативних технологій та інтеграція цифрових технологій у виставках і програмах з метою розширення їх можливостей для встановлення комунікації. Про ефективність такої співпраці свідчать результати досліджень, проведених США в межах проєкту RLG (Група досліджень

бібліотек). Особливий інтерес у контексті проведеного дослідження представляють відносини даних контенту або послуг, в яких може бути реалізована значна економія, коли контент або послуги стають доступними для нових користувачів, або коли управління колекціями та їх використання спрощується.

В Європі активно проводяться роботи з інтеграції інформаційних ресурсів інститутів пам'яті на базі інформаційних технологій. Міжнародним центром, який об'єднує зусилля за цим напрямом, є проєкт ATHENA, тісно пов'язаний зі створенням електронної бібліотеки EUROPEANA. ATHENA збирає й об'єднує (агрегує) інформаційні ресурси європейських музеїв, бібліотек, архівів і передає їх в EUROPEANA для публікації [8]. Європейський проєкт ATHENA, ініційований партнерами проєктів серії MINERVA, реалізується в межах програми Contentplus. Проєкт ATHENA охоплює 20 країн-членів ЄС та трьох оглядачів з країн, що не входять в Європейський Союз, понад 100 музеїв та інших закладів культури. Координує проєкт Міністерство культурної спадщини Італії. Мета проєкту ATHENA сформульована так:

– посилювати, підтримувати і стимулювати участь в Європейській цифровій бібліотеці EUROPEANA тих музеїв та інших установ, що зберігають культурну спадщину, які ще не повністю залучені до цієї діяльності;

– розробити набір інструментів, рекомендацій і методичних матеріалів з питань багатомовності та семантики, метаданих і тезаурусів, структур даних і прав на інтелектуальну власність, які можуть бути використані музеями як для внутрішньомузейної діяльності з оцифрування, так і для інтеграції музейних колекцій в Європейську цифрову бібліотеку EUROPEANA;

– сприяти інформаційному забезпеченню науки;

– ідентифікувати цифрові інформаційні ресурси європейських музеїв;

– сприяти інтеграції інформаційних ресурсів різних секторів культурної спадщини, співпрацюючи з іншими проєктами, які безпосередньо займаються бібліотеками та архівами, з метою включення різноманітного контенту в Європейську цифрову бібліотеку EUROPEANA;

– розробити технічну інфраструктуру, яка забезпечить семантичну сумісність з Європейською цифровою бібліотекою EUROPEANA [8].

Кінцевою метою проєкту ATHENA є об'єднання всіх зацікавлених сторін і власників інформаційних ресурсів Європи, оцінка й інтеграція стандартів та інструментів, необхідних для збагачення і розширення контенту Європейської цифрової бібліотеки EUROPEANA, і в результаті надання користувачу доступу до багатої і різноманітної культурної спадщини всієї Європи. Європейська цифрова бібліотека EUROPEANA користується величезним інформаційним попитом у всьому світі і не дарма, адже об'єднала у собі ресурси 48 національних бібліотек Європи. У 2010 р. було зареєстровано близько 1 млн звернень до ресурсів порталу бібліотеки, що вміщує понад 230 млн джерел 35 мовами.

Бібліотеки, архіви та музеї деяких європейських країн з метою оптимізації управління нині з'єднуються в єдині сектори бюджетного фінансування і контролю. У Європі з'являються асоціації Modern Language Association (MLA), які об'єднують бібліотеки, архіви та музеї своїми проєктами, і прийшли на зміну комісіям музеїв і галерей Museums and Galleries Commission (MGC), комісіям бібліотек та інформації Library and Information Commission (LIC) [6]. Зазвичай за кордоном музеї створюються при великих бібліотеках, які позиціонують себе як культурні, наукові комплекси. У Данії при Королівській (Національній) бібліотеці існують підрозділи – Національний музей книг і друкованих видань, Національний музей фотографії. Так, в околицях норвезької Національної опери (муніципалітет Осло) побудовано новий музейний квартал, що включає бібліотеку і музеї – Едварда Мунка і Рольфа Стенерсена, підрозділи Національного музею – Музей сучасного мистецтва, Музей дизайну і Національну галерею.

Фахівці Інституту музейних і бібліотечних служб США Institute of Museum and Library Services (IMLS) підтримують освітні програми, в яких беруть участь установи всіх трьох типів. Їх інформаційні ресурси не просто об'єднуються в комп'ютерній мережі – створюється новий продукт, наприклад: інтерактивні музейні виставки із залученням ресурсів бібліотек і архівів. Мета IMLS – просування, підтримка і розширення можливостей американських музеїв, бібліотек та пов'язаних з ними установ за допомогою надання грантів, досліджень і розробок.

У США сформувався особливий тип наукової бібліотеки, призначеної для дослідників-гуманітаріїв. Бібліотека є музеєм унікальних книг, безпосередньо працювати з якими можуть тільки вузькі фахівці. Іншим читачам пропонується електронна версія фондів. Цікавим є досвід відродженої Олександрійської бібліотеки. Це своєрідна проєкція

античного Мусейона в сучасний світ. Бібліотека і музей – рівнозначні підрозділу нової установи.

Проєкт «The Pace of Collaboration» Бібліотеки Конгресу США, який добре відомий своїми зусиллями з оцифрування ключових колекцій бібліотеки, з особливою ретельністю підбирає матеріали для онлайн-експонування [2]. Завдяки спеціальному фінансуванню Ameritech (американська телекомунікаційна компанія) інші американські бібліотеки і музеї з колекціями, які пов'язані матеріалами, внесли цифровий ресурс у проєкт, розширюючи Національну електронну бібліотеку.

Попри те, що кооперативні проєкти бібліотек, архівів і музеїв щодо організації доступу до наявних ресурсів та їх інтеграція для створення нових набули поширення в усьому світі, за словами ексдиректора Нью-Йоркської Публічної бібліотеки Д. Ферієра, *«…На сьогодні мало прикладів повної інтеграції бібліотек, архівів і музеїв, хоча напрям здається правильним»* [9, с. 35]. Дослідник вважає, що *«…Одним з основних завдань, які стоять сьогодні перед бібліотекарями, архіваріусами і музейниками – це напрацювання в різних дисциплінах, щоб забезпечити рівень обслуговування, якого все більше очікують технічно підковані користувачі»* [9, с. 42]. На думку Д. Ферієра, незважаючи на подібність професій, як установ культурної спадщини, бібліотеки, архіви та музеї природним чином мають власну ідентичність і свої специфічні відмітні риси, які створюють певні проблеми для інтеграції фондів цих установ. Зокрема, процес конгломерації бібліотек, архівів та музеїв стикається з головною перешкодою – це відмінність у принципах, завданнях збору та зберігання об'єктів наукової спадщини в різних інститутах пам'яті, що виражається в різних способах організації фондів і, як наслідок, у принципах обліку та каталогізації цих об'єктів [1]. У свою чергу, ці принципи реалізуються у вигляді стандартів метаданих, істотно розрізняються для бібліотек, архівів і музеїв. Іншими перешкодами є відомча роз'єднаність, відсутність систем управління і фінансування для комплексних проєктів такого роду. Однак, на думку О. Полтавської, *«…З'ясувати теоретичні підстави зближення архівів, бібліотек, музеїв, інформаційних та видавничих центрів та інших соціальних об'єднань є важливим, оскільки їх схожість, обумовлюючи конвергенцію відповідних наук, дає підставу відобразити в класифікаціях і номенклатурі єдиною групою бібліотекознавство, архівознавство, музеєзнавство, а також бібліографознавство і книгознавство»* [3, с. 568].

Зважаючи на різні методи опису та обліку документів у фондах бібліотек, архівів і музеїв, у межах проєкту MAB Toscana створено робочу групу для обговорення можливостей забезпечення сумісності описових стандартів, прийнятих у музеях, архівах і бібліотеках, а також для перевірки шляхів співпраці та обміну інформацією, що сприяє зручності в користуванні, для розробки спільних проєктів між установами, які мають документні фонди різних видів.

Розуміючи, що користувачі бажають збільшити доступ до інтелектуальних і культурних документних матеріалів, не піклуючись про те, хто володіє цим ресурсом, необхідно підтримати цю потребу, створивши об'єднані маршрути в глибокі колективні ресурси [4]. Тобто необхідно розширювати спектр інтеграційних і кооперативних проєктів бібліотек, архівів і музеїв. Цьому сприяють загальнокультурні процеси, що охоплюють всі інститути пам'яті людства.

Як зауважувалося раніше, в інформаційну епоху, коли ми переходимо від фізичного до цифрового світу, відмінності між текстом і зображенням зменшуються. У цифровому світі всі об'єкти, до яких можна отримати доступ через інтернет, пройняті здатністю говорити. Чи є цей об'єкт текстовим або звуковим файлом, файлом зображення або вебсторінкою – всі мають здатність говорити. У конвертації їх від фізичної до цифрової форми їм чітко делеговано здатність говорити. Це приводить до неминучого висновку, що в цифровому середовищі відмінності між бібліотеками, музеями та архівами, які ми сприймаємо як належне, насправді не такі й значні. Ці відмінності не є концептуальними – вони є звичайними.

Прикладом нових можливостей інтеграції ресурсів бібліотек, архівів та музеїв насамперед є створення спільних інтернет-проєктів, зокрема: спеціалізованих сайтів, порталів. Як справедливо зазначає С. А. Шемаєв, створення спільного порталу музеїв, архівів і бібліотек на регіональному рівні, дозволяє вирішити цілий ряд існуючих проблем у справі формування єдиного інформаційно-культурного простору. Серед них такі:

– одночасно залучити до формування контенту велику кількість закладів і організацій;

– об'єднати в єдину базу колекції різних установ і прискорити включення нових інформаційних ресурсів;

– забезпечити одночасний доступ до інтегрованих колекцій, що розкривають культурну спадщину;

– активізувати комунікацію між різними установами;

– провести збір статистичних даних і їх порівняльний аналіз з метою поліпшення роботи кожного окремо взятого електронного ресурсу;

– розширити можливості для проведення спільних наукових і масових заходів;

– вирішувати спільно складні питання щодо формування єдиного інформаційного простору [5].

Таким чином, можна виокремити два підходи до співробітництва бібліотек, архівів та музеїв, які зберігають і вивчають культурну спадщину, а саме:

– кооперація для забезпечення доступу до вже сформованих цими інституціями ресурсів;

– інтеграція з метою створення нових інформаційних ресурсів, зокрема створення спільних проєктів, цифрових колекцій та ін.

Підсумовуючи викладене, слід сказати, що поява цифрового середовища і розширення можливостей доступу до інформації – це лише два фактори, які привели до актуалізації проблеми щодо розширення співробітництва між бібліотеками, архівами, музеями та їх конгломерації. Однак існують чинники як для популяризації, так і для протистояння тривалим партнерствам або інтеграціям між інституціями, які забезпечують збереження накопиченого суспільного досвіду. Відмінність між бібліотеками, архівами та музеями, що тепер визнається загальноприйнятою, фактично є питанням конгломерації, яка має еволюціонували з часом. Це ґрунтується на сприйнятті бібліотек, архівів і музеїв, які збирають та зберігають різні документні матеріали. Практично всі бібліотеки, музеї та архіви збирають документи, інтеграція яких наразі є стратегічним напрямом для формування спільного ресурсу, спрямованого на забезпечення доступності до культурної спадщини, що зберігається в бібліотечних, музейних та архівних фондах.

Протягом останніх років різні урядові органи в ряді країн Європи та США сприяли співробітництву бібліотек, архівів та музеїв у їх конгломерації, але досліджень щодо загальної практики та виявлення позитивного чи негативного досвіду не вистачає. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на усунення цієї лакуни.

Список бібліографічних посилань

1. Жабко Е. Интегрированный национальный электронный ресурс президентской библиотеки: сотрудничество библиотек, архивов, музеев. Электронная библиотека: интеграция информационных ресурсов. Санкт-Петербург, 2011. Вып. 1. С. 7–9.

2. Збанацька О. М. Бібліотеки, архіви, музеї: деякі аспекти спільності та відмінності // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2018. № 3. С. 68–80.

3. Полтавская Е. Триединство музея, архива, библиотеки в проективной философии Н. Ф. Федорова: современная трактовка // Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология. 2017. Т. 33, Вып. 4. С. 563–570.

4. Прянишников Н. LAMBRARY или БАМТЕКА: Библиотека, включающая архив и музей // 60 параллель. 2009. № 1 (32). С. 28–37.

5. Шемаев С. А. Интеграция библиотек, музеев, архивов в современное информационное пространство// Сборники конференций НИЦ Социосфера. 2014. № 28. С. 33–36.

6. Brulon B. Museology exploring the concept of MLA (Museums-Libraries-Archives) and probing its interdisciplinarity // ICOFOM. 2016. № 4. P. 29–33.

7. Stainforth E. From museum to memory institution: the politics of European culture online // Museum Museum & Society. 2016. V. 14, № 2. P. 323–337.

8. ATHENA PLUS [Electronic resource]. URL: http://www.athenaplus.eu/index.php?en/160/europeana.

9. Zorich D. Beyond the Silos of the LAMs: Collaboration Among Libraries, Archives and Museums. Dublin, 2008. 59 p.

УДК 378:001.102]:004-049.7

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ (НА ПРИМЕРЕ УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ «РАБОТА С НАУЧНОЙ ИНФОРМАЦИЕЙ»)

Барма Олег Анатольевич,
старший преподаватель учреждения образования
«Белорусский государственный университет
культуры и искусств», магистр педагогических наук,
Республика Беларусь, Минск

Анотація. *Розглядаються питання використання електронних інформаційних ресурсів відкритого і вільного доступу для організації освітнього процесу з навчальної дисципліни «Робота з науковою інформацією».*

Ключові слова: *електронні інформаційні ресурси, електронні бібліотеки, репозитарії, відкритий доступ, вільний доступ, робота з науковою інформацією.*

Annotation. *The article deals with the use of open and free electronic information resources in teaching the educational discipline «Working with scientific information».*
Key words: *electronic information resources, electronic libraries, repositories, open access, free access, working with scientific information.*

Современное общество, основанное на знаниях (концепция современного этапа исторического развития человечества, ценностью которого является «знание» как таковое), характеризуется не только и не столько быстрым развитием технологий передачи информации, сколько резким ростом объемов ее производства в контексте ориентации всех секторов мировой экономики на инновационную модель своего развития. Все больше информации, рассматриваемой как атрибутивной по отношению к жизнедеятельности социума, генерируется, хранится, циркулирует, потребляется только в электронном виде. Ведущие субъекты мирового / национального / регионального информационного рынка – библиотеки, архивы, музеи, издательства, учреждения образования, информационные агентства – в начале нового тысячелетия предоставляют большую часть результатов своей деятельности только в электронном виде через систему локального или удаленного доступа (электронные библиотеки, репозитории, электронно-библиотечные системы и др.). Платформы, использующиеся субъектами информационного рынка для размещения сгенерированной информации в электронной среде, позволяют не только пассивно работать с источниками информации (например, читать онлайн, копировать) но, благодаря широкому спектру технических программ, перерабатывать ее в режиме реального времени с учетом индивидуальных потребностей пользователя (в т. ч. делать заметки в самом тексте, комментировать, выставлять оценку, делиться ссылкой на текст в социальных сетях). Использование данных программ открывает и новые возможности использования информации в образовательной, научной и самообразовательной деятельности индивида в независимости от его географической и временной локализации.

Использование информации в обработанном виде (информационный ресурс) и обеспечение доступа к ней посредством интернет-технологий, способствует максимальному использованию человеком результатов познавательной деятельности предшествующих поколений, обработанных и представленных в формализованном виде. В данном контексте интерес

представляет общемировая практика реализации политики открытого доступа к информации, получившая поддержку у представителей академического сообщества и международных организаций. Открытый доступ рассматривается как «*…Бесплатный, быстрый, постоянный, полнотекстовый доступ в режиме реального времени к научным и учебным материалам, реализуемый для любого пользователя в глобальной информационной сети без каких-либо ограничений, как по инструментам доступа, так и по дальнейшему использованию (например, лицензионных)*» [1]. Предоставление доступа к информационным ресурсам в режиме онлайн, в контексте политики открытого доступа, позволяет нам говорить о стремлении общества к реализации права каждого человека на беспрепятственный доступ к информации как к стратегическому ресурсу.

В гуманитаристике информационные ресурсы рассматриваются как совокупность всей информации, закрепленной на различных документных носителях (электронных, печатных, рукописных), отражающих результаты интеллектуальной деятельности всего человечества в рамках конкретной общественно-исторической практики. В контексте последнего, информационные ресурсы выступают своеобразным фиксатором мыслительной деятельности отдельно взятого лица (творца); результатом технологического развития общества; способом организации доступа к результатам научно-исследовательской деятельности. Данные подходы, условно классифицируемые на функциональный, технологический и сервисный, формируют отношение общества к информационным ресурсам как источнику знаний, а также к политике открытого доступа, как к технологии разрыва цифрового неравенства в глобальном и региональном масштабах. В тоже время необходимо отметить, что присутствие информационных ресурсов (библиографических, фактографических, полнотекстовых) в интернет-пространстве и организация к ним открытого доступа не снимают проблему информационного дефицита, который сегодня проявляется не в отсутствии информации как таковой, а в незнании членами общества методики поиска, систематизации, оценки, обработки источников информации, и, что на наш взгляд важно, неумение работать с базами данных (использовать их технический потенциал в области поиска). Поэтому все большее внимание сообществом уделяется реализации программ по обучению своих представителей работе с информационными ресурсами (информацией) как в рамках образовательного процесса (уроки библиотечно-библиографической грамотности/информационной культуры) в учреждениях образования всех

уровней), так и в профессиональной деятельности (формирование информационного мировоззрения и соответствующего поведения), а также самообразования (например, обучающие занятия по методике поиска информации в библиотеках). Итогом является формирование информационной компетентности.

Интерес в данном контексте представляет практика формирования информационной компетентности студентов-менеджеров посредством использования электронных информационных ресурсов открытого и свободного доступа. Под информационной компетентностью можно понимать способность человека осмыслить информационные возможности общества (наличие технологий, позволяющих осуществлять поиск информации, ее обработки и дальнейшего использования, формирование информационного мировоззрения) и использовать их для своей личной и профессиональной деятельности (для решения профессиональных задач; усиления личного потенциала). Как отмечает Е. Э. Политевич, «*В связи с нарастающим воздействием информатизации <…> важно, чтобы каждый будущий специалист достиг определенной степени совершенства во всех возможных видах работы с информацией: ее поиске, получении, накоплении и переработке, создании на этой основе качественно новой информации, передаче, практическом использовании. Владение информационной культурой обеспечит будущему специалисту высокий уровень образованности, создаст прочный фундамент для структурирования знаний, даст средства и методы для развития способности к ориентации в быстро меняющемся мире, привьет способность к широкому взгляду на состояние и перспективы своей профессиональной творческой деятельности*» [2, с. 182]. Чем более информационно компетентен человек, тем он (с профессиональной точки зрения) более востребован в обществе – наличие профессиональных знаний в совокупности с неявными знаниями позволяет ему быть конкурентоспособным на рынке труда. Информационная компетентность может приобретаться и совершенствоваться, необходимым условием для этого является также организация соответствующего образования.

С 2014 года в учебный план для студентов очной и заочной формы высшего образования, обучающихся по специальности «Культурология», специализации «Менеджмент социальной и культурной сферы» учреждения образования «Белорусский государственный университет культуры и искусств» введена учебная дисциплина «Работа с научной информацией». Цель этой дисциплины – формирование у студентов

знаний и навыков самостоятельного поиска научной информации, ее систематизации, анализа, оценки и последующего использования в учебной и научно-исследовательской деятельности. Достижение поставленной нами цели обусловило решение задач, связанных с формированием у студентов знаний о природе научной информации и способах ее бытования в информационно-документном пространстве; о видах источников информации и их функциональных характеристик; о современных тенденциях развития документного потока по культурологии и социокультурной деятельности, а также овладение студентами эффективными и рациональными приемами поиска источников научной информации, ее обработки и дальнейшего использования. В рамках последнего студентам предлагается изучить типовые алгоритмы информационного поиска, в т. ч. и в электронных информационных ресурсах открытого и свободного доступа.

Изучение проблемного поля учебной дисциплины «Работа с научной информацией» совпадает с написанием студентами второго года обучения как очной, так и заочной формы, курсовой работы по дисциплине «Теория и практика культурно-досуговой деятельности», а также научных статей в рамках студенческой научно-исследовательской работы. Принимая во внимание вышеизложенное, а также недостаточный уровень знаний студентами методики работы с источниками научной информации, автором разработана в пределах данной учебной дисциплины серия практико-ориентированных занятий по поиску источников научной информации и их использованию при написании курсовой работы и научных статей.

Для поиска студентами источников информации по темам курсовых работ и научных статей были выбраны ресурсы учреждений и организаций постсоветского пространства, генерирующих информацию по культурологии и социокультурной деятельности соответственно своей профессиональной деятельности, а именно:

1. Репозитории учреждений высшего образования (Белорусского государственного университета культуры и искусств, Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова и др.).

2. Электронные библиотеки учреждений высшего образования (Белорусского государственного университета, Полоцкого государственного университета и др.).

3. Электронные информационные ресурсы, доступ к которым предоставлен на сайтах учреждений высшего образования (электронные

варианты научных изданий Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств, Киевского национального университета культуры и искусств, Челябинского государственного института культуры).

4. Научные электронные библиотеки (eLIBRARY.RU, КиберЛенинка, Культура Украины).

5. Электронно-библиотечные системы (ЭБС «Znanium.com», ЭБС «Юрайт», ЭБС «Университетской библиотеки online»).

6. Электронные информационные ресурсы собственной/корпоративной генерации, доступ к которым предоставлен через сайт библиотек (Научная периодика Украины, БД «Беларусь: от прошлого к настоящему», БД «Беларусь в лицах и событиях»).

7. Интернет-журналы («Культурологический журнал», «Культура культуры» и др.).

Большинство названных ресурсов являются полнотекстовыми базами данных, имеют свои функциональные и сервисные особенности как в генерировании информации, так и в методике выполнения поискового запроса и представления результатов. Доступ ко многим из них возможен в режиме свободного доступа – бесплатно, открытого доступа – посредством создания учетной записи/личного кабинета. Использование информационного контента электронно-библиотечных систем осуществляется на коммерческой основе, или через IP адреса организаций-подписчиков.

Учитывая особенности доступа к информационному контенту электронных информационных ресурсов открытого и свободного доступа, перед началом поиска источников информации студенты получают подробную инструкцию по работе с каждым ресурсом, а именно: правила регистрации и использования персональных данных; методику осуществления поиска с учетом особенностей заполнения поисковых полей и использования словарей; способы работы с результатами поиска и их оценки. При работе с электронными информационными ресурсами студентам предлагается выполнить ряд заданий, направленных на формирование персональной модели информационного поведения: создать подборки (персональную картотеку) в соответствии с изучаемыми учебными дисциплинами, наполнить их тематическими статьями и дать оценку изученным статьям через представленные сервисы: «Ваша оценка данной публикации», «Ваш отзыв», «Обсудить эту публикацию с другими читателями» – eLIBRARY.RU; осуществить поиск источников информации через систему гиперссылок (автор, название журнала и др.) и

отобрать из результатов поиска с помощью «*пометок*» статьи, проблемное поле которых соответствует тематике курсовой работы – КиберЛенинка; оформить персональный доступ к электронно-библиотечной системе; установить мобильное приложение и осуществить поиск по теме курсовой работы – ЭБС «Университетской библиотеки *online*»; подписаться на обновления тематических разделов, подразделов по специальности «Культурология» – институциональные репозитории (например, Репозиторий БГУКИ).

Важным моментом работы студентов с результатами информационного поиска является создание библиографического описания на найденные источники с обязательным указанием режима и даты доступа. Как показал анализ списков использованной литературы курсовых работ студентов специализации «Менеджмент социальной и культурной сферы» за 2017–2018 и 2018–2019 учебные годы по учебной дисциплине «Теория и практика культурно-досуговой деятельности», большинство библиографических описаний трудов отечественных и зарубежных ученых содержат ссылки на информационный контент, представленный в репозитории БГУКИ, eLIBRARY.RU, КиберЛенинка, Научная периодика Украины.

В рамках управляемой самостоятельной работы студентам предлагается осуществить поиск источников информации среди электронных информационных ресурсов по изучаемым в семестре учебным дисциплинам, с последующим их использованием в подготовке к семинарским/практическим/лабораторным занятиям, а также зачету или экзамену. Для более детального знакомства с функциональными характеристиками электронных информационных ресурсов студенты разрабатывают презентацию (в программе PowerPoint) для демонстрации различных алгоритмов (комбинаций) поиска источников информации, способов систематизации результатов поиска и возможности их оценки в режиме реального времени.

Для закрепления знаний по работе с электронными информационными ресурсами открытого и свободного доступа студенты выполняют индивидуальные задания, среди которых такие:

1. Интернет-путеводитель по полнотекстовым электронным информационным ресурсам белорусского, российского, украинского сегмента Интернета (на выбор).

2. Информационно-поисковый тезаурус по поиску источников информации по теме курсовой работы в конкретном электронном информационном ресурсе.

3. Методические рекомендации по поиску источников информации посредством тематических рубрик в научных электронных библиотеках, репозиториях, ЭБС и др.

Таким образом, в рамках практических занятий по работе с электронными информационными ресурсами студенты получают знания о:

– видах и типах электронных информационных ресурсов, их функциональных характеристиках;

– особенностях выбора электронных информационных ресурсов для поиска источников информации с учетом задач, стоящих перед студентами;

– методике поиска источников информации (по автору, названию статьи/книги, наименованию журнала/издающей организации, тематическому навигатору и т. д.) в электронных информационных ресурсах;

– использование функциональных возможностей навигационной системы электронных информационных ресурсов и их сервисов при осуществлении поиска;

– способах оценки полученных результатов информационного поиска.

Все перечисленное, в контексте реализации образовательного процесса, способствует формированию информационной компетентности будущего специалиста. Таким образом, использование электронных информационных ресурсов открытого и свободного доступа в образовательном процессе высшей школы позволяет, с одной стороны, сформировать у студентов знания и умения по организации и проведению поиска, систематизации, анализу, оценке и последующему использованию источников информации, т. е. сформировать саму информационную компетенцию, с другой стороны, персонифицировать информационное сопровождение учебной, научно-исследовательской, самообразовательной деятельности студента на основе его личностной заинтересованности в использовании информационных ресурсов. Организация практико-ориентированных занятий в пределах учебной дисциплины «Работа с научной информацией» позволяет сформировать у студентов навыки (информационное поведение) использования электронных

информационных ресурсов в процессе приобретения профессиональных знаний.

Список библиографических ссылок

1. Открытый доступ // Википедия : свобод. энцикл. 2012. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Открытый_доступ.

2. Политевич Е. Э. Информационная культура будущего специалиста как условие формирования профессионального творчества // Культурно-образовательная деятельность библиотек и музеев в региональных измерениях : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (10 февр. 2015 г.). Смоленск, 2015. С. 181–185.

УДК 027.7(477.54-25):077.5

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ПОЗИЦІЮВАННІ БІБЛІОТЕК (ДОСВІД РОБОТИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО)

Брагінська Вікторія Володимирівна,
завідуюча сектором наукової бібліотеки
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Щабельник Вікторія Вікторівна,
провідний бібліограф наукової бібліотеки
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто роль соціальних мереж як ефективних каналів комунікації, дієвих інструментів інтернет-представництва бібліотеки. Доведено, що присутність бібліотеки в соціомедійному просторі забезпечує презентацію інноваційної діяльності бібліотеки, сприяє просуванню власних проєктів, ресурсів, зміцнює позиції бібліотеки у сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, завдяки чому підтверджується користувацька зацікавленість установою.*

Ключові слова: *наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, соціальні мережі (СМ), SMM (Social Media Marketing), лонгрид, інтернет-представництво.*

Annotation. *The authors examined the role of social web works as effective communication channels. It is proved that the positioning of the library in the socio-media*

space ensures the effectiveness of communication, placement, promotion of library projects, resources, strengthens the position of the library in the modern information and communication space, and provide a steady user's interest in the library.

Key words: *Scientific Library of Yaroslav the Wise National Law University, social networks, SMM (Social Media Marketing), longridge, online representation*

У добу жвавого розвитку інтернет-технологій роль соціальних мереж (СМ) у позиціонуванні бібліотек та просуванні бібліотечних ресурсів і проєктів є очевидною. Зосередимося на певному досвіді роботи наукової бібліотеки НЮУ ім. Ярослава Мудрого, яка сьогодні є взірцем сучасного освітнього, культурно-дозвільного центру з креативними архітектурними рішеннями, тематичними локаціями, лаунж-зонами. Завдяки цьому книгозбірня поєднує в собі функції як традиційної бібліотеки, так і модерного хаб-простору, виставкового залу, коворкінг-майданчика тощо. Звісно, що в реаліях сьогодення оновлення бібліотечного простору – вимога часу, відповідь на запити наших користувачів, які бажають, щоб бібліотека трансформувалася у зручне місце для зустрічей і проведення екскурсій, воркспейс для дозвілля, навчання і творчості студентства [3]. Виходячи з цього, саме СМ стають гнучким і зручним інструментом, дієвим засобом, який може допомогти й вирішити багато питань, зокрема: щодо інтернет-представництва у фейсбуці[1], інстаграмі[2] та лінкедіні[3], що дуже важливо, бо у сучасного студента або науковця немає проблем із доступом до СМ або до інформаційних ресурсів через використання стаціонарних комп'ютерів чи будь-яких мобільних гаджетів тощо. Тому важливо розвивати такий напрям, як просування власних ресурсів і цікавих проєктів у СМ.

Певний досвід у питаннях присутності в СМ та спостереження працівників бібліотеки підтверджують, що фейсбук, інстаграм стали невід'ємною частиною життя студентської спільноти. Сьогодні майже кожен студент найчастіше зареєстрований у кількох СМ, хоча перевагу надає якійсь одній [2]. Легко пояснити, що соціальні мережі відрізняються одна від одної складом аудиторії, можливостями просування інформації, її повнотою і змістом. За спостереженнями, матеріал, на який більше

[1] Сторінка бібліотеки у фейсбуці. URL: https://www.facebook.com/library.nlu/.
[2] Сторінка бібліотеки в інстаграмі. URL: https://www.instagram.com/library.nlu/.
[3] Сторінка бібліотеки в лінкедіні. URL: https://www.linkedin.com/company/наукова-бібліотека-національного-юридичного-університету-імені-ярослава-мудрого.

звертають увагу інтернет-користувачі у стрічці новин бібліотечної сторінки у фейсбуці та інстаграмі, супроводжується не тільки обміном фотографіями, а й посиланнями на електронні видання, відеоматеріали, авторські проєкти бібліотеки, тематичні ресурси. Саме тому для створення впізнаваного бренду бібліотеки розробляються і втілюються у СМ авторські зображення, розміщуються в історіях у фейсбуці. Як наслідок, отримується величезна кількість відгуків та звернень від підписників, а також розширюється їх аудиторія. До прикладу: найбільшу активність інтернет-користувачі продемонстрували при зверненні до мультимедійного лонгриду «Ярослав Мудрий: державотворець і просвітитель», підготовленого до круглого столу, присвяченого 1000-річчю з дня вокняжіння Ярослава Мудрого. Вдалим прикладом відображення в інтерактивній інформаційно-контентній формі тематичного матеріалу став новий ресурс – бібліотрансформер «Ярослав Мудрий – державотворець та книжник». Як комплексний інфоресурс він складається з п’яти модулів, об’єднаних ідеєю яскраво і змістовно представити постать Ярослава Мудрого. Використовуючи наочні бібліотечно-бібліографічні, цифрові засоби і форми просування у СМ, вичерпно подається тематична інформація через інфоресурси, книжкові експозиції, мультимедійний лонгрид, рекламно-інформаційну листівку, бібліографічний покажчик, наукову статтю з результатами історіографічного дослідження.

На наш погляд, комплексний ресурс вирізняється оригінальністю подачі матеріалу, містить результати консолідованої праці як бібліотечних працівників, так і окремих кафедр університету. Просуванню бібліотрансформера сприяли його джерелознавчий потенціал в інтерактивному медіа-середовищі й активність студентства у СМ. Зокрема, з 54% інтернет-звернень 45% припадає саме на фейсбук та 9% – на лінкедін [6]. Отримані дані про відвідуванння із десктопних і мобільних вебверсій доводять, що значна кількість користувачів переглянули ресурс та його окремі тематичні модулі саме з мобільної версії. З метою якомога більшого охоплення користувачів, які й надалі бажають звертатися до інфоресурсів бібліотеки у СМ, необхідно бібліотечний вебпортал адаптувати до сучасних вимог побудови сайта, зробити його максимально простим, зручним, доступним за структурою і континуальним на наповнення до мобільної версії, враховуючи тематичні інтереси, запити інтернет-аудиторії.

Додамо також, що інтернет-відвідувачі, користуючись частіше СМ, звертають увагу на події, які рекламують і розкривають бібліотечні фонди,

продукти й послуги, представлені на офіційному сайті бібліотеки, а також сайті університету. Тому бібліотека, візуально представляючи свою діяльність, намагається системно інформувати про заходи й події, що відбуваються у її хаб-просторі (рубрики: «Фото 360», «Студенту», «Багатобарвний світ», «Наукометрія»). Не можемо не сказати, що процес роботи в СМ є зворотним, а також намагаємося не тільки надавати різноманітну інформацію, а й спілкуємося, відповідаємо на коментарі, поставлені запитання, бо це дає змогу зрозуміти, що ще може зацікавити інтернет-аудиторію [1].

Розглядаючи більш детально представництво бібліотеки в інстаграмі, зауважимо, що необхідно активізувати комунікацію зі студентством, молоддю, спонукаючи їх до відображення у СМ кращих прикладів роботи бібліотеки, розміщення цікавих, оригінальних, яскравих світлин, власних фото, відзначаючи бібліотеку в геолокації.

Отже, як фейсбук, так і інстаграм допомагають бібліотеці певним чином відстежувати інтереси, інфозапити, відгуки студентів, що дозволяє корегувати власну діяльність з просування рекламних матеріалів, фотозвітів про нову літературу, новаційні проєкти тощо. Крім того, бажання і прагнення колективу бібліотеки знаходити нові креативні ідеї спонукає до пошуку нових спеціалістів, особливо в галузі ІТ, та встановлення ділових контактів. Для цього створено нову представницьку сторінку в СМ на лінкедін. На базі безкоштовного облікового запису ця СМ поповнюється корисними постами, інформацією про важливі новини з наукометрії та життя університету і наукової бібліотеки, відомостями про форуми, конференції, посиланнями на створені бібліотекою ресурси й сторонні СМ. Ця сторінка переважно орієнтована на спільноту, яка цікавиться актуальними питаннями вищої школи і науки та співробітників нашого ЗВО, профілі яких представлені на платформі СМ. Незважаючи на нетривалий досвід представництва наукової бібліотеки у лінкедіні, вже зараз маємо певні результати, аналізуючи які, можна зробити висновок: сторінка бібліотеки у цій СМ привертає увагу в середньому від 200 до 600 відвідувачів на день. При цьому кількість відвідувань залежить від часу доби, дня тижня, важливості й актуальності постів і заходів, в яких беруть участь наукова бібліотека й університет.

Підсумовуючи, скажемо, що сьогодні для бібліотекаря вміння працювати з каналами СМ професійно, технічно, креативно – це буденність, так само, як і володіння навичками ньюсмейкера [5]. Працівники наукової бібліотеки намагаються перейти до професійного

навчання співробітників за напрямом Social Media Marketing (SMM), вдосконалювати професійний рівень на курсах підвищення кваліфікації, тренінгах, майстер-класах; робота в соціальних мережах потребує вузькопрофільних фахівців, без яких їй не стати по-справжньому доступною, популярною і затребуваною на сучасному ринку інформаційних послуг.

Саме це дає підстави стверджувати, що позиціонування бібліотеки в СМ є актуальним питанням, яке потребує подальшого вивчення кращих існуючих національних і зарубіжних практик задля забезпечення високого рівня якості просування бібліотечних послуг, ресурсів, інновацій у СМ. Важливим залишається також аспект інформаційної підтримки й збереження стійкого користувацького інтересу до бібліотечної діяльності, читання взагалі і до бібліотеки як сучасного модерного простору високих технологій.

Список бібліографічних посилань

1. Брагінська В. В., Зарвирог І. П. Бібліотеки в соціомедійному просторі (із досвіду наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого) // Модель бібліотеки XXI століття : Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 15 черв. 2018 р. Харків, 2018. URL: http://conf.nlu.edu.ua/libmodel/index.
2. Пасмор Н. П., Зарвирог І. П. Інноваційний workspace й архітектурно-ландшафтні локації у бібліотеках як вільні майданчики для генерації освітньо-наукових ідей // Модель бібліотеки XXI століття : Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 15 черв. 2018 р. Харків, 2018. URL: http://conf.nlu.edu.ua/libmodel/index.
3. Пасмор Н. П. Интернет-представительство университетской библиотеки // Библиотека в системе академических ценностей университета : монография. Харьков, 2017. С. 104–124.
4. Струнгар В. Представлення бібліотеки в інтерактивному медіа-середовищі: змістовий аналіз // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3390:predstavlennya-biblioteki-v-interaktivnomu-media-seredovishchi-zmistovij-analiz-2&catid=168&Itemid=515.
5. Princ J. I. Social Media Librarianship in Academic Libraries: Optimizing Trends for Real-Time User Engagement through Digital Billboards = [Бібліотека соціальних медіа в академічних бібліотеках: оптимізація тенденцій залучення користувачів у режимі реального часу за допомогою цифрових рекламних щитів. URL: http://www.ariadne.ac.uk/issue/77/prince-jacon-igwe/ .
6. Ярослав Мудрий: державотворець і просвітитель: мультимед. лонгрид. URL: http://yaroslavthewise.tilda.ws/.

УДК 024:025.5:316.776.22

НЕПРИПУСТИМІСТЬ ЦЕНЗУРИ ЯК КЛІЄНТООРІЄНТОВАНІСТЬ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРВІСУ

Жукова Валерія Павлівна,
доцент Харківської державної
академії культури, кандидат наук
із соціальних комунікацій,
Україна, Харків

Анотація. *Висвітлено клієнтоорієнтованість бібліотечно-інформаційного сервісу. Неприпустимість цензури в бібліотеці є реалізацією прав користувача на необмежений доступ до інформації та вносить у перелік професійних якостей працівника бібліотеки неупередженість як обов'язкову.*
Ключові слова: *бібліотека, бібліотечно-інформаційний сервіс, інтелектуальна свобода, клієнтоорієнтованість, цензура.*

Annotation*. The client-oriented library and information service is highlighted. The inadmissibility of censorship in the library is the realization of the user's rights to unlimited access to information. And makes the list of professional qualities of the library employee impartiality as a must.*
Key words: *library, library information service, intellectual freedom, client-oriented, censorship.*

На сучасному етапі розвитку бібліотеки як сервісної установи, що на перше місце ставить інформаційні потреби читача-клієнта, головним завданням персоналу є неупередженість та неприпустимість цензури при зборі, перетворенні, зберіганні та наданні інформації. Сучасний бібліотечно-інформаційний сервіс використовує певну документацію, яка проголошує вільний доступ до інформації, але і сьогодні бібліотечна діяльність не захищена від цензури.

Конституція України закріплює право читача-клієнта на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Закон України «Про інформацію» надає право читачу-клієнту на інформацію, можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація цього права не має порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні,

духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Забезпечується право на інформацію через створення механізму реалізації можливостей для вільного доступу не тільки до бібліотечних, але й до архівних, музейних фондів, статистичних даних, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів. Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Вищі цінності людської особистості, сформовані соціумом, відбиваються у діяльності бібліотек. Читацькі інтереси і потреби, їх вивчення та задоволення – це основна мета і критерій оцінки бібліотечно-інформаційного сервісу. Кожний читач-клієнт приходить до бібліотеки та відвідує її сайт маючи свій світогляд, особистісні культурні цінності, мотивацію до читання, диференційовані інформаційні потреби. Клієнтоорієнтований бібліотечно-інформаційний сервіс має сприяти розвитку читацьких інтересів і потреб, формуванню гуманістичних засад діяльності бібліотеки.

ІФЛА проголошує фундаментальне право людей як на безперешкодний доступ до інформації, так і на її поширення. Світова бібліотечна спільнота захищає і підтримує інтелектуальну свободу відповідно до Загальної декларації ООН з прав людини. Інтелектуальна свобода є багатством людського знання, думок, творчої уяви та інтелектуальної діяльності. Виокремлено відповідальність за інтелектуальну свободу як основне завдання фахівців бібліотечної та інформаційної справи. Бібліотечні працівники мають твердо стояти на принципах інтелектуальної свободи, необмеженого доступу до інформації та свободи слова і поважати право користувачів на конфіденційність.

Проте в суспільстві протягом століть існує цензура. До виникнення глобальних інформаційних мереж дія цензури була локальною у межах документних каналів, що визначали рівень розвитку соціальних комунікацій. Еволюціонування каналів електронного зв’язку призвело до змін у засобах поширення, подання й використання інформації. У цих умовах постало питання щодо розгляду цензури в умовах проголошення

певних демократичних принципів, зокрема: про вільний, необмежений доступ до інформації, прозорість інформації тощо.

Цензура охоплює всю систему соціальних комунікацій, а саме: музейну, архівну, книжково-документальну, маскомунікативну, інформаційну та художню. Так само за галузевими ознаками поділяються й дослідження у сфері цензури: книговидавництво, бібліотекознавство, ЗМІ, інтернет, мистецтво (література, театр, кіно, музика). Протягом розвитку суспільства питання цензури в бібліотеці були досить складними для проведення чіткої межі між фактами наявності цензури і відбором книг до бібліотеки. Цензура виступає в житті суспільства як своєрідна соціокультурна система контролю за виробництвом, розповсюдженням, зберіганням і споживанням соціальної інформації відповідно до потреб та інтересів соціального суб'єкта, який організує і спрямовує її. Проблема відбору літератури до бібліотечних фондів виникла одночасно з їх зростанням. Вирішальним фактором стало усвідомлення неможливості зберігання необмеженої кількості документів в одній бібліотеці. Тому відбір джерел інформації найчастіше відбувався за типом та видом бібліотек.

Творчий процес, як складова бібліотечної діяльності, передбачає не тільки збирання і зберігання текстів протягом певного часу, а й спробу визначення їх істинної цінності відповідно до власних уявлень. Тематичний відбір книг та інших інформаційних ресурсів до фондів бібліотек має відбуватися відповідно до типу та виду бібліотек. Окрім того, книги відкладаються на списання як застарілі за змістом на основі думки бібліотекаря або сформованої громадської думки. Але в часи глобалізації суспільства та бурхливого росту інформації і нової її організації в інтернет-просторі бібліотеки вже не обмежені внутрішнім середовищем. Саме тому перед працівниками бібліотечно-інформаційної сфери постає питання про глобальне збереження інформації. Вже сьогодні в деяких бібліотеках світу встановлено дзеркало інтернету для збереження інформації на майбутнє.

Фонди бібліотек світу вважаються соціальною пам’яттю людства. Ця функція пов’язана з передачею інформації в просторі і часі. Бібліотеки, архіви, музеї та інші документно-інформаційні структури і соціально-культурні установи об’єднують свої ресурси в інформаційних мережах у вигляді електронних бібліотек, репозитаріїв, цифрових колекцій, медіатек, баз і банків даних тощо. І персонал має зайняти чільне місце в управлінні інформаційними ресурсами у медіапросторі по повноті, плюралізму,

толерантності та неприпустимості цензури насамперед у збереженні й відбитті інформації. Саме такий підхід є клієнтоорієнтованим в організації бібліотечно-інформаційного сервісу, оскільки кожний читач-клієнт зможе задовольнити свої освітні, професійні, дозвільні та інші інформаційні потреби повністю на основі якісного надання та розповсюдження інформаційних ресурсів.

Глобальне збереження інформації як у фондах бібліотек, так і в інформаційних мережах є клієнтоорієнтованою діяльністю на читачів-нащадків, які на основі різноманітної інформації, що збереглася, матимуть змогу дати об’єктивну оцінку сучасній цивілізації у просторі і часі.

Використані джерела

1. Конституція України : офіц. текст. – Київ : КМ, 2013. – 96 с.
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.92, № 2658-XII, ВВР, 1992, № 48, ст. 651. – URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.
3. Вихрева Г. М. Теория библиотечного отбора: эволюция взглядов. – URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31338/01-Vikhreva.pdf?sequence=1
4. Заявление ИФЛА по поводу библиотек и интеллектуальной свободы. – URL: https://www.ifap.ru/ofdocs/ifla/libif.htm.
5. Каракоз О. О. Основні форми прояву цензури в публічних бібліотеках України (30-ті рр. ХХ ст.) / О. Каракоз // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 11. – С. 48–50.
6. Каракоз О. О. Цензура як засіб ідеологічного впливу на формування фондів публічних бібліотек України (20-і рр. ХХ ст.) / О. О. Каракоз // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – № 3. – С. 14–20.
7. Пічугіна Ю. О. Цензура в соціально-комунікаційних каналах (огляд публікацій) / Ю. О. Пічугіна // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2011. – Вип. 34. – С. 250–257.
8. Пічугіна Ю. О. Цензура як бар'єр у соціально-комунікаційних каналах / Юлія Пічугіна // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 6. – С. 44–47.

УДК 027.7(477.411):024

КЛІЄНТООРІЄНТОВАНІСТЬ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Толочко Світлана Євгенівна,
завідуюча відділом наукової бібліотеки
Київського національного
університету культури і мистецтв,
Україна, Київ

Анотація. *Досліджується сутність клієнтоорієнтованого підходу та його взаємозв'язок з успішною діяльністю університетської наукової бібліотеки. Розглянуто основні підходи до обґрунтування поняття «клієнтоорієнтованість», визначено ключові фактори побудови ефективної системи клієнтоорієнтованості бібліотечного обслуговування. Акцентовано увагу на розгляді клієнтоорієнтованості як перспективного шляху розвитку наукової бібліотеки Київського національного університету культури і мистецтв.*

Ключові слова: *професіоналізм, клієнтоорієнтованість, клієнтоорієнтований підхід до бібліотечного обслуговування, бібліотечне обслуговування, наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв, університетська бібліотека.*

Annotation. *The nature of the customer-oriented approach and its relationship with the successful activity of the university academic library are investigated. The basic approaches to substantiation of the concept of «customer orientation» are considered, key factors of development an effective system of customer-oriented approach of library services are defined. Particular attention is given to considering of customer orientation as a promising way for the development of the Academic library of Kyiv National University of Culture and Arts.*

Key words: *professionalism, customer orientation, customer-oriented approach of library service, library service, Academic library of Kyiv National University of Culture and Arts, academic library.*

Сучасні тенденції розвитку суспільства визначають нову парадигму розвитку багатьох галузей, серед яких однією з найнагальніших глобалізаційних трансформацій є клієнтоорієнтований підхід, що визначає і пріоритетну орієнтацію бібліотек як соціальних інституцій. В умовах сучасного ринку дуже важко утримувати унікальні конкурентні переваги за рахунок упровадження новітніх технологій, урізноманітнення

асортименту, підвищення операційної ефективності тощо з тих причин, що ці фактори не складно запровадити у більшості типових установ багатьох галузей [3]. Набагато складніше «створити» ставлення до клієнтів, адже лише на основі глибокого знання їхніх потреб та інтересів, передбачаючи їхні потенційні бажання, можна розробити і запропонувати найбільш релевантні для користувачів продукти і послуги. Такі зміни призводять до зростання лояльності існуючих клієнтів та залучення нових, а відповідно – до підвищення ефективності, поліпшення якості діяльності та тривалого процвітання підприємств. Такою є основна концепція клієнтоорієнтованого підходу [2; 3; 5; 9; 12; 13].

Клієнтоорієнтованість активно проголошується як пріоритетний напрям розвитку багатьох сучасних бібліотек України [11]. Саме так визначає свої перспективи і наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ), вбачаючи у клієнтах головну цінність своєї діяльності. Сьогодні використання клієнтоорієнтованого підходу виявилось важливою складовою успішної діяльності багатьох бібліотек у різних країнах світу. Розроблення нових інформаційних продуктів і послуг, що відповідають інформаційним потребам користувачів, є одним із ключових елементів у створенні довготривалих відносин з ними.

У цьому контексті цікавим є вивчення наукових підходів до розуміння поняття «клієнтоорієнтованості» бібліотечного обслуговування і з’ясування того, як саме можуть бути застосовані засади клієнтоорієнтованого підходу, традиційно характерного для бізнесових структур, для удосконалення діяльності бібліотеки, зокрема, наукової університетської [1; 8; 10; 11].

Аналіз наукових, довідкових та навчальних видань продемонстрував, що найактивніше трактування поняття «клієнтоорієнтованість» розробляється у дослідженнях з маркетингу та управління, де воно розглядається як:

– ініціація позитивних емоцій у клієнтів, що приводить до вибору товарів і послуг конкретної організації серед конкурентів до повторних звернень і здобуття нових клієнтів за рекомендаціями [3];

– бажання зрозуміти клієнта, точна відповідність наданим обіцянкам і очікуванням клієнта та прагнення до перевищення цих очікувань, чесність, відповідальність, індивідуальний підхід [5];

– характеристика діяльності, що відображає місце інтересів клієнта в системі пріоритетів керівництва організації, інструмент, який дозволяє отримувати лояльних клієнтів [9];

– зміна загальної парадигми управління організацією у напрямах управління відносинами, емоціями, соціальної орієнтованості, сталого розвитку тощо [2];

– набір поведінкових індикаторів організації з концентрацією на інтересах клієнта та його потребах для досягнення довготривалої задоволеності клієнта [5; 13];

– стратегічний підхід до розвитку організації, що забезпечує підвищення її конкурентоспроможності і зростання прибутковості, передбачає мобілізацію всіх її ресурсів на виявлення, залучення клієнтів та утримання найбільш прибуткових з них [12];

– перехід від фокусування зусиль організації на конкурентній боротьбі до впровадження унікальних продуктів для задоволення майбутніх потреб клієнтів шляхом використання нетрадиційних підходів [9];

– пріоритет маркетингової стратегії організації, що дозволяє досягти лояльності ключових клієнтів шляхом формування унікальних стосунків із ними [2];

– організація понад усе ставить інтереси клієнтів, їхні потреби та бажання є визначальним фактором при розробці внутрішніх бізнес-процесів [12].

У бібліотекознавчих дослідженнях також останнім часом активно вивчається поняття «клієнтоорієнтованість» з огляду можливості його застосування до бібліотечного обслуговування. Л. Трачук, вивчаючи цей підхід у практиці обласних універсальних наукових бібліотек, зазначає: «*Термін "клієнт" засвідчує прийняття за основу бібліотечної діяльності сервісних відносин між користувачем і бібліотекою, а також клієнтоорієнтовану тактику та стратегію, які дають змогу бібліотеці "вбудуватися" в сучасну соціокультурну дійсність*» [11, с. 15–16].

З. В. Руссак і Л. В. Сокольська переконані, що цей термін найточніше відображає суть сучасної модернізації бібліотек – різноманіття затребуваних якісних інформаційно-бібліотечних послуг для максимально комфортного і зручного режиму використання. Визнання головним орієнтиром діяльності бібліотеки інтересів і потреб користувача, вважають автори, дозволяє вирішити «*…протистояння двох основних професійних*

ідеологій – інформаційної та просвітницької» та сприяє «*…збереженню в бібліотечній справі традицій гуманізму, доброзичливості, персоніфікації, турботи про розвиток людини і одночасно демонструє готовність до нового формату обслуговування, заснованого на сучасних технологіях, активності споживача послуг, підвищеній відповідальності бібліотекарів, високоякісному сервісі у всьому спектрі його параметрів»* [10, с. 29].

На думку О. В. Ніконорової, «*...Бібліотека вступає з читачем, користувачем саме в клієнтські відносини, в яких він має право вимагати у неї, по-перше, всі послуги, які вона готова і зобов'язана надати, а по-друге, якості цих послуг. Це означає, що клієнт практично стає партнером бібліотеки»* [8, с. 27]. Незважаючи на те, що сутність поняття «клієнтоорієнтованість» розглядається в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, проте, єдиного трактування цього поняття, як загалом і одностайного прийняття клієнтоорієнтованого підходу в бібліотечному обслуговуванні поки що немає.

Наукова бібліотека КНУКіМ як структурний підрозділ університету, який сприяє розвитку його науково-освітнього середовища, формуванню національної самосвідомості, патріотизму студентської молоді, підтримці національних традицій, розвитку культури і державної мови [6], активно підтримує клієнтоорієнтований підхід у бібліотечному обслуговуванні. Бібліотека бере активну участь у перетвореннях, які відбуваються у суспільстві загалом та у КНУКіМ зокрема. Окрім традиційних напрямів роботи (забезпечення освітнього процесу та наукових досліджень, наукове опрацювання інформаційних джерел з питань культури і мистецтва; підготовка бібліографічних списків за тематикою наукових досліджень вишу та оглядів з актуальних питань розвитку культури і мистецтва в Україні та світі; формування фондів бібліотеки у відповідності з профілем університету; підвищення якості бібліотечних послуг шляхом використання можливостей сучасних інформаційних технологій; видавнича діяльність [6]), у бібліотеці відбувається творчий пошук та впровадження інноваційних форм і методів роботи. На основі трансформації місії бібліотеки оновлюються й удосконалюються технології, визначаються нові пріоритети у формуванні фондів тощо. Серед пріоритетних напрямів розвитку роботи бібліотеки – надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів вітчизняної та світової наукової спільноти [6].

Важливими складовими сучасних змін стають переосмислення бібліотекарями свого ставлення до роботи, їхнє нове позиціонування себе

як фахівців, розбудова популяризації можливостей бібліотеки, підтримки наукової та освітньої діяльності, задоволення культурно-мистецьких запитів [7, с. 50–60]. Саме розуміння необхідності реорганізації діяльності бібліотеки з орієнтацією на користувачів є надійним підґрунтям для реалізації клієнтоорієнтованого підходу. Адже, як показує успішний досвід багатьох бібліотек, існує прямий зв'язок між практикою управління, змінами в самих установах та їх здатністю бути успішними у відносинах з клієнтами у кризовий період; клієнтоорєнтованість в першу чергу пов’язана із задоволенням потреб клієнтів, що в подальшому має забезпечити додаткові різнобічні вигоди для бібліотеки.

Тому перспектива розвитку наукової бібліотеки КНУКіМ може розглядатися як поглиблення вивчення основних груп користувачів-клієнтів та їхніх інформаційних потреб, налагодження роботи з ними у такий спосіб, щоб викликати почуття лояльності. Саме формування унікальних стосунків з клієнтами бібліотеки дозволить досягти балансу взаємних інтересів, а також залучити інші групи користувачів-клієнтів (потенційних, випадкових), які можуть стати клієнтами бібліотеки за умови створення бібліотечно-інформаційних продуктів і послуг, адекватних їхнім очікуванням.

Отже, реалізація клієнтоорієнтованого підходу бібліотечного обслуговування у науковій бібліотеці КНУКіМ можлива за умови розробки ефективної клієнтоорієнтованої стратегії, яка як сукупність перспективних цілей і найбільш ефективних методів їх досягнення дозволить отримати конкурентні переваги за рахунок створення унікальних продуктів і послуг для забезпечення освітнього процесу і наукової діяльності.

Впровадження клієнтоорієнтованого підходу в бібліотечному обслуговуванні є нагальною необхідністю успішного існування сучасної бібліотеки, оскільки саме користувачі-клієнти є її основною цінністю та об’єктом діяльності. Високий рівень задоволеності клієнтів підвищує їх лояльність і створює стійкі конкурентні переваги на ринку сучасних інформаційних продуктів і послуг. Клієтоорієнтований підхід є *«…головним напрямом розвитку сучасної бібліотечної діяльності, який відображає глибинні зміни в інформаційно-бібліотечній сфері – прийняття сервісного підходу як стратегії розвитку бібліотек, орієнтованих на клієнтів»* [10, с. 29].

Список бібліографічних посилань

1. Брежнева В. В. Сервисный подход как стратегия развития библиотеки, ориентированная на клиента // Научно-техническая информация. Сер. 1. Организация и методика информационной работы. 2006. № 9. С. 6–12.
2. Кваско А. В., Лавренюк М. М. Потенціал підприємства на основі клієнтоорієнтованого підходу // Інтелект XXI. 2013. № 1–2. С. 69–78.
3. Манн И. В. Клиентоориентированность. URL: https://www.igor-mann.ru/category/klientoorientirovannost.
4. Мелентьева Ю. П. Библиотечное обслуживание : учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. 071201. Москва, 2006. 251 с.
5. Мудра М. Клієнтоорієнтованість як філософія. URL: http://innovations.com.ua/ua/articles/finance/18803/klijentoorijentovanist–yak–filosofiya.
6. Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв : сайт. URL: http://lib.knukim.edu.ua.
7. Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: від витоків до сьогодення : іст. нарис. Київ, 2013. 154 с.
8. Никонорова Е. В. Вектор развития современной библиотечной науки // Библиотековедение. 2003. № 6. С. 22–28.
9. Новиков А. Что такое клиентоориентированность. URL: http://blog.micromarketing.ru/marketing/what–is–clienting.
10. Руссак З. В., Сокольская Л. В. «Клиент» как слово-концепт современной библиотечной действительности // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. 2013. № 2. С. 23–30.
11. Трачук Л. Клієнтоорієнтована парадигма розвитку обласних універсальних наукових бібліотек // Бібліотечний вісник. 2016. № 3. С. 10–17.
12. Хлебович Д. И. Клиентоориентированность: теория и практика изучения // Клиентинг и управление клиентским портфелем. 2012. № 3. С. 170–184.
13. Челенков А., Сонина Т. Клиентоориентированный подход в маркетинге взаимоотношений // Маркетинг. 2012. № 1 (122). С. 115–125.

УДК 02:[004.77:005.7

СТРАТЕГІЯ SMM-КАМПАНІЇ У РОБОТІ БІБЛІОТЕК

Усик Марина Михайлівна,
провідний методист
Харківської спеціалізованої музично-театральної
бібліотеки імені К. С. Станіславського,
Україна, Харків

Анотація. *Зроблено спробу розібратися, навіщо SMM-маркетинг бібліотекам, як саме будувати маркетингову кампанію, залучати «живу» цільову аудиторію. Проаналізовано успішні приклади використання SMM-маркетингу нашими закордонними колегами.*

Ключові слова: *SMM-маркетинг, соціальні медіа, бренд, цільова аудиторія, бібліотека, імідж.*

Annotation*. In this floor will make attempt understand and define: why smm-marketing libraries, how exactly to build a marketing campaign, attract a «living» having a special purpose audience, and will analyse the successful examples of our oversea colleagues.*

Key words*: SMM-marketing, social medias, brand, having a special purpose audience, library, image.*

У XXI сторіччі майже все населення планети користується всесвітньою мережею «Інтернет», створює сторінки у соціальних мережах, веде свої блоги та сайти. Гіперпопулярні сьогодні соціальні медіа розцінюються не лише як платформа для комунікації, а й як повноцінне джерело інформації. А відтак і маркетинг отримав нове поле для діяльності та навіть нове визначення – Social Media Marketing (SMM). Аналіз ринку, створення продукту, який буде прийнятий та популярний, створення бренду та іміджу, реклама, просування бренду – всі ці етапи безпосередньо пов'язані з аудиторією, залежать від результативності комунікації між компанією та споживачами. Для бібліотечного середовища, яке все ж ставить за мету змінити застарілий імідж та залучити молодь, важливо грамотно збудувати стратегію SSM-маркетингу та подати себе у вигідному ракурсі.

Початок цифрової ери привніс багато змін у майже кожну сферу звичного життя. Важлива складова буття кожної людини – комунікація – сьогодні модернізована в інший вимір. Раніше ми дізнавалися про нові

продукти, торговельні марки, заклади чи соціальні послуги по телевізору, радіо чи із зовнішньої реклами. Сьогодні інтернет замінює майже усі звичні носії інформації. Тож сучасною тенденцією інформаційного середовища є його трансформація в цифровий вимір. Як би не змінювався час, бібліотеки все ж залишаються центрами культурного життя міста і головними зберігачами інформації. Дотримуватися нового віяння: використовувати крос-медійність та соціальні мережі є необхідним у нашій роботі, якщо ми й надалі прагнемо бути потрібними користувачам.

Мета, яку ставить перед собою кожна поважна бібліотека – це позиціонування як елітарного, інтелектуального бренду, залучення цільової аудиторії; робота з віддаленими користувачами, письменниками, книжковими блогерами у всесвітній мережі. Зупиняємо увагу саме на формуванні бібліотечного іміджу в соціальних мережах (інстаграм, фейсбук, ютуб, телеграм, лінкедін, пінтерест та інші). Адже:

– понад 70% користувачів соцмереж вступають у взаємодію з брендом за допомогою обговорень, опитувань, конкурсів;

– середньостатистичний інтернет-користувач приблизно 8 годин на тиждень приділяє соціальним мережам;

– кількість українських користувачів у фейсбуці – понад 8 мільйонів;

– 20% користувачів інтернету розглядають соціальні мережі як джерело інформації;

– 80% всіх користувачів інтернету відвідують соціальні мережі не менше одного разу на місяць [4, с. 62].

Представлення бібліотеки в соціальних мережах вимагає насамперед практики, проте, містить певне теоретичне підґрунтя. Так, існує кілька фундаментальних термінів для використання у роботі із соціальними медіа, а саме:

1. SMM (Social Media Marketing) – маркетинг у соціальних мережах, комплекс заходів з просування в соціальних мережах.

2. SEO (Search Engine Optimization) – пошукова оптимізація, це всебічний розвиток і просування сайта для його виходу на перші позиції в результатах видачі пошукових систем по вибраних запитах з метою збільшення відвідуваності.

3. SMO (Social Media Optimization) – оптимізація сайта під соціальні мережі, комплекс заходів, спрямованих на залучення на сайт відвідувачів із соціальних медіа: блогів, соціальних мереж [8].

На наш погляд, практично і зручно в роботі бібліотек використовувати принципи SMM-маркетингу. Адже, по-перше, SMM-фахівцями вже давно розроблені стратегії і методики успішного просування. По-друге, мета маркетингових комунікацій – викликати інтерес споживацької аудиторії або переконати її прийняти певну пропозицію, поглянути на товар або послугу очима її створювачів чи продавців [9, с. 22].

Пошукові системи за одну секунду видадуть понад мільйон статей щодо алгоритмів просування SMM-маркетингу. Вивчаючи роботи з цієї теми, можна створити певну картину алгоритму SMM-маркетингу в соціальних мережах, зокрема:

1. Визначення цільової аудиторії та підбір майданчика. Слід скласти портрет кожної категорії читачів і адаптувати стратегію дій під них. Для кожної групи користувачів – різні пости. Для виявлення інтересів допомагає аналіз конкурентних груп, блогів, сторінок читачів бібліотеки та оглядів книжкових блогерів.

2. Постановка завдань. Представництво в соціальних медіа створюється для поширення інформації про заходи, книжкові виставки, нові послуги для конкретного, вимірюваного й обмеженого в часі результату.

3. Визначення особливостей цільової аудиторії, шаблону онлайн-поведінки. Є декілька груп інтернет-користувачів – це пасивні спостерігачі, учасники дискусії, генератори контенту [8]. Необхідно враховувати інтереси кожної категорії й визначати стратегію дій в залежності від того, представники якої групи переважають: публікувати власні матеріали, відкривати теми для обговорення або надавати можливість користувачам самим створювати частину контенту.

4. Розробка тематичної стратегії. Основні елементи: теми публікацій, частота публікацій, стилістика публікацій, час публікацій. Фахівці радять уникати кросспостингу – дублювання на всіх майданчиках одного контенту [4, с. 48]. Для блогу краще аналітичні статті, оптимальний розмір поста 2000–5000 символів, великі можна розбити на серію постів, інакше знижується ймовірність читання.

5. Формування календарного плану – схеми, де в хронологічному порядку зазначені дати для всіх заходів: запуск, дедлайн, розклад публікацій матеріалів тощо.

Будувати SMM-стратегію в наш час стало набагато простіше, адже з’явилось багато посібників, методичних видань та досліджень з цієї теми.

Набагато складніше застосовувати ці інструменти на практиці. Майже кожна бібліотека має сторінки в соціальних мережах, та не кожна може похизуватися активною, «живою» аудиторією. В чому ж проблема? Можливо, перший пункт у цьому списку – цільова аудиторія потребує глибшого вивчення. Тож, зупинимо увагу на цьому аспекті та спробуємо розібратися в основних проблемах.

Частіше аудиторію поділяють на групи людей за певним типом сприйняття, досвідом, уподобаннями, рівнем освіченості тощо. Але, попри це, вона має певні типологічні характеристики. Тому інформація адресована не до всіх загалом і не до якоїсь конкретної людини, а до певного соціально-психологічного типу аудиторії.

Кожна людина має улюблений канал сприйняття та комунікаційну систему, якій довіряє більше, ніж іншим. При цьому за умов мультимедійної журналістики аудиторія отримує інформацію водночас із кількох комунікативних каналів (узагальнено-візуального, аудіального, кінестетичного тощо). Природно, що у кожної людини є улюблений комунікаційний фільтр (або два фільтри), за допомогою якого вона формує внутрішній світ. І тому, щоправда, дуже умовно виділяють три типи аудиторії: візуалів, аудіалів та кінестетиків [8]. Оперуючи цими фактами, корисно при передачі оформляти інформацію так, щоб її було зручно приймати. Можна змалювати їй блискучі умови і яскраві перспективи, показати своє бачення співробітництва, якщо співрозмовник – візуал. Якщо кінестетик, то варто дати йому можливість відчути легкість і свободу від тісного зв'язку з мас-медіа. Варто навчитися розмовляти з людиною так, щоб їй було зручно слухати, щоб слова збігалися з її внутрішнім досвідом. У загальній структурі читацьких переваг при обранні матеріалів дуже чітко позначаються «чоловічі» та «жіночі» тематичні комплекси. Зокрема, жінки більш активно, ніж чоловіки, обирають матеріали про мораль, сім'ю, побут, виховання, мистецтво і літературу, та явно поступаються чоловікам в активності читання публікацій про міжнародні події, економіку, управління, спорт [4, с. 92].

Важливу роль у сприйнятті медіатексту відіграє рівень освіченості аудиторії. Процес вибору конкретних повідомлень може проходити по-різному. У людей із високим рівнем освіти переважають інтереси «просіювання», «фільтрації», «перебору». У людей із низьким рівнем освіти включаються «бар'єри», виростають «пороги» тощо [8]. Тобто, у першому випадку є ситуація надання переваги, а у другому – її обмеження чи ігнорування. Аудиторію українських мас-медіа сміливо можна віднести

до емоційних інтровертів, сенсорів [8]. Представники інтровертних соціумів, зазвичай, не агресивні, досить терплячі. Однак, якщо інтроверти не висловлюють протест у відкритій формі, це ще не означає, що вони схвалюють чинний порядок: їм властиві «мовчазні» бойкоти, силу яких постійно недооцінюють політики.

Грамотна SMM-стратегія та влучення в інтереси цільової аудиторії дають можливість бібліотекам створити «живі» сторінки у соціальних медіа, а головне – бути інтерактивними та ближчими до користувачів. Розглянемо приклади контенту закордонних колег. Наприклад: Бібліотеку Конгресу [США], яка не лише успішно використовує соціальні сервіси ютуб, айтунс, флікр та ін., але й оприлюднює матеріали з бібліотечних фондів та архіву.

Інший приклад – щороку у вересні в США проходить Місяць бібліотечного абонемента (National Library Card Sign-upMonth). Мета кампанії – нагадати батькам і дітям, що бібліотечний абонемент є найважливішим доповненням до освітнього процесу. Не маючи у своєму розпорядженні великих рекламних бюджетів, бібліотекам нелегко донести до публіки цю думку. Протягом кількох років аналізувалися щомісячні звіти про залучення аудиторії в соціальних медіа. Маркетологи помітили: єдине, що неминуче привертає увагу публіки – це цитати з висловлювань або творів видатних особистостей. Тому було вирішено побудувати маркетингову кампанію на цитатах, присвячених бібліотекам. До списку відомих людей потрапили письменники, актори, інші непересічні особистості Нью-Йорка. Наприклад, співробітникам вдалося поговорити з режисером Вуді Алленом. А цитата з твору поетеси Майї Анжелу стала третьою за популярністю в цій кампанії. Для демонстрації цитат розробили особливі «листівки», що відповідають естетиці соціальних медіа. На кожній такій веблистівці міститься цитата та логотип бібліотеки, запрошення зареєструватися та посилання на відповідну сторінку. У результаті відвідування сторінки у фейсбуці зросло на 70%. Але найважливіший результат кампанії – зростання числа власників бібліотечного абонемента.

Є ще один досить креативний приклад оригінальної SMM-кампанії. Чиказька публічна бібліотека, дев'ята за величчю бібліотечна мережа в країні, понад 10 років представляє освітній проєкт «One Book, One Chicago», присвячений популяризації читання. Бібліотека вирішила залучити до проєкту соціальні медіа і публікувати нові книжки у форматі онлайн-серіалу. Для старту обрали нагороджений Пулітцерівською

премією роман Майкла Чабона «Пригоди Кавалера і Клея». Публікація роману в кількох послідовних частинах повертає користувачів у далеке минуле, коли видання наступної частини тривало місяцями. Тож, щопонеділка бібліотека викладала на сайті нову частину й оголошувала в соціальних мережах «читацький забіг», встановлюючи тимчасові рамки, коли публіка читає онлайн і обговорює книжку. Користувачі публікували через соціальні мережі свої думки, улюблені цитати і враження від тексту. Завдяки такій SMM-кампанії, Чиказька бібліотека не тільки стала дуже популярною серед читаючої аудиторії, але й виконала дуже важливе завдання – безпосереднє спілкування зі своєю цільовою аудиторією.

Підсумовуючи все викладене, можна сказати, що SMM-маркетинг – це ефективний спосіб просування себе чи свого продукту в соціальних мережах, в яких зараз зареєстровано близько 80% людей світу. Він охоплює і внутрішні, і зовнішні корпоративні комунікації [4, с. 12]. Головним призначенням SMM-маркетингу в бібліотеках є інформування споживачів про продукцію та залучення цільової аудиторії. Успішність та імідж компанії безпосередньо залежать від ефективності комунікації. Для цього розроблені інструменти, які можна вважати традиційними, а саме: реклама, стимулювання збуту, персональний продаж та зв’язки з громадськістю. Проте Всесвітня мережа стала зручною чи навіть незамінною платформою для спілкування, а отже, і для розвитку нових технологій. Маркетинг у соціальних медіа відкриває широкі можливості перед виробником – тісніший контакт з аудиторією, миттєва зворотна реакція, аналіз аудиторії, більші варіації для форм реклами. Відповідно, у соціальних мережах комунікація з користувачами є більш ефективною порівняно з традиційними каналами.

Кожна бібліотека має корелювати свою роботу згідно із сучасними тенденціями, адже соціальні медіа дають можливість краще вивчити аудиторію і налагодити постійний контакт з нею.

Список бібліографічних посилань

6. Бутенко Н. Соціальна психологія в рекламі : навч. посіб. Київ, 2006. 384 с.
2. Виханский О., Наумова А. Менеджмент : учеб. Москва, 2003. 528 с.
3. Женченко М. Эволюция терминов «мультимедиа», «кросс-медиа», «трансмедиа» в развитии цифрового сторителлинга. URL: http://mediastudies.eu/Numery/2016_4_67/zenczenko-uk.pdf.
4. Мозер К. Психология маркетинга и рекламы : пер. с нем. Харьков, 2004. 380 с.

5. Мойсеєв В. Паблікрілейшнз : навч. посіб. Київ, 2007. 224 с.
6. Романт Е. Реклама : учеб. для вузов. Санкт-Петербург, 2008. 512 с.
7. Особливості маркетингу в діяльності бібліотек навчальних закладів. Методичні поради на допомогу бібліотечним працівникам / уклад. С. І. Семеренко. Енергодар, 2011. 42 с. Електрон. аналог: URL: https://ru.calameo.com/read/003017780f7ebb9af6a44.
8. Синоруб Г. Особливості поділу медіа-аудиторії: комунікаційно-психологічний аспект. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tir_2013_12_49.
9. Тимонин А. Маркетинг : курс лекций. Харьков, 2003. 76 с.

УДК 004.031.42+026.06+069.68

ВИКОРИСТАННЯ КОНВЕРГЕНТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ

Нерода Тетяна Валентинівна,
доцент Української академії друкарства,
Україна, Львів

Анотація. *Досліджено способи генерування конвергентного навчального контенту з традиційних та альтернативних інформаційних ресурсів.*

Ключові слова: *освітні послуги, академічна бібліотека, конвергентний навчальний контент, галузеві організації.*

Annotation. *The methods of generating converged learning content from traditional and alternative information resources are explored.*

Key words: *educational services, academic library, converged learning content, industry organizations.*

Інформаційно-комунікаційні технології, використовувані в сучасних закладах освіти, тією чи іншою мірою надають доступ до структурованого контенту, здатного забезпечити розмаїті потреби суб’єктів навчального процесу [4; 5; 6]. Поряд з традиційними джерелами науково-освітньої документації, що опрацьовується у зібраннях академічної бібліотеки [1], для розширення спектру освітніх послуг при підготовці майбутніх фахівців на сьогодні постає актуальна потреба впровадження конвергентної крос-медійної платформи з органічною інтеграцією контенту, надаваного альтернативними інформаційними ресурсами.

Такий контент, отримуваний від установ, підпорядкованих різним відомствам, має трансформовуватися в межах галузевої спеціалізації та орієнтуватися на специфіку навчального плану конкретного напряму підготовки. У представленому дослідженні, крім загальнодоступних для студентської спільноти бібліотечних зібрань та дещо зосереджених в межах певної спеціальності кафедральних фондів, запропоновано залучати інформаційні потоки з альтернативних джерел профільних підприємств, наукових інституцій, музейних та архівних установ тощо.

Надавана профільними підприємствами документація – від телеметрії до технологічних карт з описом обладнання й параметрами виробничих процесів – розширить інформаційний супровід уніфікованого інтерактивного мережевого комп’ютеризованого середовища експериментальних досліджень [2], що підвищить ефективність об’єктно-орієнтованих лабораторних практикумів, дозволить уникнути накопичення різнопрофільних локальних програмних засобів з неактуальним методичним забезпеченням та максимально наблизить наповненість професійно-орієнтованих дисциплін до виробничих умов.

Усі відомості, необхідні для віртуальної лабораторії, вирішено отримувати з цифрового контейнера трансакції прямого обміну даних автоматизованої системи керування технологічним процесом та устаткуванням при виконанні виробничого замовлення. Такий опис технологічного маршруту замовлення надаватиме актуальні вказівки для організації навчального експерименту та запити для довідкової підсистеми інфокомунікаційного середовища. Параметри ключових вузлів

виробничого обладнання з дескрипторами відповідних записів у корпоративній структурі даних долучаються до переліку навчальних завдань

Оперативне інтегрування сучасних наукових досягнень профільної галузі в організацію навчання слухачів інженерно-технічних спеціальностей також гарантує розвиток конвергентного навчального контенту з детальною формалізацією предметної області та розширенням структур опрацьовуваних медіаданих, що сприятиме активізації пізнавальної діяльності студента.

Матеріально-технічна база галузевих музеїв створює передумови для проведення інтерактивних мультимедійних занять з фаховоорієнтованих дисциплін [3]. У розгорнуті навчальні програми введено відомості про конструктивні деталі чи особливості оформлення відповідних експонатів як об’єктів вивчення, що забезпечує впорядкування причинно-наслідкових зв’язків при осягненні предметної області. Ця категорія альтернативних ресурсів при формуванні інформаційних компонентів освітньої системи долучає майбутніх спеціалістів до осягнення рівня культури й технологій тогочасного суспільства за аналізом наявних артефактів як творчих доробків попередніх носіїв обраного фаху.

Музейний вебпортал з реалізацією динамічних зворотних зв’язків сприяє актуалізації контенту, стимулюючи науково-технічну творчість і піднімаючи рівень студентських наукових проєктів у межах креативного академічного простору. Уточнити та розширити використання ретроспективної документної інформації на користь науки й практики дозволяють цифрові комунікаційні канали при дослідженні архівних пам’яток.

Таким чином, описані процеси об’єднання потоків даних розрізнених академічних департаментів, а також самостійних організацій профільної галузі забезпечують гнучке й оперативне генерування конвергентного професійно спрямованого навчального контенту, зосередженого на розвитку культурно-освітніх і науково-дослідних якостей слухачів інженерно-технічних спеціальностей. Індивідуальна доставка такого адаптивного пакету даних [4] за запитом автентифікованого користувача з мережевого пристрою реалізується коректністю механізму вибірки з інтегрованими сервісами розмітки контенту на кінцевому терміналі комп’ютеризованої інформаційної бібліотечної системи [1] як органічного компонента уніфікованого академічного науково-освітнього інформаційного простору.

Список бібліографічних посилань

1. Іваськів Р. Адміністрування потоків даних комп'ютеризованої бібліотечної інформаційної системи // Друкарство молоде : матеріали XVII міжнар. наук.-техн. конф. студентів та аспірантів (м. Київ, 4–6 квіт., 2017 р.). Київ, 2017. С. 53–55.
2. Нерода Т. Медиатехнологии компьютеризированной обучающей системы при внедрении инфокоммуникативного пространства экспериментальных исследований // Труды БГТУ: Принт- и медиатехнологии. 2017. № 10. С. 65 –70.
3. Нерода Т. Методика інтеграції матеріалів музейних фондів в освітній процес // Актуальні питання історії науки і техніки : пр. XIV Всеукр. наук. конф. (м. Львів, 8–10 жовт., 2015 р). Київ, Львів, 2015. С. 295–298.
4. Нерода Т. Проектування електронного підручника як компонента комп'ютеризованої навчальної системи // Педагогічні інновації у фаховій освіті. 2012. №. 3. С. 263–269.
5. Огар Е. І. Конвергентні медіа для дітей в українському інформаційному просторі // Поліграфія і видавнича справа. 2016. № 1. С. 184–191.
6. Цимбаленко Є. Конвергенція мас-медіа і медіакомунікацій // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2013. № 3. С. 81–85.

УДК 027.53(477.53-25):004.77

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОНЛАЙН-СЕРВІС ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ імені І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

Власенко Людмила Миколаївна,
заступник директора з інформаційних технологій
Полтавської обласної універсальної
наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського,
Україна, Полтава

Анотація*. На основі видової класифікації зроблено огляд електронних ресурсів Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського як бази інформаційно-бібліографічного онлайн-сервісу бібліотеки.*

Ключові слова*: Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека імені І. П. Котляревського, публічні бібліотеки, електронний ресурс, вебсайт, бібліографічний сервіс, онлайн.*

Annotation. *On the basis of species classification, a review of electronic resources of the Poltava Regional Universal Scientific Library named after I.P. Kotlyarevsky, as the basis of the information-bibliographic online library service.*

***Key words**: PRUS named I. P. Kotlyarevsky, public libraries, electronic resource, web-site, library's electronic resources, bibliographic service, online.*

Бібліотечне обслуговування сьогодні – це багаторівнева система, синтез новітніх технологій, традиційних форм роботи, які вже довели свою дієвість часом і, звичайно, самі бібліотекарі, які досконало володіють сучасними процесами та методами обслуговування користувачів в умовах інформатизації.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяло трансформації діяльності інформаційно-бібліографічного обслуговування. Нині інформаційно-бібліографічне обслуговування здійснюється онлайн, інформаційні потреби користувачів задовольняються майже миттєво. Публічні бібліотеки стали інформаційно-консультаційними центрами для всіх верств населення. Якщо визнати електронні бібліотечні ресурси, продукти та послуги цілісною системою, можна виділити сім видів електронних ресурсів, які використовуються в Полтавській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. І. П. Котляревського (ПОУНБ) для інформаційно-бібліографічного онлайн-обслуговування користувачів – це зокрема: 1. Довідкові; 2. Пошукові; 3. Інформаційні; 4. Корпоративні; 5. Бібліографічні; 6. Технологічні; 7. Програмні, електронні бібліотечні ресурси [1].

Електронні ресурси ПОУНБ: Довідкові електронні ресурси: сайт бібліотеки http://library.pl.ua – візитівка та обличчя бібліотеки, що був створений у 2009 р. Дизайн змінювався в 2013 р. і 2017 р. Нам здавалось, що ми вирахували найбільш оптимальну й чітку структуру сайта для потреб користувачів. Але тепер розуміємо, що елементи інтерфейсу сайта мають бути не статичними, а змінюватись, відповідаючи на виклики часу і на завдання, які стають перед бібліотекою.

Пошукові електронні ресурси – ЕК https://library.pl.ua/jirbis2, в т. ч. повнотекстові ресурси, ЕКС, ЕКС з краєзнавства (це власні бази даних, які ведуться з 1994 р.) та посилання на інформацію про край (лінки): Регіональні краєзнавчі ресурси – http://library.pl.ua/poltavshina/regionalni_kraeznavchi_resuri.

Інформаційні електронні ресурси – створені бібліотекою оригінальні ресурси і продукти; вебліографічні покажчики:

Пам’яті Івана Петровича Котляревського: віртуальний проєкт (2019 р., https://library.pl.ua/kotlarevskiy)

Відділ краєзнавства ПОУНБ у 2016 р. започаткував інтернет-проєкт «Бібліотеки Полтавщини на сторінках обласних газет» (http://library.pl.ua/poltavshina/biblioteki_poltavshini_na_storinkakh_oblasnikh_gaz) з метою ознайомлення громадськості з діяльністю бібліотек Полтавської області, що висвітлювалася на сторінках обласних газет, починаючи з 1944 року.

Корпоративні електронні ресурси – корпоративні бази даних:

ПОУНБ: Зведений каталог періодичних та інформаційних видань, передплачених провідними бібліотеками м. Полтави на перше півріччя 2018 р. (ведеться в електронному вигляді з 2004 р.) https://drive.google.com/file/d/1e-xDR-duJbTkP-dQh-Jt_4iAUt7bigYu/view, у т. ч. *Список бібліотек-учасниць зведеного каталогу та їх сигли*.

Бібліографічні електронні ресурси:

– електронні бібліографічні покажчики: бібліографічні покажчики краєзнавчого і бібліографічного відділів, наукові та практичні напрацювання наших співробітників: https://www.library.pl.ua/nashi_vidannja/inshi_vidannja.

Звертаю увагу на три нові видання бібліографічного відділу 2019 р.:

Оформлення бібліографічного опису для списку використаних джерел у наукових роботах (з урахуванням нормативних положень ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання) : метод. рек. – Полтава : ПОУНБ, 2019. – 22 с.

STEM-освіта: педагогічна технологія та умови розвитку : інформ. пам’ятка. – Полтава : ПОУНБ, 2019. – 22 с.

Безпека у віртуальному світі : інформ. – Полтава : ПОУНБ, 2019. – 26 с.

Видання відділу краєзнавства URL: .www.library.pl.ua/nashi_vidannja/kraeznavchi/

Наукові та практичні доробки наших співробітників. URL: https://www.library.pl.ua/nashi_vidannja/naukovi_ta_praktichni_dorobki_nashikh_spivrobitnik/:

– календарі знаменних і пам’ятних дат: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/kalendar/;

– критичні зауваження, побажання та пропозиції: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/kritika/;

– мистецька Полтавщина: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/mistecka_poltavshina/;

– хроніка культурного життя Полтавщини: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/hronika/;

– бібліографічні списки статей;

– віртуальні книжкові виставки: https://www.library.pl.ua/news/novi_nadkhodzhenja/novi_nadkhodzhennja_knigi/;

– віртуальна довідка – інтерактивний онлайн-сервіс ПОУНБ ім. І. П. Котляревського (http://library.pl.ua/poslugi/virtualna_dovidka).

Технологічні програмні електронні ресурси: локальна мережа бібліотеки – ПОУНБ ім. І. П. Котляревського.

Отже, технологічні і соціальні перетворення в суспільстві кардинально змінили роботу бібліотек. Адаптуючись до сьогоднішніх реалій, книгозбірні поступово змінюють форми і методи обслуговування користувачів, надають все більше онлайн-послуг. Головними завданнями бібліотек, інформаційних і бібліографічних відділів залишається задоволення інформаційних потреб користувачів.

Бібліотеки, спираючись на багатомільярдні фонди, виконують навчальну, наукову та просвітницьку місію, презентують країну, регіон, край світовому товариству. Європейська культурна політика базується на повазі до самобутності та культурного надбання країни, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) всебічно підтримує діяльність, спрямовану на збереження, розвиток та розповсюдження культурних цінностей регіону або країни.

Список бібліографічних посилань

1. Кузнецова М. Класифікація бібліотечних електронних ресурсів з краєзнавства як платформа функціонування їхньої цілісної системи // Вісник Книжкової палати. 2009. № 6. С. 24–28. Електрон. аналог: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2009_6_11.

УДК 02(100):004

НОВІТНІ ФОРМИ МІЖНАРОДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ БІБЛІОТЕК ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Сафонова Тетяна Анатоліївна,
старший викладач
Харківської державної академії культури,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто нові форми міжнародної взаємодії бібліотек у контексті їх інтеграції до глобального цифрового простору. Визначено напрями удосконалення бібліотечної практики з організації ефективного міжнародного співробітництва.*
Ключові слова: *бібліотеки, міжнародне співробітництво, електронний документообіг, онлайновий доступ.*

Annotation*. The new forms of international cooperation of libraries are considered in the context of their integration to global digital space. Directions are defined of improvement of library practice from organization of effective international cooperation.*
Key words: *libraries, international cooperation, electronic document flow, online access.*

Інформатизація сфери соціальних комунікацій значно впливає на роботу сучасних бібліотек і одночасно вимагає від них поряд з використанням традиційних форм роботи постійного впровадження нових. Бібліотечна діяльність має бути спрямована на якісні зміни, що відповідають сучасним потребам часу і мати змогу своєчасно адаптувати інноваційні технології, які допомагають вирішувати питання безперервного отримання користувацьких запитів і можливості передачі великих обсягів даних у дистанційному режимі на значні відстані.

Швидка інтеграція бібліотек у глобальний цифровий простір зумовлює диверсифікацію каналів та форм міжнародного бібліотечного співробітництва через опанування їх мережевих аналогів, а саме: електронного документообміну (або дистанційного доступу до онлайнових версій документів), електронного міжнародного міжбібліотечного абонемента та електронної доставки документів, електронних каналів обміну досвідом (вебінарів, скайп-сесій, онлайн-конференцій), міжнародних корпоративних проєктів зі створення зведених електронних каталогів, бібліографічних та повнотекстових баз даних, проєктів

поцифровування та архівного зберігання книжкових пам’яток, що належать до зразків культурної спадщини загальносвітового значення.

Повільне опанування публічними бібліотеками України означених мережевих каналів міжнародного співробітництва позбавляє їх можливості долучитись до інтеграційних процесів у міжнародне інформаційне середовище, блокує інформаційний обмін та обмін досвідом у межах міжнародного співробітництва з науковими установами та бібліотеками інших держав. З огляду на це, варто наголосити на необхідності запровадження системних, адміністративних, структурних і технологічних змін, спрямованих на адаптацію мережі публічних бібліотек України до сучасних загальносвітових тенденцій. Задля ефективнішого практичного запровадження змін необхідно сформувати їх теоретичне обґрунтування, виділити напрями удосконалення бібліотечної практики з організації ефективного міжнародного співробітництва.

Оновлення системи організації міжнародного документообміну передбачає наступне:

– визначення оптимального співвідношення не тільки підфондів традиційних та електронних документів, але й «володіння» та онлайнового доступу;

– детальне вивчення економічної ефективності придбання друкованих видань та їх мережевих аналогів, а також електронної доставки документів залежно від пріоритетів і фінансових можливостей бібліотеки;

– аналіз інтенсивності використання окремих видів документів на різноманітних носіях;

– оцінку собівартості та перспектив створення належних умов для отримання, реєстрації, обробки, архівації та надання в користування різних електронних документів.

Так, у процесі відбору документів до бібліотечного фонду і надання переваги тому чи іншому носієві інформації в основу визначення критеріїв ефективності раціонально закласти вартість зберігання та пошуку одиниці документованої інформації, організації її колективного використання та передавання по каналах зв’язку. Слід враховувати, що при зменшенні актуальності й інтенсивності попиту на електронний документ, він підлягає архівації, за якої суттєво зменшуються витрати на його зберігання та організацію використання.

Управління плануванням фондів і формуванням системи їх документопостачання має базуватися на зворотних зв’язках бібліотек з

користувачами, видавцями електронних документів, власниками вебсайтів, передплатними агентствами, які розповсюджують бази даних та інші електронні видання. Виробники та постачальники електронних документів нині створюють автоматизовані системи, які забезпечують ретельний контроль і фінансову звітність про їх документообіг, показники попиту, обсяги продажу тощо. Ці дані надзвичайно важливі для формування оптимальної системи електронних джерел і способів комплектування бібліотечних документних ресурсів.

У процесі організації бібліотекою електронного міжнародного документообміну (МДО) варто враховувати, що трудомісткість цієї форми міжнародної співпраці є достатньо високою й ефективність зростає лише, коли бібліотека придбає для свого фонду найзначущі видання. Базовий цикл операції з реалізації міжнародного документообміну складається з таких основних етапів: вибір партнера та укладання з ним угоди; визначення еквіваленту обміну; вибір вітчизняних видань для МДО; вибір іноземних видань, необхідних бібліотеці; придбання вітчизняних видань для МДО, їх поцифровування; відправлення електронних копій документів зарубіжному партнерові; відстежування повноти відправлення та надходження одиниць обміну. У зв’язку з цим прагнення до штучного зберігання та збільшення бібліотекою кількості партнерів з документообміну не має сенсу, бо у більшості випадків бібліотека марно витрачає свої трудові, часові та фінансові ресурси. Бібліотекам з національним статусом, які мають максимально повно комплектувати фонди зарубіжної наукової літератури, доцільно залучати до МДО організації-вендори, що здатні зробити процес обміну менш трудомістким і більш ефективним. Останнім часом існує можливість вибору фірм, які здійснюють передплату та відправлення вітчизняних видань зарубіжним партнерам бібліотек через документообмін, активно запроваджують у цей процес електронні та телекомунікаційні технології.

Підвищення ролі бібліотек України в глобальному інформаційному середовищі гальмує відсутність належної законодавчої бази та міжнародних угод для ефективної міжнародної співпраці та обміну інформацією; рівень впровадження міжнародних стандартів бібліотечно-інформаційного обслуговування є низьким; у працівників бібліотек бракує знань і навичок з міжнародної співпраці; недостатнім є представництво бібліотечних фахівців у міжнародних професійних організаціях.

Євроінтеграційний вектор розвитку української культури зумовлює необхідність дотримання публічними бібліотеками України проголошених

ЮНЕСКО міжнародних принципів культурної політики – культурної ідентичності та культурного розмаїття, опанування уніфікованих міжнародними стандартами електронних форматів збереження, обміну та доступу до документних пам'яток світової культурної спадщини. Започаткування таких потужних корпоративних міжнародних проєктів збереження історико-культурної спадщини, як Європейська бібліотека (TEL, 2004), Світова цифрова бібліотека (2006), Європеана (2008) та ін. спрямовує українські бібліотеки до активізації міжнародної співпраці щодо гідної репрезентації в цих ресурсах найзначущих документних пам'яток національного культурного надбання, прискорення просування України до інтегрованого європейського інформаційно-культурного простору.

В умовах постійного зростання обсягів електронних документопотоків бібліотеки намагаються скоротити витрати на процеси аналітико-синтетичної обробки інформації, каталогізацію, комплектування фондів та обслуговування користувачів через участь у корпоративних проєктах та мережах. Досвід бібліотек зарубіжних країн свідчить, що найефективнішою формою міжнародної співпраці є нині транскордонне об'єднання бібліографічних та повнотекстових ресурсів, створення та організація до них розподіленого доступу, що сприятиме запровадженню електронної доставки документів та інших дистанційних сервісів. Така міжнародна співпраця відбувається на основі розвитку єдиних бібліографічних форматів, стандартів та протоколів передачі даних, тому потребує достатньо високого рівня технічного та кадрового оснащення бібліотек-членів корпорацій. Ця вимога певним чином обмежує участь публічних бібліотек України в потужних міжнародних бібліотечних консорціумах, проєктах формування та доступності повнотекстових цифрових ресурсів. Майже єдиним прикладом участі України в проєктах такого масштабу є досвід Кропивницької обласної універсальної бібліотеки ім. Д. І. Чижевського в започаткованому ЄС проєкті «Використання в культурі: місцеві заклади як посередники в організації доступу до електронних ресурсів» (www.calimera.org).

Завдяки розвитку міжнародного співробітництва Миколаївська ОУНБ організувала в своїй структурі численні популярні у користувачів структурні підрозділи. Серед них, зокрема: інформаційно-ресурсний центр міжнародного партнерства і сектор документів іноземними мовами, який пропонує користувачам понад 22 тис. різних видань 62 мовами світу. Завдяки співпраці з міжнародними партнерами фонд сектору

поповнюється оригінальною довідковою, навчальною, художньою літературою. З 2018 р. сектор разом з інформаційно-ресурсним центром міжнародного партнерства реалізує проєкт співпраці «Сузір’я злагоди» за участю німецького та польського національних товариств. Проєкт спрямований на розкриття культурних та історичних особливостей розвитку українського, польського та німецького народів.

Завдяки підтримці Посольства США в Україні у бібліотеці створено творчу лабораторію для реалізації проєктної та дослідницької діяльності з використанням 3D-моделювання. Користувачам пропонуються 3D-сканери, 3D-ручки, 3D-принтери та розробка архітектурних і дизайнерських проєктів із застосуванням 3D-технологій, а також сучасні комп’ютери з програмним забезпеченням для 3D-моделювання.

Ще одним популярним у користувачів структурним підрозділом бібліотеки є ресурсний центр «Вікно в Америку». Центр забезпечує безперешкодний доступ до спеціалізованих англомовних баз даних із різних галузей знання, колекцій ліцензійних американських художніх та документальних фільмів, електронних англомовних книг, функціонування курсів вивчення англійської мови, організує інтерактивні заходи з носіями мови, а саме: віртуальні тренінги, вікторини, дискусії, вебконференції. Аналогічні послуги, спрямовані на підвищення обізнаності громадян України питаннями європейської інтеграції, надає в бібліотеці Центр європейської інформації (http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/viddili).

У Херсонській ОУНБ ім. О. Гончара, окрім зазначених структурних підрозділів, є також Канадсько-український інформаційний центр, що зберігає у своїх фондах колекцію зарубіжної україніки (1200 прим.), пропонує користувачам видання канадської діаспори за 1919–1999 рр., а також повне видання «Історії УПА» (39 томів), інші раритетні видання (http://lib.kherson.ua/departments.htm).

Переважна більшість ОУНБ України має аналогічні структурні підрозділи, діяльність яких побудована на розвитку різних форм міжнародного бібліотечного співробітництва. Вирішення ключових завдань підвищення якості бібліотечного обслуговування користувачів сприятиме розвитку міжнародного співробітництва, налагодженню міжкультурної комунікації; інтеграції української національної культури у світовий культурний простір; формуванню привабливого міжнародного іміджу України; використанню активних міжбібліотечних контактів задля зміцнення позиції країни на міжнародній арені; просуванню українського

бібліотечно-інформаційного продукту на міжнародний інформаційний ринок.

Використані джерела

1. Лапська О. Міжнародне співробітництво Української бібліотечної асоціації в контексті міжкультурної комунікації / О. Лапська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2017. – № 1. – С. 108–114.

2. Лобузін І. Міжнародні та національні цифрові бібліотечні проекти : технологічні вимоги і стандарти / І. Лобузін // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 06–08 жовт. 2015 р.). – Київ, 2015. – Ч. 2. – С. 35–40.

3. Малолєтова Н., Бодак О. Міжнародний документообмін Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в системі формування бібліотечно-інформаційних ресурсів / Н. Малолєтова, О. Бодак // Бібл. вісн. – 2015. – № 1. – С. 33–45.

4. Сафонова Т. Організація дистанційного інформаційно-бібліотечного обслуговування як напрям бібліотечної діяльності : досвід США / Т. Сафонова // Використання інструментів вебтехнологій як основа розширення бібліотечних онлайн-послуг у формуванні сучасного іміджу бібліотеки : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 18–25 черв. 2019.). – Ужгород, 2019. – URL https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/24577/1/Організація%20дистанційного%20інформаційно-бібліотечного%20обслуговування%20як%20напрям.pdf.

5. Соляник А. Система документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку : монографія / А. Соляник. – Харків : ХДАК, 2005. – 230 с.

6. Шевченко І. Міжнародна співпраця – важливий напрям роботи Української бібліотечної асоціації (нотатки з Форуму бібліотекарів у Астані) / І. Шевченко // Бібл. планета. – 2012. – № 4. – С. 6–8.

7. Шендрик О. Науково-теоретичні підходи щодо міжнародного співробітництва публічних бібліотек України: бібліотекознавчий аспект / О. Шендрик // Вісн. Кн. палати. – 2018. – № 8. – С. 19–22.

УДК 023.5:027.53(477.44)(091)

УСНА ІСТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ У БІБЛІОТЕЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Слотюк Галина Миколаївна,
заступник директора
з наукової роботи та інформатизації
Вінницької обласної універсальної
наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва,
Україна, Вінниця

Анотація. *Подано інформацію про досвід усноісторичних досліджень бібліотечних працівників Вінниччини.*

Ключові слова: *усна історія, усноісторичні дослідження, бібліотеки, фонд усних свідчень, бібліотечні проєкти.*

Annotation. *The article provides information about the experience of oral history research in Vinnytsia region libraries.*

Key words*: oral history, oral history exploration in libraries, oral history fund, library projects.*

Усна історія є одним із напрямів сучасних наукових досліджень, що інтенсивно розвивається з другої половини XX ст. Ці дослідження базуються на зборі та аналізі історичних фактів у вигляді усних свідчень, тобто через призму біографічної розповіді окремої людини досліджується історія суспільства. Аудіо- або відеозаписи здійснюються за допомогою сучасних технічних засобів. Це дозволяє розглядати історичне минуле не тільки з точки зору подій, здебільшого політичних, але й піддавати науковому аналізу пласт повсякденного життя людей, який донедавна сприймався як другорядний.

Останніми роками спостерігається зростання інтересу науковців до свідчень тих, чиє життя переповнене спогадами, що важко документально підтвердити, але які є не менш важливими для осмислення минулого і того, що відбувається сьогодні. Значний інтерес до цієї проблеми виявляють професійні та громадські організації, що займаються питаннями усної історії, влаштовуючи різноманітні тренінги, реалізовуючи навчальні програми, розробляючи методику усноісторичних досліджень тощо [1; 2; 3; 5; 6].

Бібліотекарі теж не стоять осторонь, вони систематизують, зберігають результати досліджень, забезпечують їх видимість у віртуальному просторі й таким чином створюють можливості використання у різноманітних дослідницьких та освітніх проєктах. Це важливий елемент, який підвищує роль бібліотеки в сучасному інформаційному середовищі, актуалізуючи наукову складову в її діяльності.

У бібліотеках Вінниччини системно напрацьовується досвід проведення усноісторичних досліджень, зокрема в процесі документування, систематизації та зберігання історичної інформації. Це суттєво допомагає розкрити характер подій, важливих для об'єктивного висвітлення минулого й розуміння причин, які його формували. На базі Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва було проведено три міжнародних науково-практичних конференції – «Усна історія як важлива складова краєзнавчої діяльності» (2014 р.), «Усноісторичні дослідження: сучасні тенденції, напрямки та перспективи» (2016 р.), «Усна історія: теорія, метод, джерело» (2018 р.) [7]. На цих форумах розглядалися теоретичні засади усноісторичних досліджень та практичні здобутки науковців, бібліотечних працівників, фахівців з архівної та музейної справи. Учасники останньої конференції у своїх наукових доповідях та повідомленнях поділилися такими напрацюваннями останніх років: «Усна історія в Україні: досвід, перспективи. Джерельна база усної історії», «Радянська та пострадянська доба в усній історії», «Відтворення особистості через усноісторичні дослідження на прикладі долі В. Стуса», «Наративи постреволюційного та воєнного сьогодення: суспільні виклики та можливості», «Життєві історії внутрішньо переміщених осіб», «Особистості в усноісторичних дослідженнях» [4].

Крім того, впродовж останніх років було організовано цикл тренінгів «Усна історія: від теорії до практики» для бібліотекарів області за участю професійних істориків, які займаються усноісторичними дослідженнями. На тренінгах учасники знайомились з теоретичними засадами усноісторичних досліджень як одного з методів вивчення історії та опановували інструменти проведення збору усних свідчень.

Упродовж 2018 року на Вінниччині реалізовувався проєкт «Голоси живої історії», метою якого було активізувати роботу зі збору усноісторичних свідчень учасників і очевидців (вінничан) Революції Гідності, подій, що відбуваються в зоні операції Об'єднаних сил (ООС, до травня 2018 року – антитерористична операція – АТО), життєвих історій

внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у Вінницькій області, волонтерів. Важливість цієї роботи стала зрозумілою особливо після революційних подій 2013–2014 рр., що сколихнули не тільки українське суспільство, але й увесь світ. Анексія Криму і війна на Донбасі поставили перед нами завдання прискорити роботу зі збору свідчень учасників та очевидців цих подій. Отримана від них інформація досить часто є більш об'єктивною, ніж офіційні повідомлення, які в умовах гібридного протистояння не завжди відображують реальну картину того, що відбувається.

У результаті було зібрано понад 100 записів: інтерв'ю, спогадів, розповідей, які суттєво доповнюють джерельну базу для розуміння подій сучасності. Нині в обласній науковій бібліотеці зберігається понад 60 записів свідчень учасників бойових дій, близько 20 записів учасників Революції Гідності. Записані свідчення понад 10 внутрішньо переміщених осіб з АР Крим, Донецької та Луганської областей. Також вдалося зафіксувати розповіді волонтерів, які поділилися своїми враженнями від спілкування з учасниками бойових дій та жителями прифронтових населених пунктів.

Бібліотекарі, маючи попередній досвід збору усних свідчень, активно долучилися до проєкту. Разом з правовими аспектами (укладання договору з респондентами, згода на обробку персональних даних тощо) у процесі збору усних свідчень довелося враховувати морально-етичні особливості джерела. Діяльність дослідників, які займаються усною історією, суттєво відрізняється від іншого роду досліджень, адже це безпосередній контакт з людьми. Крім володіння методикою опитування, дослідники мають бути комунікабельними, до певної міри психологами; до того ж їм необхідне вміння підтримувати розмову, спрямовувати її в потрібне русло тощо.

Проводилася значна робота з підготовки опитувальних листів Основні запитання готували наші партнери – науковці Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, але в процесі роботи та після консультацій з експертами, безпосередніми учасниками тих чи інших подій і з психологами було підготовлено окремі анкети для учасників АТО (ООС), учасників Революції Гідності та подій на Майдані, вимушених переселенців і волонтерів. Респонденти, окрім відповідей на запитання, мали можливість вільно розповідати про свої враження від подій, ділитись спогадами. Один із респондентів, учасник АТО, після запитання: «Чи потрібна реабілітація воїнам АТО?» зазначив, що сам процес опитування для нього й став певною реабілітацією, адже він зміг поділитися своїми спогадами та думками.

Проводились польові дослідження в Жмеринському, Літинському, Калинівському та Погребищенському районах. Крім названих, найбільш активними в зборі усних свідчень були бібліотекарі з Вінницького, Крижопільського, Тростянецького, Шаргородського районів Вінницької області. У межах проєкту на базі Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва створено фонд усних свідчень вінничан і не тільки, які були не лише очевидцями історичних подій, але й учасниками повсякденних життєвих практик, породжених цими подіями. З метою систематизації свідчень та надання оперативного доступу до фонду започатковано електронну базу даних «Усна історія».

Актуальними на сьогодні залишаються питання організації доступу до зібраних матеріалів та їх подальше використання. Тому з метою вивчення досвіду польських колег, які в царині усноісторичних досліджень мають значні напрацювання, у квітні 2019 р. для групи вінницьких бібліотекарів було організовано навчальний візит «Усна історія та громадська архівістика». Навчання в Польщі проводили представники Фундації «Добра Воля» в рамках програми Study Tours to Poland, яку реалізує Фонд «Лідери змін» за фінансової підтримки Польсько-американського фонду свободи. Програма візиту була ретельно продуманою й насиченою. Під час семінарів «Усна історія: основні поняття та методи» з нами працювали визнані в Польщі науковці та громадські діячі. Ми ознайомилися з практичним досвідом фундації «Добра Воля», яка впродовж останніх років провела низку актуальних досліджень з використанням методу усної історії, зокрема брала участь у міжнародному проєкті FAIDRA. Він був спрямований на вивчення міграційних процесів (заробітчанства) і їх наслідків для заробітчан та членів їхніх родин. За результатами досліджень відзнято фільм, що включає фрагменти театралізованих постановок за мотивами усних історій. Також учасники візиту переглянули документальну стрічку «Залізнична станція Красне–Буськ» (про примусове переселення в кінці та після закінчення Другої світової війни у Західній Україні), підготовлену фундацією. Фільм про те, як історія стає спробою вислухати переселених жінок, містить фрагменти аудіовізуальних матеріалів, зібраних у містечках Красне і Буськ.

Цікавою була зустріч з представниками Товариства кризової інтервенції, які у своїй діяльності акцентують увагу на проблемах соціальної, політичної, культурної еміграції. Головним є прагнення почути голос людини, яка страждає (голос жертви). Вони реалізували чотири

проєкти – «Жінки-мандрівниці», «Поговори з нею», «Від нашого імені», «Політика пам'яті». Прагнучи зробити якісні зміни в суспільстві, члени Товариства в результаті проєктної діяльності надали змогу жінкам-емігранткам з різних країн світу бути почутими на форумах, де обговорювались питання еміграції. Ознайомились бібліотекарі також з практикою використання ресурсів архіву усної історії в театральних постановках, перформансі та соціологічному аналізі. Досвідом поділилась професор кафедри соціальної антропології Ягеллонського університету Ґражина Кубіца-Геллер. Вона презентувала документальні стрічки за мотивами наративів, так звані фільми усної історії, продемонструвавши унікальні методи роботи із зібраним матеріалом, зокрема: перетворення ключових моментів інтерв'ю в перформанси задля привернення уваги громадськості до проблеми та її вирішення. У фокусі їхньої діяльності завжди непрості людські долі, що і є головним.

Вразила зустріч із польсько-українською письменницею та журналісткою Жанною Слоньовською, співавторкою історичного порталу «Довоєнний Львів очима свідків». На порталі міститься 35 розповідей львів'ян, які пам'ятають місто у довоєнні часи (до 1939 р.). Зібрано історії поляків, українців, вірменів, євреїв та одного німця, які розповідають про приватні епізоди власного життя та про історичні події з життя міста. Вебсайт тематично поділений, можна обрати будь-яку тему і слухати розповіді.

Також у межах візиту відбувся семінар «Громадська архівістика: теоретичні основи та практичні заходи» і презентація польської програми осередку «KARTA» – «Громадські архіви». Це найбільший громадський архів у Польщі, де задокументовується новітня історія Польщі та Центральної і Східної Європи. Створений він був у 1982 р. як підпільний журнал, де публікувалася інформація про історичні події, що придушувалась комуністичною владою. Одним із основних напрямків осередку «KARTA» є збір і представлення архівних матеріалів у мережі «Інтернет». На сьогодні тут є доступ до понад 19 тис. документів, що відносяться до XX століття. Опис кожного проєкту містить його походження, інформацію про реалізацію, тобто кількісні дані, які характеризують розмір ресурсів цифрової бібліотеки, її основний зміст, плани подальшого розвитку.

Мережа соціальних архівів діє й у бібліотеках, метою яких є збереження ресурсів місцевої історичної спадщини. Бібліотекарі, а також волонтери, які беруть участь у проєктах, займаються придбанням, збором

та оцифровкою матеріалів, таких, як журнали, щоденники, листи, хроніки, фотографії, особисті документи тощо. Матеріали до архівів надходять з колекцій мешканців різних регіонів. Кожна з установ, які приєдналися до цієї діяльності, надає доступ до архівів у цифровій версії. У межах проєктів зібрано 15 тис. фотографій і документів від другої половини XIX ст. до кінця XX ст. У Польщі існує близько 500 громадських архівів, створених для документування тем з історії протестних рухів та соціального опору, місцевої історії. Також тут відображуються долі пересічних людей, історії неурядових організацій тощо. Осередок «KARTA» організовує безкоштовне навчання і сприяє розвитку незалежної архівістики.

Під час візиту ми мали можливість ознайомитись й з бібліотечними практиками Воєводської публічної бібліотеки Кракова, відвідали регіональні бібліотеки у містах Хшанув та Лібйонж. Бібліотеки Польщі вразили злагодженою роботою, креативом, системним використанням інформаційних технологій, активною громадською діяльністю, в т. ч. і зі збору усних свідчень. Особливий інтерес викликав проєкт «Цифровий архів місцевих традицій» муніципальної публічної бібліотеки м. Хшанув, у межах якого книгозбірня протягом понад п’яти років збирає документи, фотографії, листи, мемуари й спогади жителів міста й гмін. Мета проєкту – збереження регіональної історії та традицій для майбутніх поколінь. Фотоматеріали відображають повсякденне життя місцевих жителів у різні історичні періоди. До оцифровування долучаються бібліотекарі та волонтери – представники громади міста. Усі зібрані матеріали зберігаються в регіональному інформаційному відділі бібліотеки і надаються користувачам для перегляду й прослуховування. Бібліотечні фахівці виявляють неабиякий інтерес до збереження пам'яток матеріальної та духовної культури краю, і це знаходить відгук у громаді – жителі міста активно поповнюють колекції новими матеріалами. В архіві зібрано понад 100 тис. відсканованих сторінок, на черзі – оцифровування церковних книг та місцевої преси. Що ж до усних історій, то бібліотекарі наразі збирають свідчення про перший завод локомотивів, який раніше функціонував у місті. Усі оцифровані матеріали бібліотека передає на вебсайт осередку «KARTA».

Цікавим є досвід проєктної діяльності працівників муніципальної публічної бібліотеки Лібйонжа, які прагнуть презентувати своє місто через історії жителів міста. Варто згадати і проєкт «5,5 мільйонів», присвячений 100-річчю Незалежності Польщі. Його мета – знайти підписи жителів міста під документом, створеним громадянами Другої Польської Республіки в

1926 р. – Польською декларацією про дружбу зі Сполученими Штатами Америки. Наші сучасники розшукують підписи своїх предків і розповідають історії родин, використовуючи метод усної історії.

Під час реалізації таких проєктів у бібліотеці організовуються зустрічі з цікавими людьми, дослідниками, працівниками музеїв та архівів. Як підсумок – створені презентації, фільми, бази даних, інформаційні портали, карти, плакати, книги. Працівники книгозбірні із захопленням ділились з нами своїм досвідом, розповідали про цікаві знахідки в процесі досліджень, і найголовніше – засвідчили свою любов до рідного краю, його історії й сьогодення.

Останні два дні візиту ми провели в Любліні, де відвідали осередок «Брама Гродська – Театр NN» та познайомились з їхнім досвідом створення архіву усної історії й надання доступу до нього. «Брама Гродська – Театр NN» – одна з найстаріших у Польщі інституцій публічної історії, що працює з багатоетнічним минулим Любліна. Свою діяльність передусім зосереджує на єврейському минулому міста. Прагнучи повернути цю важливу складову історії Любліна, яка після 1945 р. була майже повністю витерта з колективної пам’яті мешканців міста, осередок у процесі своєї роботи використовує усноісторичні проєкти, виставкову й мистецьку активність, а також різноманітні публічні акції.

Збором усних свідчень про історію Любліна і його земель вони займаються понад 20 років. Наразі мають архів, що вміщує понад 3780 записів (4798 годин). Основними темами інтерв'ю є повсякденне життя, освіта, міжкультурна взаємодія, Друга світова війна, Голокост, польсько-єврейські стосунки під час війни тощо. Усі напрацювання є публічними, з ними можна ознайомитися на вебсайті організації. Кожен файл описаний відповідно до стандартів Дублінського ядра. Фахівці осередку детально ознайомили зі своїми напрацюваннями у сфері усної історії, зробивши особливий акцент на питаннях обробки, зберігання, надання доступу до усноісторичних свідчень та їх використання. Варто зауважити, що зібрані записи використовуються в інших проєктах осередку – виставках, інсталяціях, театральних дійствах, освітніх заходах із метою формування відповідної атмосфери, а також для того, щоб зробити історію більш «живою» та персоналізованою.

У цілому участь у навчальному візиті була важливою та корисною. Ми набули досвіду з організації усноісторичних досліджень. Під час спілкування з колегами познайомились з бібліотечними творчими практиками. Тому робота зі збору, систематизації, зберігання усних

свідчень та надання до них доступу з метою використання не лише для досліджень, а й для переосмислення подій через творче опрацювання триватиме й далі. Адже зібрані усноісторичні свідчення є цінним джерелом інформації із формування історичної пам'яті як регіону, так і країни загалом. Соціальна пам'ять будується під впливом політичних потреб, проте, іноді відрізняється від часто змінюваних версій минулого. Саме тому зібраний матеріал дозволить історикам розкрити розбіжності і показати історичне мислення простих людей. Крім того, проєкт зі збору усних свідчень стане суттєвою складовою формування електронної пам'яті України.

Список бібліографічних посилань

1. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади // Україна Модерна. 2007. Ч. 11. С. 7–21.

2. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають. Київ, 2013. 183 с.

3. Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні // Історія України. 2010. № 17–18. С. 10–15.

4. Слотюк Г. VI Міжнародна науково-практична конференція «Усна історія: теорія, метод, джерело» як наукова складова діяльності Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2019. № 3. С. 50–52.

5. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история. Москва, 2003. 368 с.

6. Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація : матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовт. 2015 р. / [упоряд. Г. Грінченко]. Харків, 2016. 216 с.

7. Усна історія: теорія, метод, джерело : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–25 жовт. 2018 р., м. Вінниця. Вінниця, 2018. 148 с.

СЕКЦІЯ 2 «ФОНД ДОКУМЕНТНИХ ПАМ'ЯТОК У БІБЛІОТЕЦІ, АРХІВІ, МУЗЕЇ: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗКРИТТЯ»

УДК УДК 821.161.1.09Короленко:[[930.25+069]:001-051]]:94(477)

В. Г. КОРОЛЕНКО В ІПОСТАСІ НАУКОВЦЯ-АРХІВІСТА ТА МУЗЕЙНИКА

Ольховська Людмила Василівна,
провідний науковий співробітник
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка,
Україна, Полтава

Анотація. *Йдеться про сталий інтерес В. Г. Короленка до історичного минулого та мистецтва своєї батьківщини, а також тих країн, до яких він подорожував. Під час час подорожей письменник відвідував архіви, бібліотеки, музеї, які підживлювали його зацікавлення.*
Ключові слова: *рукописний документ, Б. Торвальдсен, М. О. Ярошенко, колекція картин, Полтавський художній музей.*

Annotation. *It is about V.G. Korolenko's continued interest in the historical past and the art of his homeland, as well as in those countries to which he traveled. During his travels, the writer visited archives, libraries, museums, which nourished his interest.*
Key words*: manuscript, B. Torvaldsen, M. O. Yaroshenko, collection of paintings, Poltava Art Museum.*

Видатному письменникові кінця XIX – початку XX ст. Володимиру Галактіоновичу Короленкові було властиво легко переноситися в минулі епохи, країни, достовірно передаючи, за його власним висловом, «колорит часу і місця». Але така легкість виникала після виснажливої й кропіткої праці в архівах, бібліотеках, музеях, спілкуванні із старожилами, вивченням документів, що щасливо виринали потрібної миті із приватних колекцій. Майже щоліта, починаючи з 1905 р., Володимир Галактіонович жив на своїй улюбленій дачі у селі Хатки Миргородського повіту. Неподалік від Великих Сорочинців, на правому березі Псла було урочище,

котре хатчани здавна називали монастирем. А подалі, над крутим вигином Псла, на високому березі розкинулося інше урочище, яке з дідів-прадідів називалося Виноград. Дачне селище Хатки або Малий Перевіз своїми будиночками займало лівий берег річки. Місцеві жителі переповідали письменникові, що на луках стояв у старі часи Свято-Михайлівський монастир, а на високому березі річки знаходилася монастирська капличка, навкруги якої розкинулися виноградники, за ними доглядали ченці. Місце каплички певний час охороняла огорожа, але потім, коли Володимир Галактіонович став дачником, цей наділ було віддано під чиюсь садибу. А на місці самого монастиря при Короленкові вже стояла хата казенного лісника (під солом'яним дахом). Навкруги цього скромного житла розкинулися глибокі піски, пастухи часто знаходили там наконечники від стріл, що свідчило про великі битви поблизу монастиря, які відбувалися, можливо, при набігах татар. Було б дуже дивно, якби письменник не зацікавився історичним минулим цієї мальовничої місцини. Звісно ж, він цікавився, вів довгі розмови із місцевими жителями, здійснював піші екскурсії, а в одного хатчанина на прізвище Ростовський йому пощастило знайти унікальний рукописний документ – договір Свято-Михайлівського монастиря в особі ігумена Сарафіона із майстром Василем Сніцарем, датований 1 січня 1720 р. В. Г. Короленко розшифрував цей рукопис XVIII ст., прибравши у тексті скорочення з титлами та замінивши цифри, які позначалися слов'янськими літерами, на звичайні. Він вирішив за потрібне оприлюднити документ у часописі «Киевская старина» за липень-серпень 1906 р. у форматі статті «Договір монастиря із сніцарем (1720 р.)».

Хто ж такий цей сніцар? Письменник дає роз'яснення. Виявляється, це слово походить з польської мови й означає скульптора-різьбяра. Зауважимо, що польська мова була рідною мовою В. Г. Короленка, що її він прийняв у спадок від матері-польки Єви Скуревич. У Вікіпедії дається наступне тлумачення цього слова: «Сницар (сніцар) – майстер художнього різьблення по дереву та карбування по металу».

У статті повністю викладено текст договору з примітками та коментарями видатного письменника. У договорі йдеться про те, що Василь Сніцар зобов'язується у Храмі Різдва Пресвятої Богородиці, а саме у верхній його частині, виконати «за допомогою Божою, із дбалістю та старанністю» [1] різьбяні роботи. А за це отець Ігумен Сорочинської обителі, у свою чергу, зобов'язується виплатити майстру: грошей вісімдесят золотих (Короленко у примітці вказує, що за тогочасним курсом один золотий (попередник злотого – Л. О.) був рівнозначним 15 копійкам).

А крім грошей обумовлена плата ще й натуральними продуктами, такий собі бартер: борошном житнім та пшеничним, гречкою, горохом, сіллю одним каменем (вірогідно, так вимірювався на ті часи цей необхідний та важковидобувний продукт – Л. О.). Окрема сума – п’ять золотих – виділялася на придбання сала. На полях документа збереглися відмітки про виплати, що проводилися у різний час сніцарю та його колегам з боку монастиря. Цікаво відзначити, що замість грошей для придбання нашого стратегічного продукту – сала – майстер взяв сало, приписавши власною рукою: «взяв сало гарне» [1]. Короленко відмічає, що майстер вибрав не гроші, а харчовий продукт, спокусившись його якістю. Є ще цікава примітка: «Горілки дали барильце» [1], але ця остання фраза закреслена. Одного разу йому заплатили навіть талер! Це солідна срібна монета, що чеканилися з кінця XV – початку XVI ст. і була в обігу у всіляких своїх різновидах у Західній Європі протягом XVI–XIX ст. Від назви «талер» походить назва грошової одиниці США – долар. Талер являв собою срібний еквівалент золотих монет, власне, він і був випущений, аби їх замінити. Як монета він існував до 1907 р. Отже, можемо зробити висновок, що і у XVIII ст. у нашій місцевості, так само, як і тепер, були ліквідними різні валюти.

Робота тривала понад два роки. Крім Василя, був найнятий ще один різьбяр – Михайло, а також маляр (його ім’я у договорі не вказане). Під час виконання робіт Василь отримав право їздити із ченцями по землях парафії та брати участь у зборі пожертв. Його доля з цих пожертв йшла у рахунок заробітної плати.

В. Г. Короленко, аналізуючи першоджерело як філолог, констатує, що мова цього невеликого документа XVIII ст. більш наближена до простонародної української мови, ніж до старослов’янської, книжної. Звісно ж, Володимир Галактіонович, як досвідчений науковець-архівіст, хотів би дізнатися, коли було знищено Свято-Михайлівський монастир і чому його було знищено так радикально, що, крім спогадів та назви урочища, не залишилося нічого, але ця таємниця так і залишилася за сімома печатями.

Хатчани розповідали йому, що ще довго Псел, підмиваючи високі береги та відколюючи пластами глинистий грунт, виносив на поверхню труни колишнього монастирського цвинтаря. Один випадок був особливо яскравим, тому залишився у народній пам’яті й передавався із вуст у вуста. Син учасника надзвичайної події Олександр Матяш розповів письменнику, що його батько приблизно 35 років тому плив річкою у човні і раптом

йому стало не по собі, зробилося лячно. Це здалося йому дивним, бо раніше він багато разів плавав цією місциною й «ніякого остраху не було» [1]. Пригледівшись, чоловік зрозумів, що цього дня Псел відірвав значну частину свого берега й вигляд місцини докорінно змінився. За поворотом плавець побачив в яру наполовину вимиту труну без покриву, що нахилилася до самої води, а в ній «якесь усе в золоті та у медалях» [1]. Матяш дуже налякався, наліг на весла, але встиг краєм ока помітити на піску якийсь блискучий предмет… Незважаючи на переляк він пристав до берега й підняв велику срібну дошку розміром 5 на 4 вершки (вершок дорівнює 4,45 см – Л. О.). На дошці був напис, який, вочевидь, мав стосунок до знатного мерця. Зміст напису оповідач пам'ятав нечітко, але переказував, що там було написано приблизно таке: *«Тут покоїться такий-то, потім перелічувалися його чини й ордени, сповіщалося, що тіло перевезено сюди і столиці й при цьому навіть повідомлялося, скільки коней везло його з Петербурга»* [1]. Стосовно прізвища у чоловіка теж були сумніви, але йому здалося, що на дошці було написано: «Капніст». В. Г. Короленко зазначає, що це схоже на правду, тому що в кількох верстах від Сорочинців був родовий маєток Капністів.

Подальша історія знахідки доволі характерна й для тих часів. Чоловік відніс знахідку в Сорочинці й показав її тамошньому священикові. Священик узяв її собі, пообіцявши відіслати до якоїсь державної установи, звідки тому, хто її знайшов, видадуть винагороду. Минуло багато часу. Матяш вже й втомився чекати, а коли знову звернувся до священика, отримав у відповідь, що той знахідку загубив. В. Г. Короленко підбиває підсумок цієї цікавої оповіді із значною долею іронії: *«Чи надіслав поштивий ієрей дошку лише від свого імені у якусь установу, чи у простоті серця перелив її у ложки для скромного домашнього вжитку, так, зрозуміло, й залишилося невідомим»* [1].

Отже, інтерес до історії у Володимира Галактіоновича, як бачимо, був сталий, постійний. Його підживлювали, безперечно, і відвідини музеїв. Свідчень про цей факт збереглося небагато, але вони надзвичайно яскраві. У 1893 р. В. Г. Короленко разом із журналістом С. Д. Протопоповим здійснює подорож до США. Його шлях пролягає через Північну Європу. Після Хельсінки на нього чекають Стокгольм і Копенгаген. У дорожніх нарисах під назвою «В Америку!» письменник стверджує, що Стокгольм являє для нас дуже багато цікавого, у кожному будинку рицарських кварталів є спогади про походи на Польщу, Фінляндію і Росію, і архіви Стокгольма, по суті, зберігають чимало сторінок нашої власної історії…

Але тут для наших подорожніх планується лише невеличка зупинка, можливості засісти працювати в архівах, як би того не хотілося, немає.

Наступного дня нічний потяг вже несе їх у Мальме. Серед пасажирів – датчани та шведи. Із залізничного вокзалу переїзд на пристань й посадка на пароплав, що через Німецьке (Балтійське) море прямує до Копенгагена. Письменник констатує: «*У потязі нашому їхали датчани й шведи. Шведи й датчани пливли тепер і на пароплаві – і ніхто ніде не відокремлював, не вирізняв шведів від датчан, своїх від чужих, й ніде ніхто не запитав у нас, на якій законній підставі переходимо ми державний кордон, який загубився десь на цьому пласкому просторі*» [2, с. 31].

В. Г. Короленко опиняється у столиці Данії Копенгагені. На це місто відведено вже більше часу – три дні. Як же їх використав тоді ще доволі молодий письменник (нагадаємо, через декілька тижнів йому мало виповнитися 40 років). Всі ці три дні поспіль він ходив до музею скульптора Торвальдсена, викроївши трохи часу ще й на відвідини виставки. Прозаїк детально відтворює свої враження від побаченого у музеї. Його вражає той факт, що до Торвальдсена датське мистецтво було бідним, несамостійним і слабким, а потім прийшов час Бертеля і все, що вийшло з-під рук скульптора, виявилося могутнім, життєстверджуючим, геніальним. *«Хто не знайомий із його статуями, котрими він засіяв усю Європу, хто не згадає, як знайому, наприклад, постать Коперника, яку, наприклад, час від часу друкують…підручники, вчені… усього світу…»* [2, с. 32].

В. Г. Короленко відзначає беззаперечну заслугу майстра різця: ще за життя він став колекціонером, зібравши оригінали й копії своїх творів, додавши експонати інших авторів. Таким чином, виникло зібрання, що наочно презентує історію датського мистецтва. А після смерті скульптора співвітчизники спорудили величезний саркофаг із переходами, коридорами, кімнатами. Коли відвідувачі блукають лабіринтами келій, піднімаються та спускаються вузькими драбинами, їх охоплює своєрідне, дуже дивне та тривожне відчуття. Спочатку вони не можуть зрозуміти його походження. Чому ці білі мармурові колони, ці потьмянілі картини впливають так, як не впливали в жодному музеї. І тільки згодом приходить розуміння: та це ж величезна могила! Якщо підняти голову, побачиш небо, якщо опустити, побачиш скромну плиту в обрамленні квітів з написом: «Bertel Thorwaldsen». І це, стверджує Короленко, найкраща могила у світі. І аргументує свою думку: «*…Зібрати все, що створене за життя, а створено так багато, – і лягти самому серед своїх досягнень, що віддав у*

користування й на суд поколінь, – це ідея, в якій є якась несказанна велич…» [2, с. 32].

Подальший екскурсійний об'єкт – виставка «Fra 1848» (Виставка 1848 року). Короленко схвалює саму ідею: «*Комусь в голову прийшла ідея зібрати і експонувати все, що стосується побутової, громадської й політичної історії Шлезвіг-Гольштинської війни й внутрішнього руху, що завершився конституцією*» [2, с. 32]. А потім вводить нас у музейну експозицію: *«Біля входу величезна гіпсова статуя. Це Фрідріх VII, який надав своєму народу конституційний устрій. Тепер перед очима народу розгорнута із жорсткою відкритістю вся неприглядна картина тієї епохи, зі всіма ганебними сторінками падіння, зради й слабкості, з одного боку, і з другого – пробудження живих сил країни, під гнітом нещастя й ганьби…»* [2, с. 33]. Якими ж засобами розкривається епоха? Тут використовується універсальний класичний музейний підхід, актуальний, мабуть, для всіх часів і країн. Подаються всі тогочасні газети з ілюстраціями епізодів війни, з карикатурами на діячів того історичного періоду, не виключаючи перших осіб, зокрема самого Фрідріха VII. В окремому відділенні – меморіальні речі короля. Тут Володимира Короленка вразили дві картинки, намальовані наївно, суто по-дитячому. Спочатку письменник і сприймає їх як екскурс у королівське дитинство, але після ознайомлення з етикетажем, де вказані дати, дізнається, що вони створені у 1849 р., тобто тоді ж, коли була підписана Конституція Данії.

Зрозуміло, що письменник був не поодиноким відвідувачем у виставкових залах. Як людина, якій все цікаво, він звертає увагу на екскурсантів. Що то був за контингент? Разом із ним від стола до столу, від картини до картини із серйозною і зосередженою увагою ходили дрібні буржуа, торгівці і селяни, які обережно пересували свої дерев'яні черевики по килимам. Короленко робить висновок: *«Народ читає важку сторінку своєї ще свіжої історії, яка розкрита до останньої літери»* [2, с. 33].

Живучи у Полтаві із вересня 1900 р., письменник долучився до реальної музейної справи із збереження експонатів вже на вітчизняному ґрунті. Як відомо, у 1898 р. інший наш земляк М. О. Ярошенко написав портрет В. Г. Короленка. Це був один із останніх портретів, створених художником. Він був презентований на виставці вже після смерті автора. Марії Павлівні, вдові Ярошенка, довелося вирішувати подальшу долю твору. Відмовивши американцям із Чикаго, які хотіли його придбати в 1904 р., вдова художника погодилася продати портрет представникам вітчизняної інтелігенції з тим, щоб портрет повернувся у рідну для

Ярошенка Полтаву. В січні 1911 р. портрет зайняв почесне місце у вітальні дому Короленка як подарунок письменникові та його дружині до дня їхнього срібного весілля. Як бачимо, зв'язки між родинами не перервалися навіть після смерті Миколи Олександровича.

Долю інших картин, як написаних М. О. Ярошенком самим, так і створених колегами-художниками, що зберігалися в його колекції, теж визначала Марія Павлівна Ярошенко. Частину полотен вона передала у відкритий того ж року Русский музей Санкт-Петербурга. Деякі полотна їй хотілося залишити в Кисловодську, де минули останні роки життя її коханого чоловіка, де йому так гарно жилося й працювалося. Однак влада Терської губернії, на території якої знаходився Кисловодськ, відмовилася від призначених їй у дар творів митця. І тоді прийшло інше рішення, про що свідчить її заповіт: «*Я, нижеподписавшаяся, вдова генерал-майора Мария Павловна Ярошенко, находясь в здравом уме и твердой памяти, на случай смерти делаю следующие распоряжения:…из принадлежащих мне картин, как написанных Н. А. Ярошенко, так и другими художниками, часть, по усмотрению душеприказчиков, прошу продать, а остальные передать в музей им. Гоголя в г. Полтаве на условиях, которые поручаю душеприказчикам выработать по соглашению с администрацией музея, но при непременном условии, чтобы в помещении музея для этих картин был отведен особый зал с присвоением ему имени Николая Александровича Ярошенко*» («Домашній духовний заповіт М. П. Ярошенко», квітень 1914 р.) [3, с. 202].

За проханням Михайла Нестерова та петроградського нотаріуса Миколи Тичино, душоприказників, переговори із полтавцями взяв на себе Володимир Короленко, який вже давно облаштувався у Полтаві. Полтавська губернська земська управа визнала важливість для міста цього безцінного подарунка. Голова управи Ф. Лизогуб у листі М. Нестерову сповістив, що приміщення для колекції – сухе, тепле, «*…С окнами на север и с общей площадью стен не менее 30 квадратных саженей*» [3, с. 202], згідно з умовами душоприказників, знайдене, отже, Полтава готова прийняти дар. Вагон, що перевозив картини та етюди, альбоми й скульптурні портрети Ярошенка, вирушив з Петрограда до Полтаву у жовтні 1917 р. На пероні його зустрічав Короленко. Чесне ім'я цієї людини, яку сучасники називали «совістю інтелігенції», було запорукою того, що колекція буде належним чином захищена, а згодом її зможуть побачити земляки художника й всі, хто відвідає Полтаву.

У 1919 р. зібрання творів Миколи Ярошенка стало частиною фондів щойно заснованого Полтавського художнього музею. Більш ніж через два десятиліття, після звільнення Полтави від фашистської окупації, при загальній звірці втрачених експонатів у музеї В. Г. Короленка не знайдуть картини «Портрет В. Г. Короленка», а в художньому музеї – картин «Невський проспект уночі», «Причини невідомі», «Мрійник» та багатьох інших. Доля їх невідома й до сьогодні. Працівникам полтавського художнього музею вдалося розшукати, врятувати, повернути до місця збереження близько 50 одиниць живописних робіт (це приблизно вдвічі менше, ніж було свого часу отримано В. Г. Короленком), а також альбоми й кілька скульптур митця.

Відомо, що В. Г. Короленкові подобався вислів його сучасника, популярного французького публіциста XIX ст. Франциска Сарсе: *«Кожне покоління ставиться зі співчуттям або глузуванням до попереднього»*. Таке правдиве узагальнення має під собою міцний фундамент, а роль музеїв, бібліотек, архівів у створенні цього фундаменту в усі часи безцінна.

Список бібліографічних посилань

1. Короленко В. Договор монастиря со сницарем : 1720 г. // Киевская старина. 1906. № 7–8. С. 71–74.
2. Короленко Владимир. Полное посмертное собрание сочинений. Киев, 1923. Т. XVIII. 167 с.
3. Поленова И. В. Ярошенко в Петербурге. Ленинград, 1983. 221 с.

УДК 821.161.1.09-029:82-7]Короленко

ГУМОР – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЖИТТЯ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Головко Олеся Володимирівна,
науковий співробітник
Полтавського літературно-
меморіального музею В. Г. Короленка,
Україна, Полтава

Анотація. *Розглядається гумор як невід'ємна складова життя письменника Володимира Короленка.*

Ключові слова: *гумор, життя, комічна ситуація, В. Г. Короленко, листування письменника, радість, розмова.*

Annotation. *The article deals with the humor – as an integral part of the life of writer Vladimir Korolenko.*

Key words*: humor, life, comic situation, V. G. Korolenko, correspondence, writer, joy, conversation.*

Володимира Короленка дуже часто розглядали як громадського діяча, правозахисника, письменника, редактора, журналіста. Людину серйозну, справедливу. І це, дійсно, без сумніву, так. Але письменник, перш за все, був звичайною людиною, яка попри всі труднощі вміла щиро радіти життю.

Безумовно, В. Г. Короленкові було притаманне своєрідне, короленківське, гостре почуття гумору. Гумор був невід’ємною складовою його життя. Категорія гумору в творчості письменника має розглядатися в окремому дослідженні. Ми ж спробуємо розглянути категорію гумору саме в житті письменника. І почнемо цю подорож із часів заслання В. Г. Короленка. Володимир Галактіонович не міг назвати цей період свого життя «найщасливішим», але відзначав його «найздоровішимим». У листі до свого молодшого брата від 31 березня 1880 р. писав: *«Дивлюся на заслання до Сибіру як на одну з прогулянок»* [3, папка № 21]. У листах до матері від 18 травня 1979 року повідомляв: «*Їдемо ми в Якутську губернію. Не плачте та не лякайтеся, мамо. Навіть теперішнє місце ув’язнення краще пітерських. Кімната велика, світла, повітря чисте. А в дорозі ще краще. Вражень море. Правда, хочеться, якнайшвидше бути на місці*» [2, с. 13]. *«О суворий клімат, ліси кругом…Проводжали мене, точно на той світ…я здоровий, нічого перенесу. А що глухомань – це неприємно, тим паче, що глухомань без ознак суспільства»*, – у листі до матері від 29 жовтня 1879 р. [2, с. 27]. *«Якутська область! Між іншим, не так вже і страшно і навіть не так холодно, як можливо собі уявити. Правда, тепер, морозець, за 40, але за звичкою, а головне при ватних штанах та теплих торбасах (це тамтешнє взуття) – жити можна, тим паче, що такі морози довго не бувають. Зимою шию взуття, навчився пахати, боронити, косити і навіть жати»*, – відмічає у листі до брата від 10 грудня 1882 р. [2, с. 49]. І далі в листі до сестри Марії Лошкарьової від 25 жовтня 1879 року читаємо: «*Вся наша колонія ходить в чоботях моєї роботи, в тому числі і я сам. Чоботи можу зшити не особливо витончено, хоча в міцності, мабуть, не поступляться іншим. Як би то не було,*

намагаюся помаленьку обзавестися всім необхідним та починаю кар'єру чоботаря» [2, с. 25]. З Глазова, із заслання, В. Г. Короленко зауважує: «*...Тут навіть бібліотеки є, і ми підписалися, отже, працюємо, значить ми зовсім «не бідні» і значить немає місцю жалкуванню / як їм там? Та добре, безумовно / Ну сподіваюся про нас жалкувати не будете. Пам'ятаю, я приїхав з Вол. губернії Веля якось говорила: «П'ю чай і плачу: чи є у нього чай? Тепер заплачеш – пам'ятай, що сваритися не буду. По-перше, якби не було – наплювати, а по-друге – є чай, взагалі життя дешеве / квартира – 1 крб, телятина – 3–4 коп. фунт, яловичина – 4 коп. – повідомляю цей прейскурант для мамаші*» [2, с. 17].

Описував письменник і звичайне життя. У листі з далекої Амги відмічає: «*У нас тут весілля за весіллям. Мене це трохи обтяжує, тим паче весілля завжди передбачає доволі значну кількість випивки, танці і т. д. Пити я, не п'ю / тобто майже не п'ю, – але торкаюся, – поступка суспільній думці / але що стосується танцю, то суспільна думка рішуче не допускає в цьому відношенні ніяких послаблень, і враховуючи це, я злегка / в межах моєї тридцятилітньої солідарності / все ж пританцьовую. От як у нас! Навіть кадрильна культура процвітає*» [3, папка № 13].

Навіть ситуацію із зірваними квітами, які він в листах із далеких мандрівок присилав донькам, зображав з особливим колоритом. В одному з листів доньці Софії з неперевершеним гумором описується ситуація: «*Листа з квітами відправляю сьогодні: на дикій скелястій вершині пристарілий батько про тебе пам'ятає*» [3, папка № 395]. Для того, щоб їх зірвати, Володимиру Галактіоновичу доводилося підніматися по дорозі вгору, але це його не лякало навіть у похилому віці.

Комічні і водночас повчальні були й усні розмови В. Г. Короленка з молодими авторами. Його сучасник А. Дерман згадував розмову з Володимиром Галактіоновичем: «*Повертаючи одному автору його твори, письменник вказав на важливий мінус: неправдиво. Автор запротестував:* "*Володимире Галактіоновичу, я запевняю, записав з натури, все точно, як було*"*. Розмова проходила у вітальні Короленка, під великим портретом Володимира Галактіоновича.* "*Подивіться, – сказав письменник, – лише посміхаючись одними очима, – це портрет з натури. Його писав з мене відомий художник Микола Ярошенко. Правда, непоганий портрет? А тепер на хвилину, подумайте, що не Ярошенко з мене, а я з Ярошенка написав портрет. Це теж був би портрет з натури. Але, боюся, він був би набагато гірше написаний. Як ви вважаєте?*» [1, с. 351].

Гумор був присутній і у відносинах Короленка з дітьми. Взагалі багато в ньому здавалося дітям незвичайним, чаруючим. Одного разу під час дощу вони вибігли в сад та стали зі сміхом показувати на вікно на другому поверсі, звідкіля висунулась голова батька, кудлата, густо намилена: письменник мив голову просто під літнім дощем. Без тазу, і разом з дощовими краплями на землю стікала біла мильна піна. Діти бачили тут новаторство, яке руйнувало ненависну їм рутину загальноприйнятого миття голови, і з задоволенням давилися у вікно, немов там здійснювалося веселе чудо.

Ще один цікавий випадок згадував сучасник В. Г. Короленка: *«Якось в Хатки, де була дача письменника, прийшов пішки з Сорочинців хлопчик в гості до когось з дачників. Заодно мріяв і поглянути на Короленка. Йшов дощ. Володимир Галактіонович біг по садку. Гімназист зупинив письменника та попросив залишити автограф. Короленко як не поспішав, повернувся, підійшов та написав: "На згадку про дощ. Володимир Короленко"»* [1, с. 34]. Цей випадок говорить про уважність Короленка до людей.

Дуже комічною була зустріч Володимира Галактіоновича з фотографом, котрий чекав його в провулку. Коли тільки фотограф хотів сфотографувати, письменник піднімав портфель, закривав ним обличчя, навіть бороду. Так продовжувалося разів п'ять-шість. Під прикриттям того ж портфеля він зникав у бокову хвіртку, і, таким чином, фотограф залишався ні з чим. Письменник ніколи не намагався привертати до себе увагу, був дуже скромною людиною.

Відомо, що Володимир Галактіонович дуже полюбляв кататися на лижах, ковзанах. А ще навчився їздити на велосипеді в 44 роки. З притаманним короленківським гумором у листі до сестри дружини П. С. Івановської від 24 травня 1898 р. письменник повідомляв: *«Від безсоння мені порадили як можна більше руху, і в тому числі – велосипед. Я навчився їздити...«витримавши іспит» (так, прийшлося на старість ще один іспит скласти) та отримавши право їздити вулицями, – я став користуватися цим правом – і тут на третій день, вискочивши з-за рогу сірий рисак наскочив на мене в той час, коли я перетинав вулицю. Велосипед попав під колеса, а я отримав перелом кістки в ступні. Мені в той же день наклали пов'язку, а потім лікували щоденними масажами та теплими ваннами. Через тиждень я ходив, хоча й потроху. Тепер і я, і велосипед майже вилікувалися, і я знову їжджу»* [2, с. 279].

В. Г. Короленко також полюбляв грати в карти. Наталія, молодша донька письменника, згадувала: «*Свого часу батько захоплювався грою в карти, і найвеселіші вечори в петербурзький період нашого життя були години, коли вони сідали з Миколою Федоровичем Анненським (другом батька) за преферанс. Іншими їх партнерами завжди були: дружина Анненського – Олександра Микитівна та тітка батька – Єлизавета Осипівна, яка жила з нами. Гра з Миколою Федоровичем була завжди сповнена експресії, жартів один над одним та сміху*» [1, с. 214].

В. Г. Короленко з М. Ф. Анненським

А як колоритно письменник описує своє лікування! У листі до матері від 21 вересня 1889 р. з Криму: «*Був у лікаря, і його призначення виконую старанно. Але якщо через неділю ще не побачу результатів – кину виноград та буду просто купатися та ходити в своє задоволення в гори. А то зовсім живу по-дурному. Як встану – відразу виноград, потім ходжу все ще дожовуючи ранкову порцію. Через годину після ранкового чаю – знову таж історія. Ледве знайдеш час покупатися до обіду. Після обіду – знову чекає теж саме задоволення. Чорт, знає що, а машина для якої все це робиться все не в порядку*» [3, папка № 34]. У листі до матері від 29

вересня 1889 р. з Криму відмічає*: «На рахунок свого здоров'я можу Вам сказати наступне. Виноградне лікування кинув і тільки з того часу шлунок у мене трішки налагодився. Замість цього – купаюся частіше, їжджу верхи та ходжу в гори. Це, до речі, радив мені спочатку і лікар, котрий хоча і приписав виноград, але сказав, що головне – купання, повітря та рух*» [Там само]. У листі від 29 вересня Володимир Галактіонович написав дружині: «*Лікар спочатку не радив виноградного лікування, а говорив, що достатньо їсти виноград скільки захочеться, купатися в морі і як можна більше рухатися. Я сам наполягав на користі виноградного лікування, і він тоді велів їсти по півтора, потім по два і, нарешті до шести футів. Я це старанно виконував. Вже зранку знаходив кошик з виноградом на вікні, в Ялті купував і як дурень ходив по вулицям, випльовуючи лузгу та кісточки в окремий пакунок. При цьому зустрічався з таким ж дурнями, котрих один їх вигляд мене і злив, і веселив. Крім посиленого розладу шлунка – нічого з цього не вийшло. Я вивив таким чином шлунок та нерви надовго, поки в один прекрасний день не кинув. І саме з цього дня – я відчув себе набагато краще. Хоча, звісно, шлунок відразу не зцілився, але став настільки хорошим, як бував у Нижньому в кращих випадках. Тоді я зрозумів, що мені потрібно, і наліг на морські купання та на екскурсії в гори. Це позитивно добре діяло, до мене повернулася бадьорість та загальний здоровий стан*» [3, папка № 34].

Відомо, що до В. Г. Короленка часто звертався люд за допомогою, але він чітко відчував, хто дійсно потребував її, а хто просто хотів використати авторитет письменника в свої цілях. Наводимо приклад комічної ситуації, яку Володимир Галактіонович описав в листі до свого друга Миколи Анненського від 12 вересня 1894 р.: «*Заходить дама та запитує: «Можу я бачити Короленка?». «Це я», – відповідаю. «Ви мене впізнаєте?», – запитує. Придивляюся, щось знайоме та доволі зле. Мені прийшло в голову, а чи не приїхала вона просити, щоб я на її користь застрелився за те, що у неї немає чоловіка. Прохання було її однак скромніше: щоб я їй дав дві години для якихось пояснень з приводу паспорта та призначення її сина в реальне училище. Я показую на порожню квартиру, на те, що я зараз з пароплава і т. і. – знати нічого не хоче*» [3, папка № 38]. Такі випадки траплялися в житті письменника часто. Але він розумів, де дійсно потрібна його допомога, а хто нахабно намагався його використати.

Згадаймо ще одну комічну ситуацію, що мала місце в родині письменника. В листі Володимира Короленка до Миколи Анненського від 26 жовтня 1900 р. читаємо: «*Завадила деяка історія романтичного*

характеру. Тітка, приїхавши раніше нас, – найняла кухарку. У кухарки чоловік – сторож при церкві, молодий, красивий негідник. Спочатку було нічого, але потім, з'ясувалося, що він страшенно її колотить. Спочатку він це робив у себе, потім став бити і в нас. Я вимагав, щоб він перестав ходити, він вимагав, щоб ми її звільнили. Зрозуміло, було б прямою жорстокістю вигнати жінку на пряме каліцтво (вона вагітна). Тому Євдокія Семенівна, котра була не особливо задоволена цією кухаркою, – вирішила її залишити, поки вона не отримає окремий паспорт. Я їй написав прохання, а її чоловік став нас тримати в прямій облозі. Тижня два двері були на замку і вдень і вночі, прислуга боялася виходити (навіть покоївка). Нарешті, все це закінчилося цікавим випадком. П'яний увірвався в квартиру та почав гнатися в кімнати за дружиною. На щастя, я був вдома, страждаючи легким нездоров'ям. Перед цим я колов дрова, і в мене стався легкий «простріл». Почувши крики, я вискочив в передпокій – якраз вчасно, щоб схопити та зупинити забіяку. Протягом трьох-чотирьох хвилин я тримав його в коридорі, поки кухарка встигла вискочити на вулицю, а з двору до мене підоспіли на допомогу. Ви уявляєте при цьому переляк моєї престарілої матері, ніжної дружини, чуттєвої тітки та однієї дитини (а саме Наталі, – Соня була в гімназії). На щастя, допомога підоспіла вчасно, і негідника витягли на двір. Наслідком цієї історії було те, що кухарці пообіцяли в дуже короткий термін видати окремий вид (від губернатора) – і вона поїхала. З того часу у нас тиша і спокій, а чоловік написав «вседобрійшому сімейству» вибачального листа, над яким ми всі сміялися до сліз» [3, папка № 31].

В. Г. Короленко в колі родини та друзів

Ми погортали далеко не всі листи Володимира Галактіоновича, які проникнуті неповторним колоритом короленківського гумору. Але з наведених листів робимо висновок, що письменник, незважаючи на всі труднощі, вмів щиро радіти життю.

Список бібліографічних посилань

1. В. Г. Короленко в воспоминаниях современников. Москва, 1963. 694 с.
2. Короленко В. Г. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 10: Письма 1879–1921. Москва, 1956. 717 с.
3. Научный архив Полтавського литературно-мемориального музея В. Г. Короленко.

УДК 025.2(477.53-25)ПОУНБ:821.161.1.09Гоголь

КНИЖКОВА СПАДЩИНА МИКОЛИ ГОГОЛЯ [4]
(із фондів Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського)

Федорова Марина Анатоліївна,
завідуюча відділом краєзнавства
Полтавської обласної універсальної
наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського,
Україна, Полтава

Анотація. *Здійснено огляд видань творів Миколи Гоголя різних років, які зберігаються у фонді Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського.*
Ключові слова: *ПОУНБ ім. І. П. Котляревського, Микола Гоголь, ювілей, рідкісні видання, рукопис.*

Annotation. *The article provides an overview of the publications of the works of Nikolai Gogol of different years, which are stored in the fund of the Poltava PRUSL them I. P. Kotlyarevsky.*
Key words*: PRUSL named I. P. Kotlyarevsky, Nikolai Gogol, anniversary, rare publications, manuscript.*

Україна відома в світі двома славнозвісними
джерелами радіації – Гоголем і Чорнобилем.
Якщо останній повинен таки колись згаснути,
то щодо Гоголя можна бути впевненим, що його
перші двісті років в цьому світі не є останніми.
М. Климентьєв

Щороку 1 квітня Україна і світ вшановують геніального Миколу Гоголя. 1 квітня 2019 р. виповнилося 210 років від дня народження письменника. Микола Гоголь народився на Полтавщині, у селі Василівка Шишацького району. Тож вважаємо цілком закономірним провести невелике дослідження книжкової спадщини видатного земляка, яка зберігається у фондах Полтавської наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського і яка, безперечно, заслуговує на увагу, вивчення та популяризацію. *«Його твори,* – говорив Є. С. Афанасьєв, – *це живе життя, зачерпнуте із бездонного джерела мудрості»*.

[4] У тексті доповіді збережено російську дореформенну (до 1918 р.) орфографію.

Перед тим, як оглянути друковані видання, хочемо закцентувати увагу на наявний у бібліотеці раритет – рукопис «Мертвих душ», а саме 11-ї частини поеми. Рукопис переплетений. Має тверду обкладинку. Сторінки не пронумеровані. На форзаці міститься штемпель: «*Передана княземъ Василіемъ Сергѣевичемъ Кочубеемъ осенью 1900 г.»*. (Князь Василь Сергійович Кочубей (1862–1911) – син статського радника з дворян Полтавської губернії. У 1907 р. обраний почесним членом Полтавського церковного історико-археологічного комітету. Похований у смт Диканька в усипальні під храмом Миколи Чудотворця).

Приємно, що у нашій бібліотеці збереглося три прижиттєвих видання Миколи Гоголя – другий том «Вечера на хуторѣ близъ Диканьки, повѣсти, изданныя Пасичникомъ Рудымъ Панькомъ» (1832), «Ревизор, комедія въ пяти дѣйствіяхъ» (1841) та «Выбранныя мѣста изъ переписки съ друзьями Николая Гоголя» (1847).

«Вечори на хуторі…» вийшли у Санкт-Петербурзі в друкарні А. Плюшара. До другого тому увійшли твори «Ніч перед Різдвом», «Страшна помста», «Іван Федорович Шпонька і його тітонька», «Зачароване місце». Ця книга надзвичайно цінна ще й тим, що потрапила до наукової книгозбірні з бібліотеки нашого видатного земляка, відомого перекладача «Іліади» Миколи Гнідича. На с. 278 містяться підкреслення в тексті *«Проклятые кацапы, какъ я послѣ узналъ, ѣдашъ даже щи съ тараканами»* та коментар М. Гнідича: «это глупо уже» [6, с. 45]. Книга добре збереглася. Має мармурову обкладинку, шкіряний корінець та кути. На корінці витіснена назва, номер тому, прикріплена наліпка «Отд. VII № 16».

Професор Московського університету, історик літератури, славіст Михайло Сперанський зазначав: «*…Запашні "Вечори на хуторі біля Диканьки" внесли в російську літературу свіжі картини української природи, веселість, прямодушну і разом лукаву…*».

Наступна книга є своєрідним Євангелієм від М. Гоголя, у якому він виклав основні засади й напрями преображення православної імперії. Публікація цієї книги водночас стала й оприлюдненням задуму другого тому роману «Мертві душі» [5, с. 111]. Йдеться про «Выбранныя мѣста изъ переписки съ друзьями Николая Гоголя» 1847 р. Книга надрукована у Санкт-Петербурзі в друкарні департаменту зовнішньої торгівлі. Має мармурову обкладинку, збереглася в гарному стані.

Ще одне прижиттєве видання 1841 р. вийшло у Москві в друкарні Ніколая Степанова – «Ревизор, комедія въ пяти дѣйствіяхъ». Це друге

виправлене видання з додатками. У додатках міститься уривок з листа, який писав М. Гоголь після першої вистави «Ревізора» «:…*Одного только судьи изъ всѣхъ, бывшихъ въ театрѣ, я боялся, – и этотъ судья я былъ самъ. Внутри себя я слышалъ упреки и ропотъ противъ моей-же пьесы, которые заглушали всѣ другіе. А публика вообще была довольна...*», дві сцени, вилучені з видання, «какь замедлявшія теченіе піесы», характери і костюми (для акторів), а також «Настоящій Ревизоръ, комедія в трехъ дняхъ или дѣйствіяхъ, служащая продолженіемъ Комедіи: Ревизоръ, сочиненной г. Гоголемъ». Книга була у приватній колекції, про що свідчить круглий штемпельний екслібрис з ініціалами «Г. Ф.».

Комедія М. Гоголя «Ревізор» виходила друком у багатьох видавництвах. У нашій бібліотеці зберігається цей твір видавництва московського журналу «Будильник» 1885 р. – «Ревизоръ комедія въ 5-ти дѣйствіяхъ Н. В. Гоголя. Полный текстъ съ десятью группами фототипій современныхъ артистовъ-испонителей этой комедіи въ Императорскомъ маломъ Московскомъ театрѣ». Фототипії виконані в майстерні художника-фотографа М. М. Панова. На обкладинці портрет автора – копія з портрета, написана з натури А. Івановим.

У 1909 р. комедія «Ревізор» вийшла друком у видавництві одного з найбільших видавців XIX ст. Івана Ситіна (1851–1934) під редакцією професора А. І. Кирпичникова. У передмові до видання читаємо: «*...И теперь, через 65 лет, когда "порядки", изображенные в комедии, давно заменились другими, когда давно перестали существовать и городничие, и уездные судьи, и даже квартальные, "Ревизор" не сходит со сцены и остается величайшею русскою комедией: сколько в нем соли, смеху и благородной злости ко всему пошлому, грубому, ложному и несправедливому; столько в нем правды и жизни...*» [1]. До речі, «Ревізор» не сходить зі сцени Полтавського академічного обласного українського музично-драматичного театру ім. М. В Гоголя, прем’єрну постановку якого здійснив у 2015 р. добре відомий полтавцям режисер, заслужений діяч мистецтв України Юрій Кочевенко. Він сподівається, що М. В. Гоголь не розгнівається за таке самонадіяне зухвальство, а глядач оцінить нове прочитання цього твору. «Ревізор» на сцені полтавського театру – це зовсім новий погляд на таємничого письменника [7, с. 12].

Повертаючись до книжок, хочемо звернути увагу на переклади «Ревізора» українською мовою. Маємо видання 1936 р. у перекладі А. Хуторяна з російського «Н. В. Гоголь. Ревизор» (1935) та «Ревізор» (Київ, 1949) у перекладі Миколи Садовського (Тобілевича), якого, до речі,

вважають одним із найкращих перекладачів творів М. В. Гоголя. Видання «Ревізор» (Москва, 1956) цікаве тим, що вступне слово «Тайны сценического обаяния Гоголя» взято з промови одного із засновників Московського художнього театру В. Немировича-Данченка на засіданні «Общества любителей российской словесности» у Москві 28.04.1909 р.

У 1902 р. в серії «Иллюстрированная гоголевская б-ка А. Я. Панафидина» вийшла комедія «Ревизоръ», ілюстрована М. Михайловим та І. Хелмицьким. У цій серії вийшли «Невский проспект» (1902), «Сорочинская ярмарка» (1909) з ілюстраціями К. Брожа, «Старосветские помещики» (1914), ілюстровані гравюрами І. Хелмицького.

Збагачують фонд бібліотеки видання «Сорочиньський ярмарок. із «Вечерів на хуторі біля Деканьки» (Кіевъ, 1874), переклад твору здійснив наш земляк Михайло Петрович Старицький, та «Женитьба. Совершенно невѣроятное событіе» (Санкт-Петербург, 1902), оздоблене 13-ма ілюстраціями Р. Штейна, надруковане в одному з найбільших видавництв Росії Адольфа Маркса.

У Полтавській ОУНБ ім. І. П. Котляревського збереглися і місцеві видання творів М. В. Гоголя, зокрема: «Заворожене місце» та «Вечір на передодні Івана Купала» теж у перекладі нашого земляка – краєзнавця та бібліографа Костя Дубняка. Обидві книжки кишенькового формату в тоненькій обкладинці вийшли у Полтаві 1919 р. Твори Миколи Гоголя користувалися великим попитом, їх читали і зачитували, відповідно багато книговидавців і видавництв їх друкували – Андрій Панафідін та Олександра Панафідіна, Флорентій Павленков, Адольф Маркс, Микола Карбасников, Іван Ситін та інші.

Бібліографічною рідкістю є книги видавництва Флорентія Павленкова (1839–1900), яке проіснувало з 1865 р до 1917 р. За своє життя Павленков надрукував понад 750 книг, серед яких великі бібліотеки: Пушкінська (40 кн.), Лермонтовська (30 кн.), Гоголівська (30 кн.), розпочата відома серія «Жизнь замечательных людей» (200 біографій) та ін. У фонді Полтавської наукової книгозбірні збереглося дві книги творів М. В. Гоголя – «Сочинения. Полное собраніе въ одномъ томѣ» (Санкт-Петербург, 1902) та гумористична повість «Коляска» (Санкт-Петербург, 1910). Перша книга – це подарункове видання великого формату (120×185 мм), має коленкорову обкладинку та 1700 сторінок тексту. На кришці витіснено портрет М. В. Гоголя. У виданні міститься біографічний нарис, укладений В. І. Яковенком. Ілюстроване гравюрами В. Мате,

чотирма фотографіями, зробленими любителями-фотографами Д. М. Старицьким та В. К. Товстицьким і 180 ілюстраціями художників Н. А. Зубчинова й М. В. Пирогова. Ілюстрації невеликого розміру, розміщені по чотири на сторінці.

Цікава історія цієї книги. У 1904 р. її подарували учневі харківської торгової школи Миколі Тесленку, про що свідчить прикріплений на форзаці текст постанови, завірений підписами голови опікунської ради («Попечительнаго Совѣта») та інспектора школи: *«№ 248 Харьков, ноября 14 дня 1904 года. По постановленію Педагогическаго Комитета Торговой школы Общества Взаимнаго Вспоможенія Приказчиковъ г. Харькова дана сія книга ученику первого основного класса Тесленко Николаю въ награду за отличные его успѣхи и отличное поведеніе в истекшемъ учебномъ году»*.

Друга книжка видавництва Ф. Павленкова – гумористична повість «Коляска» з портретом М. В. Гоголя і п’ятьма ілюстраціями вийшла в серії «Иллюстрированная гоголевская библіотека». Це малоформатне дешеве видання, надруковане у книгопечатні Шмідта. На фронтисписі – портрет письменника. Декілька ілюстрацій зроблено художником М. В. Пироговим.

У 1915 р. у Петрограді в приватному видавництві Миколи Карбасникова (1852–1921) вийшли друком два видання: поема «Мертвыя души», в якій, окрім біографічного нарису про М. В. Гоголя, надруковані публіцистичні матеріали (статті А. Пипіна «Исторія "Мертвыхъ Душъ"», В. Бєлинського «Поэма "Мертвыя Души", как національно-художественное произведеніе», Д. Стоюніна «Характеристика Плюшкина», Д. Мережковського «Хлестаковъ и Чичиковъ». С. Венгерова «Своеобразный "реализм" творчества Гоголя») і повість «Старосвѣтскіе помѣщики».

На форзаці книги «Старосвѣтскіе помѣщики» зберігся напис-звернення до читачів, актуальний до нашого часу, ймовірно, від якогось читача-книголюба: *«Дорогие читатели сохраняйте вцельности книги которые вы берете з беблиотеки для чтенія Для развличения самих сибя и других своих товарищей»* (орфографію збережено).

У науковій бібліотеці є декілька діаспорних видань творів М. В. Гоголя, що надійшли з Торонто від Канадського товариства приятелів України. Книга, а саме 12-й випуск Клюбу приятелів української книжки, «Страшна помста та інші оповідання» 1952 р. вийшла у Вінніпезі за редакцією Ярослава Рудницького до 100-літніх роковин з дня смерті

М. В. Гоголя. «Страшна помста» і «Сорочинський ярмарок» перекладені А. Харченком, а «Майська ніч або утоплена» – М. Рильським. «...*Тимто не може бути кращого вибору для завершення першої дванадцятки бібліотеки КПУК, як вибір Гоголевих творів із українською тематикою, що оцим його віддаємо в руки Читача у зразковому перекладі відомих українських робітників пера*», [2] – читаємо у передмові до видання.

Повість М. В. Гоголя «Тарас Бульба» перекладали українською мовою не менше десятка разів. У нашій книгозбірні зберігається «Тарас Бульба» у перекладі Леся Гринюка (під псевдонімом Ст. Віль). Книга надрукована у Вінніпезі у 1914 р. На форзаці маємо два написи – «Іван А. Рубашевський», «Дарувала Пані А. Педручна» і штемпель «Ukrainan Prosvita Association».

Наступне видання привертає увагу своїми ілюстраціями, створеними художником Віталієм Горяєвим. Це «Петеребургские повести» М. В. Гоголя, які вийшли друком у видавництві «Художня література» 1965 р. Цикл ілюстрацій художник почав створювати з кінця 1950-х років, вперше їх показали широкому загалу у 1965 р. А в 1967 р. за цю серію ілюстрацій Горяєв був нагороджений Державною премією СРСР.

Окремо хочемо зупинитися на виданні, присвяченому 200-річчю від дня народження Миколи Гоголя. У 2009 р. за сприяння благодійної організації Президентський фонд Леоніда Кучми «Україна» вийшла друком книга «Тарас Бульба» у перекладі з російської Миколи Садовського. Ілюстрації Віктора Невінчаного, які він створив у гулагівському ув’язненні… У передмові, яку написала донька художника Галина Невінчана, вона пише, що в ув’язненні у батька був малесенький томик «Тараса Бульби». Під час перебування на Кольському півострові, де В. Невінчаний будував тунелі, тягнув гілки залізниць, зводив Княжегубську ГЕС, він почав працювати над ілюстраціями до свого улюбленого Тараса Бульби. За п’ять років створив 45 акварелей… [3, с. 7]. Усі вони є у цій книзі. У післямові до видання Богдан Горинь написав: «*Гортати ілюстрації Невінчаного – це читати "Тараса Бульбу" образотворчою мовою, в якій словесні описи замінено кольором, лініями, зіставленням контрастних плям, ритмів…*» [3, с. 207].

У 2019 р. фонд Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського поповнився цінним виданням, яке передав у дар Володимир Бондаренко (народився у Полтаві, зараз проживає в Канаді). Йдеться про «Полное собраніе сочиненій Н. В. Гоголя під редакцією П. В. Бикова. Съ жизнеописаніемъ писателя, портретами, рисунками, относящимимся къ его

жизни и съ 32 отдѣльными картинами художника В. А. Табурина». Це друге стереотипне видання Товариства М. О. Вольф 1910 р. Книга великого формату у гарній обкладинці червоного кольору. На кришці витіснено портрет М. В. Гоголя та рослинні орнаменти. Цікавий малюнок на форзаці академіка М. О. Микешина «Пам'яті Гоголя» – янголи тримають книгу з написом на корінці «Гоголь», а на самій книзі – зображення бюста письменника. На книзі розміщено прямокутний штемпельний екслібрис дарувальника з написом «DrVBondarenko».

Природно, що більшість названих творів Миколи Васильовича Гоголя є бібліографічною рідкістю, мають наукову, історико-культурну та музейну цінність, а наявність того чи іншого видання у бібліотеці визначає особливий статус як самої книжкової колекції, так і бібліотеки, яка її зберігає. У планах Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського на майбутнє – підготовка бібліографічного покажчика, який розкриє широкому загалу «книжкову гоголіану» та створить можливість дослідникам таємничої постаті М. В. Гоголя по-новому поглянути на велич його таланту.

Список бібліографічних посилань

1. Гоголь Н. В. Ревизор : комедия в 5-ти д. Москва, 1909. 108 с.
2. Гоголь М. В. Страшна помста та інші оповідання. Вінніпег, 1952. 148 с.
3. Гоголь М. В. Тарас Бульба : повість. Київ, 2009. 220 с. : іл. Текст укр. та англ. мовами.
4. Климентьєв М. Перші двісті років гоголівського світу // Українська правда життя. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2009/04/1/16127/.
5. Михед П. В. Книга і профетизм Миколи Гоголя // Слов'янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень : матеріали Міжнар. наук. конф. до Дня слов'ян. писемності і культури, м. Київ, 24 трав. 2017 р. Київ, 2017. С. 110–113.
6. Федорова М. «Полтаве, родной стране своей, как благодарный сын...» : (кн. з б-ки М. І. Гнідича у фонді Полтав. ОУНБ ім. І. П. Котляревського) // Короленківські читання 2017 : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. за темою «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів». Харків., 2018. Ч. 2. С. 40–47.
7. Чумакова Т. У Полтавському театрі – прем’єра! «Ревізор», панове! // Вечірня Полтава. 2015. 1 квіт. (№ 13). С. 12. : фот.

УДК 027.1:738.071.1]Онищенко]:[069:738]](477.53-22Опішне)

БІБЛІОТЕЧКА ВІДОМОГО КИЇВСЬКОГО ХУДОЖНИКА-КЕРАМІСТА ВОЛОДИМИРА ОНИЩЕНКА У ФОНДАХ ГОНЧАРСЬКОЇ КНИГОЗБІРНІ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Панасюк Галина Миколаївна,
завідуюча Гончарською книгозбірнею України
Національного музею-заповідника
українського гончарства,
Андрушенко Оксана Олексіївна,
бібліотекар Гончарської книгозбірні України
Національного музею-заповідника
українського гончарства,
Хрипун Тетяна Миколаївна,
бібліотекар Гончарської книгозбірні України
Національного музею-заповідника
українського гончарства,
Україна, Опішне

Анотація. *Подано інформацію про приватну бібліотечку відомого художника-кераміста Володимира Онищенка (Київ) у фондах Гончарської книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (Полтавщина).*

Ключові слова: *керамологічна біографістика, приватна бібліотечка, гончарство, кераміка, Гончарська книгозбірня України, колекція книг, керамологічна література, художник-кераміст.*

Annotation. *The article deals with the information about the private library of the famous art ceramist Volodymyr Onyshchenko (Kyiv) in the funds of the Pottery Library of Ukraine of the National Museum of Ukrainian Pottery (Poltava Region).*

Key words: *ceramological biografistics, private library, pottery, ceramics, the Pottery Library of Ukraine, book collections, ceramological literature, art ceramist.*

Гончарська книгозбірня України – всеукраїнська спеціалізована бібліотека з питань українського та світового гончарства – є структурним підрозділом Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (Полтавщина). Бібліотека має найбільше в Україні зібрання

літератури з питань українського та світового гончарства. Багато видань, особливо іноземних, неможливо знайти будь-де в нашій державі.

Гордістю книгозбірні є особисті бібліотечки унікальних книг відомих керамологів, художників-керамістів, мистецтвознавців, народних майстрів-гончарів та інших. Однією з таких бібліотечок є колекція відомого художника-кераміста, члена Національної спілки художників України, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України Володимира Онищенка (Київ).

Володимир Онищенко. Опішне, 2009. Фото Тараса Пошивайла.
Національний музей-заповідник українського гончарства,
Національний архів українського гончарства

Володимир Анатолійович Онищенко народився 23 лютого 1949 р. у с. Телешівка на Київщині. У 1967 р. вступив на факультет художньої кераміки Львівського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва (нині – Львівська академія мистецтв), який закінчив у 1972 р. Йому викладали Зеновій Флінта, Андрій Бокотей, Еммануїл Мисько, Юрій Лащук. Протягом 30 років Володимир Анатолійович працював у Художньому фонді України, зокрема в Київському комбінаті монументального та декоративного мистецтва, виконував за своїми ескізами мозаїки, вітражі, чеканки, керамічні панно тощо.

Як митець працював у техніці димної (сивої) кераміки. Він є учасником багатьох всеукраїнських, міжнародних, групових і персональних художніх виставок, а також симпозіумів: «Поезія гончарства на майданах і парках України», Опішне, 1998 р.; Полтавський мистецький

пленер, 1998 р.; І Національний симпозіум гончарства «Опішне – 2000»; Симпозіум гончарства «Бубнівка – 2000»; Слов’янський симпозіум кераміки, 2001 р.; Національний симпозіум гончарства «Опішне – 2001»; Всеукраїнський молодіжний симпозіум гончарного мистецтва «Чигирин – 2003».

25 лютого 2014 р. до 65-річчя художника Національний музей-заповідник українського гончарства презентував виставку найкращих авторських робіт із фондової колекції музею. Всього в музеї зберігається понад 340 робіт, подарованих художником. Володимир Онищенко є автором понад 700 публікацій у періодиці України, зокрема в журналах «Народне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Київ», «Кераміка: стиль і мода», «Український керамологічний журнал», «Визвольний шлях». газетах – «Культура і життя», «Шлях перемоги» та ін. [1].

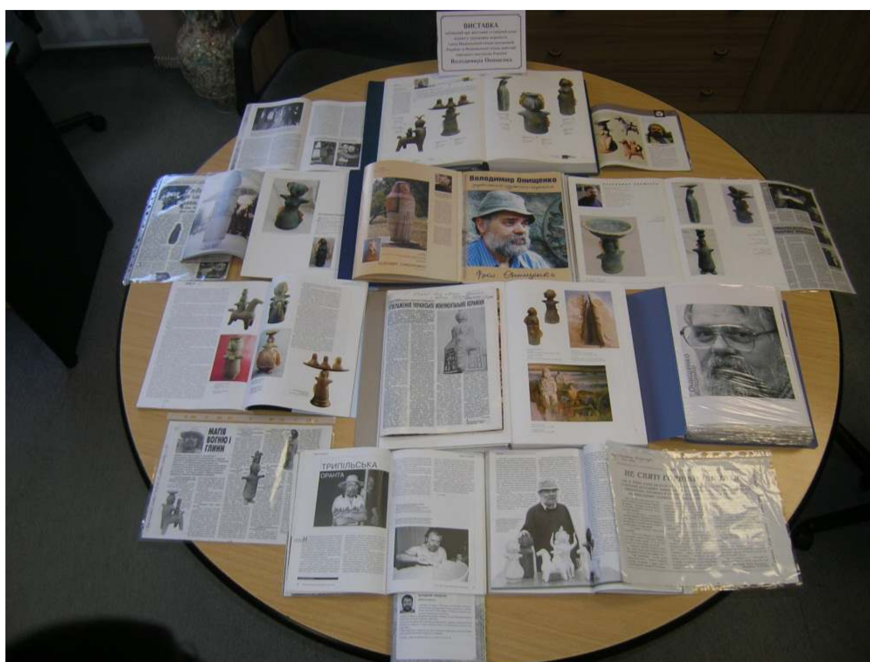

Виставка книг, присвячена річниці з дня народження Володимира Онищенка. Опішне, 2009. Фото Тараса Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства

6 березня 2018 р. згасла наземна зірка талановитого українського художника-кераміста. Це була щира, чуйна, творча та непересічна особистість. Уся його багатогранна діяльність була спрямована на розвиток українського мистецтва. Він був глибоким знавцем традицій

української пластики, володів унікальним талантом майстерно й гармонійно поєднувати антропоморфні й зооморфні образи із сакральним змістом, культом, ритуалом. Його творчий доробок налічує сотні унікальних творів, які стали окрасою багатьох музеїв України й світу.

Не один десяток років Володимир Онищенко був добрим другом Національного музею-заповідника українського гончарства, незмінним учасником його науково-мистецьких заходів і форумів. Диво-скульптури майстра навіки знайшли прихисток і стали окрасою Музею-заповідника.

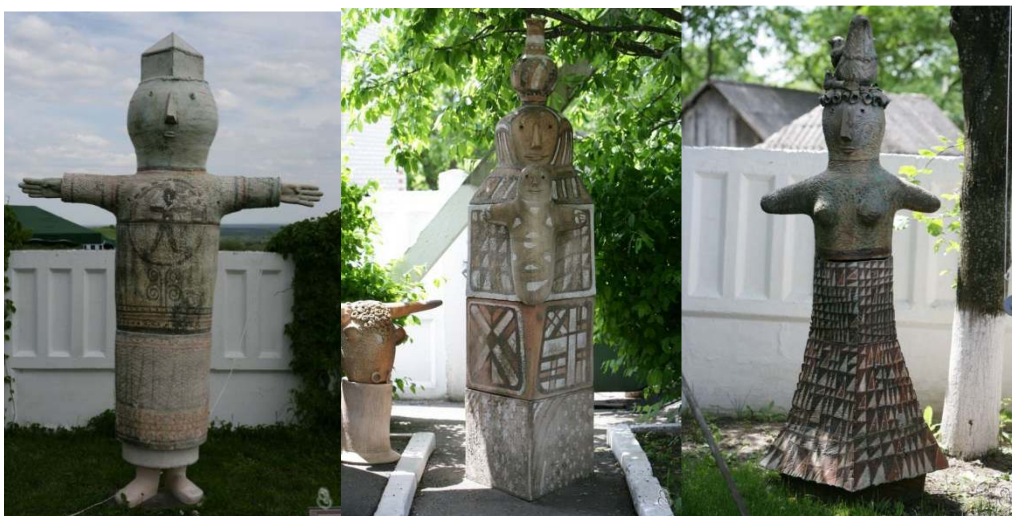

Монументальні скульптури Володимира Онищенка.
Зліва направо: «Оранта»; «Материнство»; «Трипільська хата». Опішне, 2012.
Фото Тараса Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства,
Національний архів українського гончарства

Гончарська книгозбірня України має за честь зберігати особисту бібліотечку художника-кераміста. Зібрання налічує близько 800 примірників – це книги, брошури, журнали з мистецтва, етнографії, історії, художня література. Але найбільша кількість книг з колекції – це книги мистецтвознавчого та етнографічного характеру.

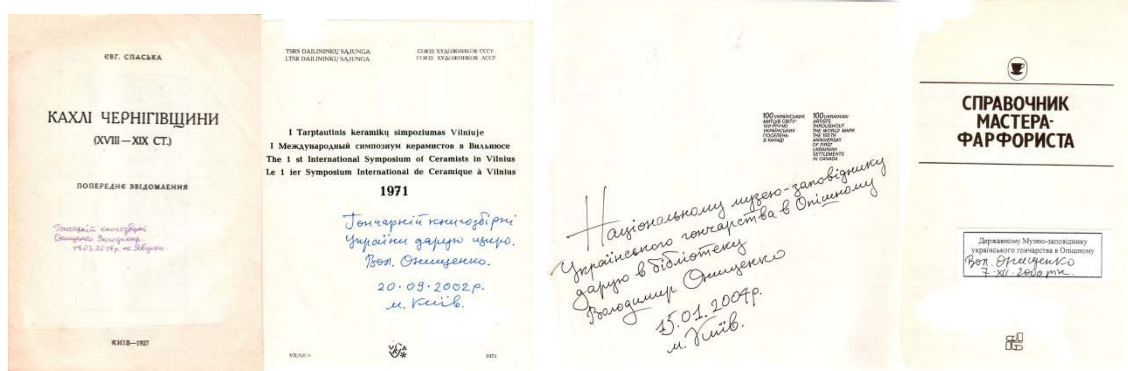

Володимир Анатолійович постійно відвідував виставки, мистецькі заходи, презентації, де йому дарували різну літературу. Був знайомий з багатьма письменниками, художниками, художниками-керамістами, мистецтвознавцями, які в знак їхніх дружніх відносин часто презентували свої книги, що ставали частиною його колекції.

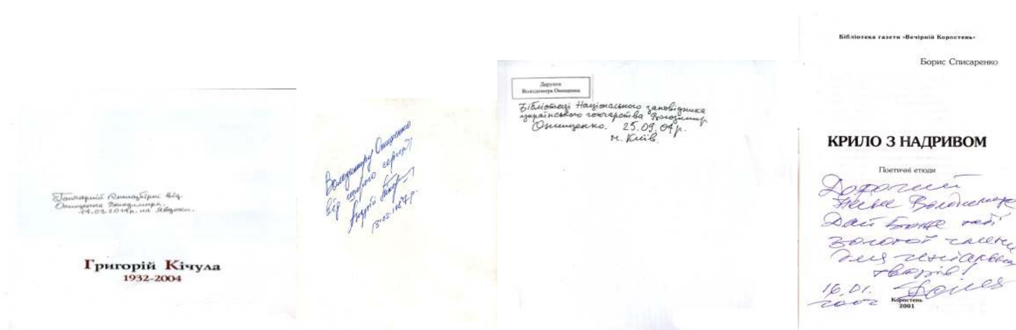

Є книги з дарчими написами авторів, які Володимир Онищенко передавав для Гончарської книгозбірні України, оскільки був частим гостем Національного музею-заповідника українського гончарства.

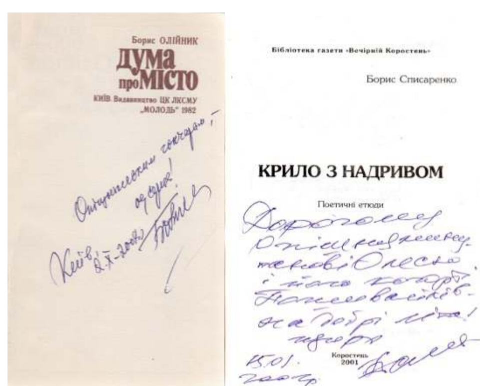

Аналізуючи зібрання літератури Володимира Онищенка, можна зробити висновок, що він був всебічно розвиненою особистістю. Колекція книг є відображенням духовного світу художника і свідчить про його потяг до друкованого слова.

Використані джерела

1. Онищенко Володимир Анатолійович // Кераміка України. Київ, 2009. С. 94–95.

УДК 027.7(477.411)КПІ:09“1898/2019”](091)

ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕКИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ В КНИЖКОВИХ ЗНАКАХ

Литвиненко Ірина Олександрівна,
завідуюча сектором наукового опрацювання
рідкісних і цінних документів
науково-технічної бібліотеки Київського
політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського,
Україна, Київ

Анотація. *На основі існуючих печаток, штампів, штемпелів (1898–2019 рр.) на книгах із фонду рідкісних і цінних документів відслідковано історію бібліотеки КПІ та університету.*

Ключові слова: *печатка, штемпель, екслібрис-штамп, КПІ, студентські гуртки, історія Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського, науково-технічна бібліотека КПІ.*

Annotation. *Based on existing stamps,exlibris (1898–2019) on the books of the fund of rare and valuable documents tracked the history of the KPI library and the university.6*

Key words: *stamp, signet, exlibris, KPI, student clubs, history of the Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky, Science and technology library of KPI.*

Історія бібліотеки Київського політехнічного інституту невід’ємна від історії самого інституту. І це не тільки події, звершення, люди. За час існування закладу його назва неодноразово змінювалася, що знайшло відображення у різноманітті печаток, штампів, штемпелів наукової бібліотеки. Можна побачити, як у різні періоди роботи бібліотеки виглядали книжкові знаки – круглі, овальні, квадратні, прямокутні.

Приналежність книги фундаментальній бібліотеці, бібліотекам факультетів або лабораторій чи майстерень, структурним підрозділам бібліотеки (читальні зали, науковий, навчальний та соціально-економічний відділи) – все це знаходимо на печатках. На початку заснування Київської політехніки на факультетах були створені й гуртки (механічний, хімічний, інженерний), які також мали невеличкі бібліотеки. З часом факультетів додавалося, а з ними з'являлися й нові гуртки.

Рішення про заснування в Києві Політехнічного інституту було прийнято 1896 р., наступного року почався збір коштів на будівництво. Раніше (1880) Біржовий комітет погодився пожертвувати на будівництво середнього технічного училища капітал, але за умови, щоб закладу присвоїли ім'я Імператора Олександра ІІ. Згодом, у 1898 р. було ухвалене рішення про заснування вищого навчального закладу з назвою «Київський Політехнічний Інститут Імператора Олександра ІІ». Коштом інституту були придбані книги і журнали. Також бібліотека отримувала в дар книги від установ, організацій, викладачів, студентів (такий фонд складав 50%).

Текстова печатка синього кольору, круглої форми, діаметр 3,5 см, текст розташований по колу в подвійній рамці та всередині, текст (орфографія до 1918 р.): «БИБЛІОТЕКА КІЕВСКАГО ПОЛИТЕХНИЧЕСК. ИНСТИТУТА ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА ІІ». Така печатка трапляється доволі часто на книгах, виданих до 1913 р.

Шрифтовий екслібрис чорного кольору з орнаментом у нижній частині, без рамки, розмір 5,5 × 7,5 см, текст (орфографія до 1918 р.):

«БИБЛІОТЕКА КІЕВСКАГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКАГО института Императора Александра II».

При факультетах (відділеннях) створювалися гуртки. Завдяки пожертвуванням професорів та студентів закладено основу бібліотек. Механічний гурток, найстарший у КПІ, створений 4 грудня 1902 р.

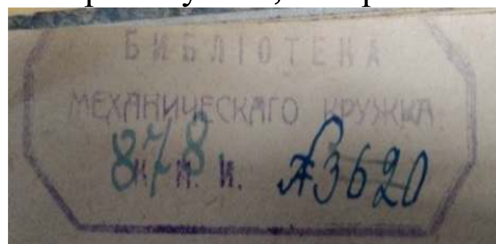

Восьмигранний штемпель, фіолетовий, розмір 2,5 × 5,8 см, текст розташований в рамці (орфографія до 1918 р.): «БИБЛІОТЕКА МЕХАНИЧЕСКАГО КРУЖКА К.П.И.»

На хімічному відділені 1909 р. було засновано студентськії хімічний гурток. Цю ідею подав професор, декан факультету М. І. Коновалов, який бачив необхідність утворення таких організаційних форм для планомірного розвитку колективної праці, для обміну науковими думками, на допомогу поширенню знань. На честь учителя після його смерті гурток отримав ім’я Михайла Івановича Коновалова.

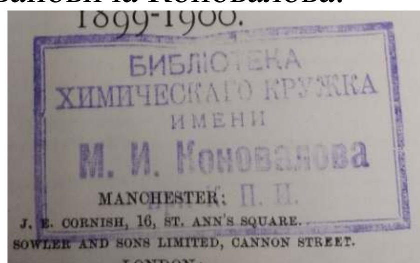

Штамп прямокутний фіолетового кольору, розмір 2 × 4,5 см, текст знаходиться у рамці (орфографія до 1918 р.): «БИБЛІОТЕКА ХИМИЧЕСКАГО КРУЖКА имени М. И. КОНОВАЛОВА при К.П.И.»

Агрономічний гурток при Київському політехнічному інституті почав свою роботу в жовтні 1903 р. з ініціативи студентів. Діяльність гуртка була спрямована на те, щоб кожен студент продуктивно використовував навчання в інституті. Студенти мали можливість користуватися солідним фондом бібліотеки й отримувати місця для літньої практики. На книгах та журналах із бібліотеки агрономічного гуртка є печатки, частіше фіолетового кольору.

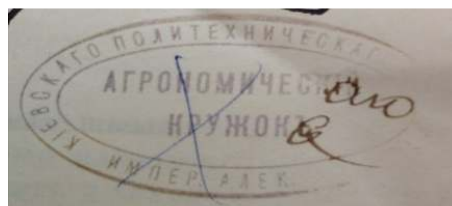

Печатка овальної форми фіолетового кольору з подвійною рамкою, розмір 2,5 × 4,5 см, текст у рамці та в середині (орфографія до 1918 р.): «АГРОНОМИЧЕСКІЙ КРУЖОКЪ КІЕВСКАГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКАГО ИМПЕР. АЛЕК. ІІ»

На механічному відділені КПІ, як і на інших, з перших років роботи інституту засновувалися й лабораторії з окремих та суміжних дисциплін, як то: інженерна лабораторія, лабораторія з випробування парових котлів, механічні майстерні, музей прядильної та ткацької справи тощо.

Лабораторія з випробування парових котлів у Політехнічному інституті була заснована 1902 р. Разом з навчальними роботами в лабораторії проводилися й науково-експериментальні.

Овальна печатка, штемпель, розмір 3,5 × 5,5 см, текст фіолетового кольору в подвійній рамці із зубцями (орфографія до 1918 р.): «Кіевскій Политехническій Институтъ ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА ІІ ЛАБОРАТОРІЯ ПО ИСПЫТАНІЮ ПАРОВЫХЪ КОТЛОВЪ»

Печатка овальна фіолетового кольору, розмір 3,1 × 5,7 см з подвійною рамкою, текст у середині овалу (орфографія до 1918 р.): «Кіевскій Политехническій институтъ ЛАБОРАТОРІЯ НЕОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ».

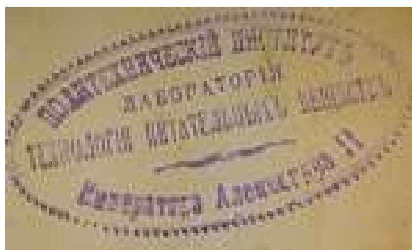

Печатка овальної форми фіолетового кольору із зубцями, розмір 3 × 5 см, текст (орфографія до 1918 р.) : «ПОЛИТЕХНИЧЕСКІЙ ИНСТИТУТЪ Императора Александра II лабораторія ТЕХНОЛОГИИ ПИТАТЕЛЬНЫХЪ ВЕЩЕСТВЪ».

Овальна печатка фіолетового кольору з орнаментом, розмір 3 × 5 см, текст у подвійній рамці із зубцями (орфографія до 1918 р.): «ПОЛИТЕХНИЧЕСКІЙ ИНСТИТУТЪ. ЛАБОРАТОРІЯ ТЕХНОЛОГИИ МИНЕРАЛЬНЫХЪ ВЕЩЕСТВЪ».

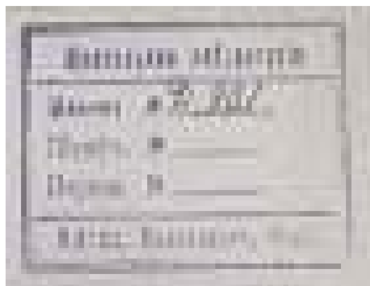

Штамп прямокутний фіолетового кольору, розмір 3,2 × 4 см, текст у рамці, поділений лініями (орфографія до 1918 р.): «Красильная лабораторія. Инвент. № Шкафъ № Порядк. № Кіевск. Политехнич. Инст.»

Крім лабораторних та гурткових бібліотек, звичайно, існували бібліотеки підрозділів.

Печатка кругла синього кольору, з рамкою діаметрмо 3,2 см, текст у середині та по колу (орфографія до 1918 р.): «БИБЛІОТЕКА УЧЕБНИКОВЪ КІЕВСКАГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКАГО ИНСТИТУТА ИМПЕРАТОРА АЛЕСАНДРА II».

Печатка круглої форми фіолетового кольору, діаметр 3,7 см, текст у подвійній рамці із зубцями (орфографія до 1918 р.): «СТУДЕНЧЕСКАЯ БИБЛІОТЕКА=ЧИТАЛЬНЯ КІЕВСКАГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКАГО ИНСТИТУТА».

Екслібрис-штамп фіолетового кольору, прямокутний, текст у рамці (орфографія до 1918 р.): «СТУДЕНЧЕСКАЯ БИБЛІОТЕКА-ЧИТАЛЬНЯ КІЕВСКАГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКАГО ИНСТИТУТА».

1918 року, під час революційних подій в Україні, було ліквідовано органи царської адміністрації, а з назви Політехнічного інституту вилучено ім’я Імператора Олександра II. Заклад освіти отримав назву «Київський політехнічний інститут».

1923 рік. Політех здобув нове ім’я. Київській політехнічний інститут назвали іменем революціонера Християна Георгійовича Раковського, одного з організаторів радянської влади в Україні.

Печатка фіолетова, круглої форми, діаметр 4 см, текст у подвійній рамці в середині: «Головна Бібліотека Київського Політехнічного інституту ім. Раковського». Але 1927 р. за свої опозиційні погляди Х. Г. Раковський був виключений з партії більшовиків і відправлений у заслання. На бібліотечних штемпелях згодом його ім’я було закреслене.

З 1928 р. Київський політехнічний інститут вдруге залишається без імені через внутрішньопартійні розбіжності. Цей період відображений на штампах.

Печатка фіолетова, круглої форми, діаметр 4 см, у подвійній рамці, текст: «Головна Бібліотека Київського Політехнічного інституту».

Вищою Радою народного господарства (ВРНГ) СРСР у 1930 р. прийняте рішення про створення галузевих інститутів на основі факультетів вищих закладів політехнічного профілю. КПІ розформували і на його базі організовано вісім окремих інститутів, а саме: Машинобудівний, Енергетичний, Хіміко-технологічний, Авіаційний, Інженерно-будівельний, Інженерів залізничного і водного транспорту, Легкої промисловості, Харчової промисловості.

Печатка фіолетова, круглої форми, діаметр 4 см, з подвійною рамкою, текст у середині кола: «Бібліотека. Київський Хеміко-технолог. Ін-т * СРСР-ВРНГ Всехемпром».

Але вже 1934 р. постановою уряду київські Машинобудівний, Хіміко-технологічний та Енергетичний інститути, які розміщувалися в стінах колишнього Політехнічного інституту, об’єднали в один – Київський індустріальний інститут (КІІ) імені П. П. Постишева. У 1938 р.

радянського державного і партійного діяча П. П. Постишева (1923–1937) звільнено з усіх посад, звинувачено в контрреволюційній діяльності, заарештовано і розстріляно. В зв'язку з цим Київський індустріальний інститут позбавили ім'я П. П. Постишева. Бібліотечні штампи зафіксували зміну в найменуванні інституту.

Штемпель фіолетового кольору, овальний, видовжений по горизонталі, розмір 2,8 × 6 см, текст в середині подвійної рамки: «НАУКОВА БІБЛІОТЕКА Київський Індустріальний Інститут».

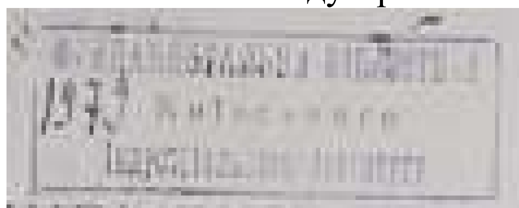

Штамп фіолетового кольору, прямокутний, розмір 2 × 5,5 см, текст у рамці: «ФУНДАМЕНТАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Київського індустріального Інституту».

Печатка овальна, фіолетового кольору, розмір 2,8 × 4,8 см, текст у рамці із зубцями: «Бібліотека Київського Індустр. Інституту. Худож. Відділ №---».

У 1941–1943 рр. Київський індустріальний інститут був евакуйований до Ташкента, працював там у складі Середньоазіатського індустріального інституту. Бібліотека залишилася в Києві й була частково зруйнована, багато цінних книг вивезено до Німеччини. Після повернення до Києва інститут відновив роботу і втретє за історію існування в 1944 р. отримав назву «Київський політехнічний інститут».

За досягнуті успіхи й у зв'язку з 50-річчям від дня заснування 1948 р. КПІ був нагородженний орденом В. І. Леніна і вкотре змінив назву на «Київський ордена Леніна політехнічний інститут». В той період частіше трапляються штампи прямокутної форми.

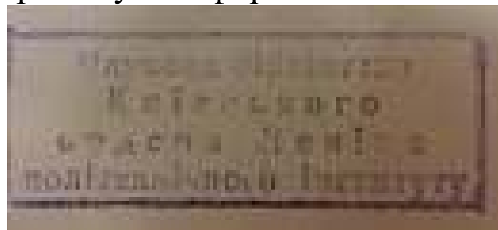

Штамп прямокутний фіолетового кольору, розмір 1,6 × 4,5 см, текст у рамці: «Наукова бібліотека Київського ордена Леніна політехнічного інституту».

У 1955 р. до КПІ приєдналися Інститут технології силікатів та Інститут кіноінженерів. До фонду бібліотеки Київського політехнічного надійшли книги із цих інститутів, що знайшло підтвердження на печатках і штампах.

Штамп прямокутний фіолетовий, розмір 2 × 7 см, текст у рамці: «КИЕВСКИЙ Технологический Институт Силикатов. БИБЛИОТЕКА».

Печатка фіолетового кольору, овальної форми, розмір 3,5 × 5,2 см, текст у подвійній рамці та номер у середині: «Киевский Ин-тут киноинженеров. БИБЛИОТЕКА. №---».

З нагоди 50-річчя від дня Великої Жовтневої соціалістичної революціїї інститут отримав нове найменування: «Київський ордена Леніна політехнічний інститут ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції». Після проголошення 24 серпня 1991 р. Незалежності України й утворення самостійної держави, 1992 р. вчетверте

заклад вищої політехнічної освіти Києва отримав офіційну називу «Київський політехнічний інститут». Така назва проіснувала до 1995 р., коли Указом Президента України закладу вищої освіти було надано статус національного й відповідну назву – «Національний технічний університет України "КПІ"».

Штамп прямокутний, фіолетового кольору, розмір 1,5 × 4,5 см, текст у рамці: «НАУКОВО-ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА НТУУ "КПІ"».

Наказом Міністра освіти і науки України 2016 р. закладу присвоєне ім'я колишнього студента, видатного авіаконструктора Ігоря Сікорського – «Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"».

Штамп прямокутний фіолетового кольору, розмір 1,5 × 4,4 см, текст у рамці: «Науково-технічна бібліотека КПІ ім. Ігоря Сікорського».

Часто на титульній сторінці присутні кілька штемпелів, штампів різних періодів існування бібліотеки, що дає можливість відслідкувати долю книги, події, історію становлення наукової бібліотеки КПІ, інституту та держави в цілому. Як бачимо, найчастіше в офіційній назві інституту, а з ним і бібліотеки, присутнє слово «політехнічний», а також і абревіатура «КПІ», як найбільш вживаніша і збережена.

Використані джерела

1. Київський Політехнічний і Київський Сільськогосподарський інститути. XXV років, 1898–1923 : ювілейн. зб. – Київ, 1924. – 279 с. : іл.

2. Киевский индустриальный институт : юбилейн. сб. к 40-летию ин-та. – Киев : Киев. индустр. ин-т, 1939. – 357 с. : ил., портр.

3. Андреев, Игорь Анатольевич. Фрагменты из ранней истории Киевского политехнического института / И. А. Андреев. – Киев, 2014. – 167 с. : ил.

4. Агрономический кружок при Киевском Политехническом Институте. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1913. – 45 с.

5. Дригайло, Василь Герасимович. 100 років Науково-технічній бібліотеці НТУУ «КПІ» ім. професора Г. І. Денисенка / В. Г. Дригайло, С. В. Дригайло. – Київ : НТУУ «КПІ», 2000. – 172 с.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:02-051Гассельбрінк-Габель](092)

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ БІБЛІОТЕКАРЯ ВАЛЕРІЇ ГАССЕЛЬБРІНК-ГАБЕЛЬ

Мамон В'ячеслав Євгенович,
підприємець, член Харківського обласного
відділення (філії) ВГО Українська
бібліотечна асоціація,
Україна, Харків

Анотація. *Розповідається про життєвий шлях бібліотекаря Валерії Гассельбрінк-Габель та її творчий доробок, який зберігається в архівному фонді Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленко.*

Ключові слова: *Харківська громадська бібліотека, правління ХГБ, кандидати в члени правління, історія ХДНБ.*

Annotation. *The article tells about the life path of the librarian Valeria Gasselbrink-Gabel and about her creative heritage, which is stored in the Archival Fund of the Kharkiv Korolenko State Scientific Library.*

Key words: *Kharkov Public Library, KhPL Board, Candidates for the Board, history of Korolenko State Scientific Library.*

Валерія Габель

Постать Валерії Гассельбрінк-Габель залишається маловідомою для спеціалістів. Її згадують у своїх працях В. Р. Антонова [1, с. 105], І. Я. Лосієвський [3, с. 107], А. О. Черевко [6, с. 51], А. Л. Шалиганова [7, с. 84, 303] та С. Б. Шоломова [8, с. 189]. Перша з перелічених праць була опублікована у збірнику «Бібліотека в історичному просторі трьох епох». Додатково до цього збірника також було видано «Іменний покажчик до видання "Бібліотека в історичному просторі трьох епох. До 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка"», в якому є стаття про бібліотекаря Валерія Гассельбрінка. Тобто, Валерія несподівано стала чоловіком [9, с. 11]. Ця прикра помилка бентежить, враховуючи, що у своїй статті В. Р. Антонова писала про Гассельбрінк у жіночому роді. Пізніше ця помилка з'являється у праці «Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника». Дивує, що автор Л. В. Гарбар зазначає у джерелах працю А. О. Черевко та збірник «Бібліотека в історичному просторі трьох епох», де вказаний жіночій рід Валерії. І в той же час повторює помилку з праці, яка не вказана за джерело [10, с. 94].

Основними джерелами для цієї праці стали власні мемуари Валерії та її трудова книжка, що зберігаються в архівному фонді Маргарити Габель Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. Також

цінна інформація знайдена в Державному архіві Харківської області, а саме: справа з надзорного нагляду за Оленою Габель та справа Альберта Гассельбрінка, чоловіка Валерії.

Валерія Габель народилася 1881 р. у місті Балаганськ Іркутської губернії, в родині Ореста Мартиновича Габеля та його дружини Августини Станіславівни Габель (Сінькевич). Її батьки були революціонерами-народниками, які в той час перебували у засланні. Валерія була третьою дитиною у родині і другою, яка народилася у Балаганську [12]. Родина Габелів мешкала у будинку матері купця Сироткина, яка прихистила у себе засланців. Товаришем родини був лікар Дмитро Синельников, у майбутньому батько відомого фізика Кирила Синельникова. Лікар і став хрещеним батьком Валерії, а хрещеною матір'ю – якась Познанська. Достеменно невідомо, хто ця жінка, але можливо припустити, що вона була дружиною народовольця Сигізмунда Ісидоровича Познанського. Його 1881 р. відправили на заслання до Східного Сибіру [18]. Валерія у дитинстві була розбишакою і дядькові Міті, як вона називала свого хрещеного, часто доводилося її лікувати. Варто нагадати один з таких випадків: вирішивши допомогти родині поливати рослини на городі, вона перечепилася та впала, налетівши головою на биті черепки. Одним з них вона дуже сильно розсікла перенісся, рана була настільки глибокою, що її матір була вся у крові, доки принесла дитину до лікаря. Після цього інциденту у Валерії розвилась гемофобія і надовго зберігся шрам на переніссі. Щодо фобій також варто зазначити, що у неї розвилась ніктофобія після того, як батько, караючи за чергову провину, запер її у темній коморі [12].

Влітку 1887 р. закінчився строк висилки і родина Габелів переселилася до Харкова у серпні того ж року. Харків став новою домівкою родини, бо тут жив один з братів Ореста Габеля. Тут родина встала на ноги, перестала бідувати і продовжила зростати: народився син Георгій і молодша дочка Маргарита. Орест працював у Варшавський страховому товаристві і в 1903 р. став керуючим Харківського представництва цієї організації [13]. Розбагатівши, він отримав змогу відправляти дочок у подорожі. Відомо, що сестри плавали Волгою на пароплаві «Імператриця Марія Федорівна» і відпочивали в Італії на березі озера Маджоре [4, с. 21]. Також зберегалася фотографія, датована 1895 р., де зображені представники родин Габелів та Кравцових у Професорському кутку в Алушті [15]. З юнацьких років Валерії відомо, що тоді її улюбленими поетами були Семен Надсон та Петро Якубович [13].

Валерія навчалася у третій жіночій гімназії, яку закінчила приблизно у 1899 р. [16, арк. 3]. Вона, як і інші діти Габелів, отримала вищу освіту, але невідомо, де і коли. Скоріше за все, на відміну від старшої сестри Олени, вона не поїхала навчатися до Санкт-Петербурга, а залишилася у Харкові. Можливо, вона, як молодша сестра Марія, здобула тут вищу освіту на Вищих жіночих курсах [13]. Згідно з трудовою книжкою, її стаж почався у 1900 р. у Харківській громадській бібліотеці, якій вона віддала понад 30 років свого життя [15, арк. 3].

Згідно зі звітом бібліотеки за сімнадцятий рік існування (1902–1903 рр.), Валерія займалася підрахунком підписників [11, с. 3], також працювала безкоштовним співробітником філіальних відділень Громадської бібліотеки. Пізніше вона залишила спогади про діяльність цих відділень. У нульові роки вона виходить заміж за інженера Альберта Християновича Гассельбрінка, сина прусського підданого. Альберт також працював безкоштовним співробітником у філіальних відділеннях [14, арк. 19–41].

Під час першої Російської революції Валерія взяла активну участь у революційному житті. Вона переховувала та розповсюджувала нелегальну літературу серед читачів філіальних відділень [8, с. 189; 15, арк. 29]. У 1907 р., вже під прізвищем Гассельбрінк, вона стає членом бібліотеки [7, с. 303], а у 1918 р. – кандидатом у члени Правління бібліотеки [7, с. 84].

Однак членом правління вона так і не встигла стати. З ініціативи радянської влади в Громадській бібліотеці відбулися зміни, внаслідок яких установа перетворюється на Державну наукову бібліотеку. У 1926 р. Валерія, як завідувачка іноземного відділу (згідно з іншим джерелом, відділу іноземного комплектування) [5, с. 32] разом з директором Н. І. Чепігою вирушає у відрядження до Німеччини *«…Для ознайомлення з сучасним станом бібліотечної справи і новою книжковою продукцією»* [6, с. 51].

Після того, як у 1929 р. її чоловік почав працювати завідуючим ковальським відділом на Коломенському машинобудівному заводі, Валерія слідкує за ним. Подружжя мешкало за адресою: село Боброве при станції Голутвіно, будинок Коломенського заводу 169. На відміну від чоловіка, Валерія не працювала і займалася домашнім господарством. У справі її чоловіка було зазначено, що вона є інвалідом праці. Як саме і коли Валерія отримала інвалідність, невідомо. Однак спокійне життя на новому місці тривало недовго. 28 грудня 1930 р. Альберта Гассельбрінка було заарештовано. Його звинуватили у контрреволюційній діяльності під час

роботи на Харківському паровозобудівному заводі. Таким чином він став одним із фігурантів справи Промпартії. Під час арешту чекісти забрали листи покійної матері Валерії, які так і не повернули [17, спр. 603, арк. 73–75].

Після цього з'являється біла пляма в біографії Валерії. Можна лише припустити, що вона взяла участь у звільнені свого чоловіка. Альберта Гассельбрінка було засуджено на три роки, але вже 1 серпня 1931 р. його достроково звільняють з випробувальним терміном на три роки [17, спр. 605, арк. 169]. До самої смерті він жив у робітничому селищі Голимшаново Тюменської області. За спогадами Георгія Коврайського, внучатого племінника Валерії, вона вирушила в Сибір до чоловіка, взявши із собою всі томи Енциклопедичного словника Брокгауза та Єфрона. Відомо що 8 березня 1936 р. за хорошу роботу її було нагороджено «Грамотою ударника» [15, арк. 7].

Можна впевнено говорити, що станом на 1944 р. Валерія мала трудовий стаж 44 роки. З них 32 роки були підтверджені трудовим списком, виданим ХДНБ, та 12 років без підтверджень. Із загального трудового стажу 18 років праці у бібліотеці підтверджено документами і 16 років – зі слів. Окрім того, вона мала 10 років паралельного педагогічного стажу, який підтверджувався документами. Вся ця інформація зазначена у трудовій книжці Валерії, відкритої у 1944 р. Сама книжка починається із закреслених рядків, видно, що тоді існували проблеми з визначенням трудового стажу Валерії [15, арк. 3].

Як би там не було, 20 листопада 1944 р. вона почала працювати завідуючою районної бібліотеки Голимшанівського району. З діяльності райбібліотеки тих часів відомо лише те, що під час війни перед пораненими, які лікувалися у місцевому шпиталі, виступав бібліотечний ансамбль [19]. У 1948 р. Валерія була нагороджена «Почесною грамотою» від Облкультпросвіту. У райбібліотеці Валерія працювала майже п'ять років, 1 листопада 1949 р. вона залишає посаду та переходить працювати бібліотекарем до середньої школи. 1 вересня 1951 р. її звільняють з роботи. Цю подію, як і попереднє звільнення, можна пов'язати з боротьбою із космополітизмом, яка вирувала у тогочасному СРСР. У 1949 р. молодшу сестру Валерії Маргариту звільнили з роботи у ХДНБ як безрідну космополітку [15, арк. 4–5].

Подібно сестрі Валерія змогла домогтися свого поновлення. Її поновили на роботі 4 квітня 1952 р. зі збереженням стажу на підставі постанови народного суду від 15 лютого 1952 р. і обласного суду від

21 березня 1952 р. Також про неї йшлося у відношенні ОблОНО від 17 вересня 1952 р. [15, арк. 6]. 21 серпня того ж року помер чоловік Валерії – Альберт Гассельбрінк і її вже нічого не тримає в Сибірі. 1 жовтня Валерія звільняється за власним бажанням і повертається до Харкова з тим же Енциклопедичним словником Брокгауза і Єфрона [17, спр. 306, арк. 323].

Останні роки свого життя вона провела в Будинку спеціалістів, де жили її сестри Людмила та Маргарита [2, с. 11]. 1960 роком датується її лист до Військового комісара щодо статусу чоловіка та долі конфіскованих листів. Вона дізнається, що Альберта Гассельбрінка було реабілітовано, а листи втрачено [18, спр. 306, арк. 323]. Валерія Гассельбрінк-Габель померла 27 жовтня 1970 р. від мозкового атеросклерозу [15, арк. 21]. Місце поховання, на жаль, невідоме.

З цієї куцої інформації важко сказати, якою людиною була Валерія. Згідно зі спогадами Інни Гофф, Валерія пишалася та трохи ніяковіла перед молодшою сестрою Маргаритою [2, с. 11]. Також можна припустити, що Валерія була сильною, вольовою жінкою. На це вказує справа про її поновлення на роботі, яка розглядалася у двох судах. На думку Софії Шоломової, Валерія Гассельбрінк-Габель залишила цікаві спогади про культурне життя Харкова, про Харківську громадську бібліотеку на початку ХХ ст. [8, с. 107]. Праці Валерії Гассельбрінк-Габель зберігаються в архівному фонді ХДНБ. Одна з них – це «Деятельность I и II Филиальных Отделений Харьк. Общественной Библиотеки за все время их существования». Валерія висвітлила повну історію філіальних відділень бібліотеки. Можливо, вона є автором іншої праці, яка зберігається в архівному фонді – «Консультационно-библиографический отдел». Праці надруковані однаковим кольором на однакових аркушах. На жаль, останній лист, де має бути автограф автора, пошкоджено [14].

Окрім того, в архівному фонді зберігається зошит із рукописним текстом. Це мемуари Валерії, котрі вона почала писати у 1959 р. На реєстраційному талоні зазначено, що їх знайшли вже після смерті автора. В мемуарах Валерія розповідає про батьків і дитинство в Балаганську [12]. На жаль, праці Валерії залишаються неопублікованими.

Список бібліографічних посилань

1. Антонова В. Р. «Революційний тримайте крок». Бібліотека у 1917–1934 рр. // Бібліотека в історичному просторі трьох епох : до 125-річчя Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : нариси. Харків, 2011. С. 94–114.

2. Гофф И. А. Подруги матери моей // 25-ый подъезд : [мемуар. очерки о М. О. Габель, И. Я. Каганове и А. М. Финкеле] / сост.: М. И. Каганов, В. М. Конторович, Л. Г. Фризман. Харьков, 2011. С. 32–39.

3. Лосієвський І. Я. Відділ рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка: історія та сучасність // Колекції пам’яток писемності та друку у бібліотечних фондах України: проблеми формування, збереження, розкриття : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від. рідкіс. вид. і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Харків, 2003. С. 25–49.

4. Некипелова Н. А. «...у памяти в гостях...», или Уроки Маргариты Орестовны // 25-ый подъезд : [мемуар. очерки о М. О. Габель, И. Я. Каганове и А. М. Финкеле] / сост.: М. И. Каганов, В. М. Конторович, Л. Г. Фризман. Харьков, 2011. С. 17–22.

5. Танько О. І. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка: шлях у 125 років // Збірник наукових праць / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. Вип. 6. С. 4–64.

6. Черевко А. О. З історії становлення і розвитку методичної роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка (1903–1931 рр.) // Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка: пошуки, дослідження, відкриття : зб. наук. ст. Харків, 1996. С. 46–58.

7. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918. Харьков, 2016. 328 с.

8. Шоломова С. Б. Харківська громадська // Вітчизна. 1986. № 9. С. 188–190.

9. Іменний покажчик до видання «Бібліотека в історичному просторі трьох епох. До 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка». Харків, 2013. 38 с.

10. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліогр. слов. / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2017. 616 с.

11. Отчет Харьковской общественной библиотеки за семнадцатый год ее существования (с 1 октября 1902 г. по 1 октября 1903 г.) и ее филиального отделения за третий год его существования (с 1 октября 1902 г. по 1 октября 1903 г.). Харьков, 1903. 90, XV с.

12. Гассельбринк В. О. Воспоминания В. О. Гассельбринк, обнаруженные после её смерти 27 окт. 1970 г. : рукопись. 1960-е гг. // Архівний фонд ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Ф. 4. Од. зб. Р-52. Арк. 2–10.

13. Габель М. О. Материалы к биографиям Ореста Мартыновича и Августины Станиславовны Габель : рукопись (автограф М. О. Габель) и машинопис. текст. 1968 // Арх. фонд ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Ф. 4. Од. зб. Р-51. Арк. 52–55.

14. Материалы по истории Харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко : рукопис. и машинопис. тексты на рус. и укр. яз. 1920–1940 // Архівний фонд ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Ф. 4. Од. зб. К4-83-44.

15. Габель М. О. Документы семьи М. О. Габель /1893–1981/ – 1860–1981 // Архівний фонд ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Ф. 4. Од. зб. К4-82-329.

16. О состоящей под секретным надзором дочери австрийского подданого Елене Габель // ДАХО. Ф 52. Оп. 4. Спр. 1222.

17. Уголовное дело репрессированных : Цветков Василий Трофимович,

Гассельбринк Альберт Христианович, Карпов Федор Васильевич, Воронков Борис Никонорович, Захарьин Николай Петрович, Андрианов Михаил Михайлович, Ломейко Александр Михайлович, Инфедишин Александр Александрович, Розальон-Сошальский Петр Семенович, Лизогуб Сергей Петрович, Силонов Петр Ефимович. Т. 4 // ДАХО. Ф. 6452. Оп. 3. Спр. 603, 605–606.

18. Краткий биографический словарь П // Народная воля. URL: http://narovol.narod.ru/Person/person15.htm.

19. История Голышмановской библиотеки // Муниципальное автономное учреждение «Голышмановская централизованная библиотека». URL: http:// http://golcbs.ru/index/0-2.

УДК 025.2:004.77]:[069:378]

СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ФОНДІВ ТА РОЗМІЩЕННЯ КОЛЕКЦІЙ ДОКУМЕНТНИХ ПАМ’ЯТОК НА САЙТАХ МУЗЕЇВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Конюшенко Юлія Анатоліївна,
співробітник відділу інформаційних технологій бібліотеки Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця,
кандидат історичних наук,
Україна, Харків

Анотація. *Розглядаються питання створення музеями закладів вищої освіти електронних збірників документних пам’яток. Аналізуються проблеми та перспективи оцифрування фондових зібрань, що постають перед музеями, а також можливості розміщення цифрових аналогів колекцій на сайтах.*

Ключові слова: *музеї закладів вищої освіти, електронні джерела, оцифрування музейних колекцій.*

Annotation. *The paper deals with the issues related to creation of electronic collections of documentary sources by museums of higher education institutions. We analyze problems and prospects of digitization of museum collections, as well as possibilities of placing digital equivalents of the collections on sites.*

Key words: *museums of higher education institutions, electronic sources, digitization of museum collections.*

Сьогодення характеризується всеохопним проникненням інформаційних технологій майже у всі сфери життя суспільства – політику

(управління), соціальну галузь, економіку, культуру. Кожен новий етап розвитку суспільства позначається опануванням більш складних технологій, глобальними масштабами матеріального виробництва та духовного зростання. Випереджаючий розвиток науки в комплексі з глобалізаційними процесами обумовлює інформаційно-технологічний спосіб відтворення системи суспільних відносин. Цифровізація або діджеталізація – це концепти, які є визначальними маркерами успішності багатьох розвинених країн світу. Наша держава долучилася до подібних процесів і положення про електронну комунікацію та створення кіберфізичного простору були закріплені на законодавчому рівні. Кабінет Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р видав розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» та затвердження плану заходів щодо її реалізації [1]. Основні положення концепції зазначають, що «*…Цифровізація – це насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір*» [1]. Це можливо лише за умови інтеграції ідей, дій, ініціатив та програм у національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку, що стосуються цифровізації. Головною метою концепції є реалізація прискореного сценарію цифрового розвитку, як найбільш релевантного для України з точки зору викликів, потреб та можливостей [1].

Створення цифрових інфраструктур – основний чинник розширення доступу громадян до глобального інформаційного середовища та знань. Ще у 2011 р. вільний доступ до інтернету визнано ООН фундаментальним правом людини – цифровим правом [1]. Утім, прямий вплив зазначених процесів відчувається в різних сферах з різним ступенем інтенсивності. Окремі галузі вимагають негайного реагування і перетворень, без яких їх подальший розвиток стає неможливим. Інші потребують змін, проте, дуже повільно реагують на сучасні виклики.

Архіви, бібліотеки та музейні заклади поступово долучаються до цифрової комунікації. Проводяться конференції та круглі столи, де обговорюються нагальні питання комп’ютеризації, підвищення ефективності роботи та конвергентної цифрової комунікативності цих галузевих установ [10]. Публікуються матеріали наукових розвідок та експериментальні висновки з досвіду запровадження інформаційних

технологій, використання баз даних та автоматизованих інформаційних систем різними музеями України [3; 8; 11].

За даними УНІАН, в Україні діє близько п’яти тисяч різноманітних музеїв [9]. У державній та комунальній власності знаходяться приблизно 470 історичних, краєзнавчих, художніх, природничих, технічних, літературних, етнографічних музеїв [5]. Близько 3,5 тис. музеїв функціонують при різних навчальних закладах, у т. ч і закладах вищої освіти (ЗВО) [4].

Музеї навчальних закладів – це окремий сегмент вітчизняного культурного простору. За визначенням дослідниці С. Муравської, музеї ЗВО *«…Являють собою соціальну інституцію, яка формується на базі вищої школи шляхом накопичення предметів, які використовувалися або продовжують використовуватися у навчальному, дослідницькому процесах або сприяли (сприяють) створенню надихаючого середовища для розвитку студентів»* [6, с. 159].

За роки незалежності України музеї ЗВО зазнали значних змін: скорочення їх кількості, брак фінансування, зміни громадського статусу [6, с. 159]. В окремих навчальних закладах музеї виводили зі штату, вилучали зі структури вищої школи, посади завідуючого (директора) ліквідовувалися, а співробітників переводили на місця інженерів, старших лаборантів, викладачів на 0,5 ставки [2, с. 155].

Останнім часом подібна ситуація поступово змінюється на краще. Створюються та відновлюються нові музейні заклади, оновлюються експозиції, розширюється особовий склад музейних працівників. Однак, як і раніше, проблем, що потребують нагального вирішення, досить багато. Одні музеї мають у своєму складі єдиного співробітника, який є і директором, і зберігачем, і екскурсоводом; іншим бракує приміщень, існують проблеми із застарілими експозиціями та необхідність у систематизації фондових колекцій.

У таких умовах особливо складно встигати за сучасними комп’ютерними технологіями, створювати електронні каталоги, впроваджувати бази даних. Постає слушне запитання: яким чином, маючи обмежені можливості, використовувати новітні комп’ютерні технології у музейній роботі і які методи будуть найбільш ефективними та маловитратними.

Метою цієї розвідки є дослідження питання цифровізації музеїв ЗВО, розміщення фондів та колекцій документних пам’яток в електронному просторі на сайтах музеїв. Розглядаються завдання та труднощі, що

виникають при створенні баз даних та збірників документних пам’яток. Обговорюються проблеми оцифрування фондових зібрань, що постають перед музеями, а також можливості розміщення цифрових аналогів колекцій на сайтах музеїв ЗВО.

Практика світових музеїв показує, що застосування комп’ютерних технологій в музейній роботі відкриває великі можливості. Це не лише комунікативний майданчик для музейників і дослідників-науковців, які вивчають музейні колекції, а й для тих категорій інтернет-користувачів, які цікавляться музеями та музейною справою. Завдяки доступу до електронних каталогів та створення віртуальних екскурсій підвищується інтерес у відвідувачів та розширюються можливості популяризації діяльності цих культурно-просвітніх закладів. Використання новітніх комп’ютерних технологій стає актуальним також для обліку та збереження фондових колекцій і документних пам’яток.

В Україні вже є успішний досвід використання програм з інформатизації фондових колекцій. Наразі перед вітчизняними музейними закладами відкриваються три шляхи вирішення подібних завдань. Перший – це придбання комерційних продуктів. У 2010 р. в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни», нині «Національний музей історії України у Другій світовій війні», була впроваджена система російських розробників «КАМІС». Система дозволяє не тільки проводити комп’ютерний облік експонатів, а й створювати друковані та інтернет-каталоги [8]. У Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику із січня 2012 р. був запущений пілотний проєкт зі створення електронного каталогу фондових колекцій заповідника. Розробником цієї системи виступила комерційна компанія ТОВ «Електронні архіви України», що спеціалізується на оцифруванні предметів бібліотечного, архівного та музейного фондів [8].

Зазвичай комерційні проєкти зі створення систем налагоджуються під конкретний музей з урахуванням особливостей обліку його фондових колекцій, проте, важливою умовою застосування цих програми є ціна. Їх впровадження коштує доволі дорого, тому лише добре фінансовані заклади мають можливість подібного придбання.

Другий шлях – це створення комп’ютерних музейних систем спеціалістами, працівниками музейних закладів. Так, співробітниками Харківського історичного музею імені М. Сумцова 2013 р. була розроблена і впроваджена інформаційна система «Кліо». Остання дозволяє

здійснювати електронний опис предметів з урахуванням вимог, затверджених урядовими й міністерськими актами. Програма містить опис предмета, його зображення, інвентарні номери і дає можливість створювати науково-уніфікований паспорт кожного експоната та проводити його електронний пошук у базі даних [11]. У Державному природознавчому музеї НАН України розроблено й впроваджено власну електронну базу колекції судинних рослин Гербарію [3], яка включає створення електронного паспорта експоната певного зразка, внесення подальших виправлень та пошуку експонатів за кількома пунктами.

Також існує третій варіант – використання спеціальних безкоштовних програм електронного обліку. Так, Музей історії Десятинної церкви обрав для цієї мети програму «Музеолог», розроблену ЮНЕСКО в 1998 р., яка дозволяє здійснювати опис предмета не лише в текстовому форматі, а й в інших програмах; надає можливість відслідковувати рух експонатів, їх збереження, реставрацію; розміщувати в єдиній базі предмети різних інвентарних груп. Доступ до програми мають не лише співробітники музею, а й будь-які користувачі інтернету, але музейники можуть керувати процесом відбору експонатів для широкого загалу й вирішувати, які саме експонати будуть доступними для всіх, а які лише для внутрішньомузейного користування. Переваги цієї програми – широкий інструментарій та багатозадачність, а також можливість її ефективного використання як у великих музеях зі значними за об’ємом колекціями, так і в невеликих [8].

Враховуючи можливості та наявний вибір програмного забезпечення, впровадження автоматизованих систем відбувається дуже повільно. Лише окремі державні музейні установи впритул наблизилися до електронної систематизації власних фондових колекцій. Одна з причин – це відсутність в Україні нормативно-правової та методичної бази електронного музейного обліку [7].

З музеями ЗВО ситуація схожа. Процес формування баз даних певними закладами вже започаткований. Утім, ця робота вимагає часу і методичності. У залежності від вимог та можливостей обирається власний найприйнятніший шлях із перелічених вище трьох варіантів – безкоштовні програми, власні розробки, придбання персональних систем. Що ж до створення повноцінних музейних електронних каталогів, то це більш затратна й вибагливіша справа, яка передбачає, перш за все, переведення зображень експонатів у цифровий формат – оцифрування.

Документні пам’ятки є основою колекції будь-якого музею. До цієї групи належить доволі широкий спектр експонатів. Установчі документи зі створення та функціонування ЗВО, писемні та графічні документи, що висвітлюють діяльність закладу та його підрозділів, кіно- фотодокументи, що відображають важливі події та заходи, звукозаписи і багато іншого. Великий об’ємний пласт. Його оцифрування вимагає комплексного підходу й потребує певних умов та залучення додаткових матеріальних і людських ресурсів, а саме:

– наявність високоякісного обладнання (сканер, фотоапарат), без цього неможливо зробити якісні зображення;

– кваліфіковані співробітники, які на професіональному рівні виконають підготовчі роботи та здійснять копіювання й фотографування;

– комп’ютерна техніка, що дозволить зберігання великих за обсягом масивів інформації тощо.

Ще один важливий аспект – можливості та доцільність розміщення фондів та колекцій в електронному просторі. Окремі музеї ЗВО мають власні сайти, деякі, як структурні складові закладів, мають лише свої сторінки на загальних сайтах академій, університетів чи інститутів. Часто такі сторінки навіть не є активними, а отже, для розміщення баз даних виникають певні перепони. В силу суб’єктивних причин подолати ці перепони сьогодні здатен не кожен музей.

У цілому впровадження інформаційних технологій в діяльність музеїв ЗВО відкриває можливості для спрощення обліку та каталогізації фондів; підвищує комунікативність при обміні інформацією, популяризації нових знахідок та цінних унікальних експонатів, що зберігаються у фондосховищах. З’являються широкі перспективи налагодження міжнародних зв’язків і можливості спільної участі в конкурсах на отримання грантів і фінансової допомоги закордонних фондів. Створення баз даних, оцифрування експонатів, розміщення колекцій на сайтах – це ті перспективні напрями, що неодмінно приведуть до осучаснення музеїв ЗВО, зроблять їх більш відкритими і привабливими. Рано чи пізно до цього прийдуть всі музеї ЗВО, однак не всі, в силу суб’єктивних причин, мають можливості реалізації цих перспектив саме зараз.

Список бібліографічних посилань

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації :

розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/ed20180117#n20.

2. Калініченко І. В. Об усовершенствовании организационных и правовых основ деятельности музеев при высших учебных заведениях г. Харькова // Університетські музеї: європейський досвід та українська практика : матеріали конф., 6–7 жовт. 2011 р., м. Київ. Ніжин, 2012. С. 151–159.

3. Климишин О. С. Розробка електронної бази даних для гербарних колекцій судинних рослин // Наукові записки Державного природознавчого музею. Львів, 2011. Вип. 27. С. 15–24.

4. Котвіцька К. Показати з кращого боку: як українські музеї стають сучасними. URL: https://zeitgeist.platfor.ma/museum-in-ua/.

5. Музеї України // Вікіпедия URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8_%D1%96_%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

6. Муравська С. Музейні заклади системи вищої освіти у незалежній Україні // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2018. Вип. 27 : На пошану Володимира Трофимовича. С. 157–161.

7. Піоро В. Улюблена мозоля українських музейників. URL: http://prostir.museum/ua/post/25459.

8. Рудь В. Досвід застосування автоматизованих інформаційних систем у музейних закладах. URL: http://mdch.kiev.ua/sites/default/files/public/pdf/18.06.2014_%D0%A0%D1%83%D0%B4%D1%8C.pdf.

9. Україна – музейна країна : УНІАН. URL: https://www.unian.ua/culture/358865-ukrajina-muzeyna-krajina.html.

10. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка: заходи. URL: http://korolenko.kharkov.com/novyny-ta-podii/2328.html.

11. Шевцов І. Безкоштовне програмне забезпечення для обліку музейних фондів: нотатки із власного досвіду. URL: http://prostir.museum/ua/post/32135.

УДК 821.161.2-6Сковорода:069(47754-25)

ПРО ЯКИЙ «МУЗЕЙ» У ХАРКОВІ ПИСАВ ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА МИХАЙЛОВІ КОВАЛЕНСЬКОМУ В 1762 ТА 1763 рр.? [5]

Романовський Валерій Станіславович,
кандидат історичних наук,
бібліотекар І категорії ХДНБ ім. В. Г. Короленка,
член Харківського історико-філологічного товариства,
доцент на катедрі культурології ХДАК,
Україна, Харків

Анотація. *Критично розглянуто спроби дослідників пояснити згадки про «музей» у листах Г. Сковороди часу його повернення до викладацької праці в Харкові (1762–1764 рр.). Проаналізовано епістолярну спадщину Сковороди цих років і документи, що стосуються історії бібліотеки Харківського колеґіуму та її раритетів. Адже в листах, написаних із «музею», Сковорода згадував саме книги як найліпших друзів. Відтак запропоновано ще одну відповідь на поставлене питання.*

Ключові слова: *Григорій Сковорода, Харківський колеґіум, бібліотека, історичні джерела, культурна спадщина.*

Annotation. *Attempts by researchers to explain the mentions of the «museum» in the letters of Hr. Skovoroda of the time of his return to teaching in Kharkiv (1762–1764) are critically considered. Skovoroda's epistolary heritage of these years and documents related to the history of the library of the Kharkiv Collegium and its rarities are analyzed. For in letters written from the «museum», Skovoroda mentioned books as best friends. Then another answer to the question is offered.*

Key words: *Hryhoriy Skovoroda, Kharkiv Collegium, library, historical sources, cultural heritage.*

Попри величезну популярність постаті філософа Григорія Сковороди, його епістолярна спадщина все ще недостатньо проаналізована, навіть листи до улюбленого учня Михайла Йвановича Ковалинського (за Сковородою та Махновцем – Коваленського) [див. 20, с. 1139, 1140, 1182; 7, с. 45, 47].

Академік Дмитро Багалій присвятив четвертий розділ знаного

[5] Опубліковано в авторській редакції.

фундаментального дослідження (1926 р.) [2, с. 185–230] питанню про «Вплив Г. С. [i]Сковороди на всі стани українського суспільства з його листувань», однак у ньому немає жодного слова про приміщення, яке викладач колеґіуму називав «музеєм». В академічних збірках творів філософа й письменника (1973 та 2010 рр.) його згадки в цих харківських листах про «музей» ніяк не прокоментовані.

Зовсім не вчитувалися в це листування історики музейної справи, очевидно, не сподіваючись у Сковородиних рядках віднайти переконливі історичні факти. Історію розвитку музейної справи в Харкові обґрунтовано простежують із початку XIX ст., що пов’язано з формуванням колекцій Імператорського Харківського університету [1, т. 2, с. 644–646, 840–847; 8, с. 4, 34, 37 тощо].

Однак чи дійсно Сковородині згадки про «музей» є лише черговою алеґорією, яку не слід сприймати буквально в сучасному значенні?

Питання ускладнюють постійні вшанування дев’ятьох доньок Зевса й Мнемосини в цих листах до Коваленського. Ув одному з них (30 січня 1763 р.) читаємо навіть вишукану платонівську епіграму «про святилище Муз», гору Гелікон – «Musae Helicona sacrum» (власне, їхня оселя). Сучасні коментатори додають свідчення Діогена Лаерція, що «святилищем Муз» називали перехід при будинку Пітагора в Метапонті, куди люд приходив послухати стародавнього філософа [див. 20, с. 1106, № 28, також с. 17, 1105, 1153, 1067, 1202]. Усе це відсторонює від історичної конкретики та спонукає ще раз нагадати, що листи Сковороди відображають не лише глибини його світогляду, але й реалії, пов’язані з певним місцем і часом.

Учитель та учень познайомилися навесні 1762 р., коли Сковорода повернувся до Харкова після гучної відмови стати ченцем і перерви в офіційній викладацькій праці. У цей час, 1762 р., М. Коваленський був студентом класу богослів’я тутешнього колеґіуму. Він народився біля 1744–1745 р., вступив до колеґіуму 1753 р. й на той час ще записаний як Коваленський [5, с. 177]. Михайло Йоаннович Коваленський був сином священика Водолазької протопопії Миколаївської церкви в Олексіївській фортеці (тоді – Катерининської провінції; тепер село Олексіївка Первомайського району Харківської обл.) [10, с. 134]. Заради М. Коваленського Сковорода вдруге став викладачем цього закладу: з вересня 1762 по червень 1764 рр. читав курси синтаксими та грецької мови, а також навчав учнів співати по нотах під звуки реґаля [5, с. 171, 175–176]. Саме впродовж 1762–1764 рр. Сковорода написав переважну

більшість листів до М. Коваленського.

Важливо, що Сковорода повернувся до викладання в колеґіумі восени, а про свій «мусеум» («Musaeum meum») згадував уже в травні 1762 р. Про відвідування Сковородою навчального закладу до поновлення на роботі свідчить його знайомство з улюбленим учнем, про що писав, зокрема, сам Коваленський:

«*Нѣкто из познакомившихся с ним и здѣлавшись приятелем его, просил, чтоб, будучи в Харьковѣ, познакомился он с племянником его, молодым человѣком, находившимся там для наук, и не оставил бы его добрым словом. Сковорода приѣхал в Харьков, жил у знакомых своих нѣсколько уже недѣль. В одно время, пришедши посѣтить училище и видя тут нѣкоторых незнаемых им, спросил, не находится ли тут такой-то, племянник N.N. Молодой тот человѣк случился на сіе время быть там, и знакомые Сковородѣ сказали, что он самой тот есть. Сковорода, посмотря на него, возлюбил его и возлюбил до самой смерти. Послѣ увидѣл сей молодой человѣк, что случай таковый был устроен для него перстом Божїим издалече*» [4, с. 1351–1352].

Із листа Сковороди від 9 липня 1762 р. дізнаємося, що «чудовим дядечком» М. Коваленського був протоєрей Петро, якому вчитель був удячний за те, що допоміг зав'язати дружбу з учнем [20, с. 1063]. Згадував його Сковорода й у травні 1762 р. в першому листі до Михайла [20, с. 1060].

А. Ніженець, яка звернула увагу на цю згадку про превелебного отця Петра, вважала, що, поновившись, Сковорода викладав у Харківському колеґіумі не з другого півріччя 1762 р., а в 1761–1762, 1762–1763 і 1763–1764 навчальних роках [10, с. 101]. Иншим разом А. Ніженець указала на 1760–1761 навчальний рік як час повернення Сковороди до колеґіуму [10, с. 135–136]. Цікаво, що й Дмитро Багалій називав різні роки повернення Сковороди до Харківського колеґіуму (то 1760, то 1762), але в кінцевому підсумку вірно акцентував увагу на 1762–1763 академічному році [2, с. 74–75]. Якихось чітких доказів ні щодо 1760, ні щодо 1761 рр. А. Ніженець не навела, хоч це суперечить підсумковим дослідженням Д. Багалія та листуванню Сковороди за 1762 р. Під 1762 роком (Iuli 9. 1762) розміщений і перший датований на той час лист Сковороди до М. І. Коваленського в збірці творів філософа за редакцією професора Д. І. Багалія та з указівником-анотаціями до цього листування професора І. В. Нетушіла (1894 р.) [19, с. 42, 345]. Справжнього першого листа на 1894 р. ще не було датовано й він розміщений у цьому виданні за № 32 [19,

с. 68–69]. У 50-х рр. XX ст. П. М. Попов датував листування Сковороди з М. І. Коваленським 1762–1767 роками. Початковий рік саме й був часом знайомства учня й учителя [15, с. 67].

Хронологію епістолярної спадщини Сковороди незабаром остаточно уточнив у двох розлогих публікаціях видатний дослідник Леонід Махновець 1972 р. [див. 6; 7, а також узагальнене дослідження його сковородознавчих студій 5]. Махновець остаточно підсумував, що Сковорода познайомився з Коваленським у Харкові десь наприкінці весни 1762 р. під час відвідання колеґіуму, а до викладацької праці повернувся з осени того-таки року [6, с. 54–55]. Махновець пояснив і причину плутанини в датуванні. Сам Сковорода своє вчителювання в Харкові датував не меншою, а більшою половиною року: 1760, 1763 та 1764-го (тобто йшлося насправді про 1759/60; 1762/63 та 1763/64 навчальні роки) [6, с. 55]. Саме Махновець датував перший лист Сковороди до Коваленського 26 (27?) травнем 1762 р. насамперед за згадкою в ньому про день Трійці [6, с. 56].

У липні 1762 р. разом із братом Грицем Коваленський від'їхав на канікули додому [20, с. 1062]. А Сковорода до початку нового навчального року мешкав у Харкові та Куп'янську [5, с. 175, 177].

Попри волелюбство й антиклерикальні висловлювання Сковорода користувався незмінною особистою повагою освіченого й добродушного єпископа білгородського й обоянського Йоасафа Миткевича, хоча деякі лицемірні «полуученые учителя» в колеґіумі незлюбили правдолюба, намагалися відвернути від нього Коваленського [5, с. 178]. Зі смертю єпископа Йоасафа, що сталася 30 червня 1763 р., та ректора колеґіуму й архімандрита Костянтина Бродського (помер 28 жовтня 1763 р.) Сковорода залишив удруге заклад (1764 р.). Новий єпископ Порфирій Крайський переведений на катедру в Білгород 29 жовтня 1763 р. Він відомий зажерливістю, до того ж із 1745 р. був членом слідчої комісії таємних розшукових справ при Московській синодальній конторі [23, с. 187 тощо]. Крайський вороже ставився до Сковороди, проти якого організував справжнє цькування; 1765 р. зняв з посади його друга, лектора філософії та префекта Л. Кордета [2, с. 74–75; 10, с. 105; 5, с. 182, 184; 15, с. 63].

Якщо в колеґіумі Сковорода дійсно мав вільний доступ до якогось приміщення з раритетами, що згадував як улюблене місце перебування («Musaeum meum»), то могло це відбуватися лише за єпископа Йоасафа Миткевича й ректора Костянтина Бродського.

Ось витяги з цих Сковородиних листів:

1

[Харків] 26 (27?) травня 1762 р.

Здрастуй, найприємніший з усіх юначе, мій дорогоцінний Михайле!

Як тільки ми розійшлися після зібрання, мою душу раптом охопив жаль за тобою і сильне бажання тебе бачити, і я *став жалкувати,* що не запросив тебе в мій музей [in Musaeum meum], щоб ти був у товаристві інших, особливо тому, що ти, очевидно, був трохи засмучений [...] [20, с. 1060].

19

[Харків]. 23 листопада [1762 р.]

[...] найбільш правильним я вважаю здобувати друзів мертвих, тобто священні книги. [...] Але дзвін кличе мене до грецького класу. [...] Бувай здоров!

Твій найбільший друг Григ[орій] Савич.

23 лист[опада], з музею [è museo] [20, с. 1091].

Примітка. Лист написаний після ночі народження Сковороди (із 22 на 23 листопада за старим стилем). Див. далі № 61.

24.

[Харків, 20–23 грудня 1762 р.]

Найдорож[чий] Михайле!

Воістину, моя самотність відкрила мені небо. Задавши учням вправу, я рушив до музею [in muséum], і ти бачиш, до яких думок я дійшов у зв'язку з поясненням слова астролог. Від думок про видиме небо я перейшов до питань духовних. [...]. Одне тільки мені близьке, вигукну я: о дозвілля, о книги! [20, с. 1099].

56

[Харків, травень – червень 1763 р.]

[...] Учора я зустрів нашого Миколу, і ми зайшли до мого музею [in meum musaeum], якщо я не помиляюсь, о першій годині ночі. Я просто без натяків і кажу йому: «Чому ти сердитий на нашого Михайла? [...]» [20, с. 1152].

Примітка. Тут ідеться про студента (згодом викладача) Миколу Заводовського, який вступив до Харківського колеґіуму 1754 р. [див. 5, с. 185–186; 6, с. 63; 7, с. 45–46; 10, с. 137; 23, с. 175, 192, 252; 20, с. 1212, 1229].

61

[Харків, 22 листопада 1763 р.]

[...] Повернувшись до свого музею [in museum meum], й згадавши про свій день народження, про який нагадав мені один друг і власна пам'ять, я почав думати про те, як сповнене злигоднями життя смертних. [...]

22 листопада 1763 року, вночі [20, с. 1159].

Усі ці п'ять листів ув оригіналах написані латиною, з окремими словами й виразами иншими мовами. Подробиці повсякдення свідчать, що «музей» згаданий як цілком реальне місце затишного перебування філософа, де він міг зосередитися на своїх думках, книгах і приватному листуванні навіть уночі. Приміщення знаходилося неподалік навчальних класів колеґіуму, куди вчитель міг швидко потрапити за покликом дзвону.

Остання згадка про «музей» припадає на листопад 1763 р., хоч Сковорода до червня 1764 р. лишався викладачем колеґіуму. У цьому листі (№ 61) він песимістично розмірковував «про те, як сповнене злигоднями життя смертних». Уже в наступному листі (№ 62, кінець листопада 1763 р.) Сковорода повідомив, що не пішов на бенкет, на якому перші місця посідали «дурномудрі» [20, с. 1160, 1222]. Цей бенкет улаштувало керівництво колеґіуму з нагоди інспекційного приїзду новопризначеного білгородського та обоянського архієрея П. Крайського [див. 6, с. 63]. Після цього Сковорода жодного разу не згадав про «свій музей», не написав із нього жодного листа. Ймовірно, він утратив вільний доступ до приміщення, в якому доти міг усамітнитися чи зустрічатися з учнями будь-коли. Однак і в умовах цькування Сковорода заохочував вихованців «присвятити себе шляхетним Музам» (№ 64, кінець листопада 1763 р.) [20, с. 1162–1163].

Учні й надалі відвідували вчителя в його оселі, про що свідчить речення з листа № 68 за 1764 р.: *«Коли я ліг спати, після того, як ви вчора розійшлись, уві сні мене стало переслідувати бісеня»* [20, с. 1168]. Сумнівно, що це особисте манастирське помешкання Сковорода називав своїм «музеєм», тобто місцем притулку Муз, як те припускав Л. Махновець [6, с. 56; 5, с. 187]. Перший лист, у якому Сковорода згадував Musaeum meum, написаний у травні, коли він ще не поновився на роботі в колеґіумі. Як свідчив М. Ковалинський, Сковорода приїхав до Харкова для знайомства з ним у колеґіумі, однак на цей час мешкав «у знакомых своих нѣсколько уже недѣль». Помешкання в одній з учительських келій Покровського монастиря він міг отримати аж із

початком нового навчального року, але ж не в травні. Ретельности заради слід нарешті з'ясувати, що це були за вчительські келії й наскільки Сковородине помешкання могло нагадувати «мусеум» хоча би в алеґоричному значенні.

Про помешкання вчителів у колеґіумі як закладі при монастирі з усім його господарчо-гуртожитним комплексом (а не в самому навчальному корпусі) свідчать уже документи часів архієрея Йоасафа Горленка середини XVIII ст. [21, с. 42–43]. Саме в цьому сенсі слід розуміти слова з розпорядження єпископа Самуїла Миславського (від 7 вересня 1769 р.): «вчителям жити, як і раніше, в монастирі Училищному» [16, с. 67]. Помешкання в монастирі не означає, що саме в основному будинку колеґіуму. В Описові міст Харківського намісництва 1796 р. як окремі споруди в монастирі згадані церква, бібліотека, келії, а також при обителі кам'яниця для сиріт і незаможних семінаристів [12, с. 179]. Остання кам'яниця (бурса) побудована в 1770–1773 рр., вже після остаточного звільнення Сковороди з колеґіуму [22, № 11, с. 662–663; 1, т. 1, с. 205].

Кам'яних келій за вчителювання Сковороди не було, хоч заклад їх давно потребував. Ще 29 жовтня 1732 р. архієпископ Досифей повідомляв у Петербурґ до Синоду, що *«надлежитъ при коллегіуме харьковскомъ устроить семинаріумъ (воспитательное общежитіе), ограду каменную, не худо бы и кельи каменныя устроить...»* [22, № 11, с. 658]. Кам'яні келії у XVIII ст. так і не побудували, Сковорода жив, отже, без будь-якого комфорту.

26 жовтня 1767 р. ректор, архімандрит Іов про приміщення колеґіуму доповідав білгородській консисторії у зв'язку з підготовкою відкриття додаткових класів: *«имѣется въ харьковскомъ коллегіумѣ учительскихъ келлій деревянныхъ шесть, во всякой по три чулана, изъ которыхъ въ трехъ келіяхъ живутъ нынѣшніе учители, въ четвертой братія, въ пятой контора и дѣла письменныя, шестая праздна, могутъ въ ней жить два учителя, когда будутъ безженные, а для обученія дѣтей по малости не способна. Братскихъ келлій шесть деревянныхъ, въ нихъ по два чулана, въ пяти живутъ братія, шестая праздная, могутъ жить въ ней два учителя, и для школы по пространству своему годится. Сверхъ того имѣется трапеза деревянная большая, которая для школы же годится, да ниже колокольни келлія, деревянная съ двумя чуланами и противъ оной гостинная; а въ каменныхъ школахъ [тобто в самій будівлі колеґіуму] имѣется одна праздная школа безъ печи и бывшая библіотека,*

которую также на школу повѣрить можно» [21, с. 55 із посиланням на Курск. епарх. вѣд. 1874 № 1; 22, № 11, с. 662].

Дослідник історії монастирів Слобідської України Микола Стеллецький писав: «*Всѣ преподаватели коллегіума, кромѣ семейныхъ, имѣли помѣщеніе въ коллегіумскихъ зданіяхъ [тобто не в самому навчальному корпусі, бо він був один]. Преподавательскія квартиры были обыкновенно небольшія, состояли изъ одной келіи, передѣленной на три комнатки, называвшіяся чуланами, такъ-что въ каждой такой келіи могло помѣщаться нѣсколько человѣкъ. Начальство находило весьма полезнымъ давать наставникамъ помѣщеніе при самомъ коллегіумѣ въ виду ближайшаго надзора за учениками. <...> Что касается семейныхъ преподавателей, то такіе жили внѣ коллегіума, на частныхъ квартирахъ...*» [22, № 16, с. 231–232].

У Положенні про додаткові класи при Харківському колеґіумі (відкриті 1768 р.) вказано про вирішення житлової проблеми до запланованого спорудження спеціального будинку: *«на первой случай перестроить хоромы, состоящіе на каменномъ фундаментѣ въ саду сего коллегіума, пристроивъ къ нимъ поварню, чего для житья сему обществу при первомъ случаѣ можетъ быть достаточно. Учители же, если изъ нихъ нѣкоторые будутъ холостые, могутъ жить въ томъ же коллегіумѣ, въ которомъ способнаго для ихъ жилья безъ нужды найтить можно»* [цит. за 1, т. 1, с. 554].

Сучасний реставратор Володимир Новгородов, вивчивши плани Харкова 1730–1740 рр., розрізнив серед позначених споруд корпус келій уздовж східної частини манастирської ділянки [11, с. 155]. Згідно з висновком того-таки Новгородова, на планах Харкова другої половини XVIII ст. позначені нові корпуси келій [11, с. 155].

1787 р. Покровський училищний монастир утратив усі маєтки й у штатному становищі 5 років не отримував фінансування на ремонти класів і келій. Як повідомляв до Синоду білгородський архієрей Феоктист, на травень 1793 р. у вчительських келіях дахи були пошкоджені, пічки зруйновані, двері, вікна й підлоги погнили. 1793 р. у Синоду виклопотано кошти на перекриття обох корпусів Колеґіуму та перебудову вчительських келій [13, ч. 3, с. 14–15; 21, с. 65–66; 22, № 11, с. 664–665].

Про свою постійну харківську оселю в листах 1762 та 1764 рр. Сковорода хіба скаржився. *«Добре, що я тепер удома один, без колег, які живуть разом зі мною, і можу досхочу з тобою побалакати»* [тобто відповісти на листа] – писав учитель М. Коваленському щасливого жовтня

1762 р. [20, с. 1081]. А злощасного 1764 р. філософу було зовсім нестерпно в цьому помешканні, він нарікав, що «миші не дають мені спокою, що вони прогризли підлогу й залізли до моєї кімнати», спалося Сковороді вдома бентежно, бо «успішно та завзято» змагався вночі з бісеням і дияволом печалі, а вдень – із демоном-софістом. Спілкування з похмурими чи розпусними ченцями розбурхувало цих демонів страху й печалі, пригнічувало філософа [20, с. 1168–1169]. Не дивно, що цю оселю Сковорода за нагоди залишав, зупиняючись на околиці міста. Про літнє помешкання Сковороди в хаті на Манастирській леваді під Лисою горою писала А. Ніженець та инші дослідники (тепер вул. Сковородинська) [9, с. 41; 10, с. 102, 206; 18]. Леонід Махновець зауважував, що це була одна з осель серед тих, де Сковорода мешкав у багатьох друзів і знайомих [5, с. 187].

Однак, учителюючи в 1762–1764 рр., Сковорода жив в одному приміщенні з колеґами – Яковом Назаревським, Лаврентієм Кордетом, Іоанном Гилевським. Леонід Махновець, який 1972 р. атрибутував і хронологізував недатовану епістолярну спадщину Сковороди, звернув увагу, що один із листів за лютий 1763 р. викладач поспіхом завершив, бо пролунав «дзвінок на лекцію з грецької мови» [20, с. 1113]. Такі звістки з листів і дали підставу Махновцеві припустити, що вчительський гуртожиток знаходився десь поблизу колеґіуму [5, с. 187]. Дослідник знайшов у тодішньому ЦДІА УРСР в Києві документа 1769 р. за підписом архімандрита й ректора Йова (Базилевича), який однозначно вказує про помешкання вчителів в «монастырѣ училищном», а саме в учительських келіях [5, с. 188].

Л. Махновець долучив до звісток про учительські келії й відомості з листів Сковороди про помешкання, причому захоплено й поспішно виснував, що він «називає свою квартиру «музеєм», себто місцем притулку муз» [6, с. 56; 5, с. 187]. При всій повазі до кропіткої праці Махновця, із цим його висновком погодитися складно. Адже оселя Сковороди ніде в його листах переконливо не названа музеєм. До того ж у манастирському помешканні філософові надокучали миші й демонічні істоти. Отже, вчительські келії не були місцем затишку Сковороди й навряд чи слово «музей» він уживав щодо них.

Валерій Шевчук так само визнав, що Сковорода уживав слово «музей» в античному значенні, однак цілком инакше розвинув цю гіпотезу [23, с. 239]. Коментуючи найперший лист Сковороди до Коваленського (від 26 чи 27 травня 1762 р.), він виснував, що філософ скликав якесь

зібрання в «музеї» й пояснив, що «греки так називали храм муз» [23, с. 151]. Оскільки в четвертому листі до Коваленського Сковорода повідомив, що проводитиме навчання хлопців у супроводі органа, В. Шевчук припустив, що вже згаданий у першому листі «музей» саме й був тим місцем, де відбувалися хорові репетиції, тобто кімната керівника хору.

Слушним є пояснення, що органом Сковорода назвав реґель (реґаль) – настільний малий інструмент на одну – півтори октави [23, с. 152]. Махновець, який датував 4-й лист початком вересня 1762 р. й першим переконливо пояснив, про який музичний інструмент тут ідеться, виснував, що на початок навчального року багато учнів ще не прибули вчасно й Сковорода ще навіть не розпочав навчання в супроводі органа, лише передбачав це на майбутнє [6, с. 57]. Однак згадка про музей уже в першому листі підштовхнула Шевчука до поспішного припущення, що Сковорода вже з весни 1762 р. керував хором у колеґіумі задля травневих святкувань завершення навчального року. Це суперечить твердженню Л. Махновця та инших біографів, що Сковорода відновив виклади у колеґіумі у вересні 1762 р. Також М. Коваленський згадував, що навесні його майбутній учитель жив у Харкові «у знакомых своих нѣсколько уже недѣль», коли відвідав навчальний заклад для знайомства з племінником N. N. (тобто протоєрея Петра) [4, с. 1351–1352].

У листі № 45, написаному аж на межі травня–червня 1763 р., Сковорода згадав про хор, яким він керував [20, с. 1132]. Якщо насправді, як те припустив В. Шевчук, Сковорода прибув до Харкова 1762 р. «на запрошення з колегіуму покерувати хором для травневих рекреацій», то чому навчальний заклад не забезпечив його вже тоді житлом? Окрім того, й лист № 4, у якому згаданий цей «орган» (але ніяк не згаданий при цьому «музей»), понині вслід за Махновцем датують початком вересня 1762 р. [20, с. 1065]. Шевчукова гіпотеза красива, але слабко обґрунтована. Із усіх Муз Шевчук обрав лише тих, що відомі з музичними інструментами в руках. Однак у листах, написаних із «музею», Сковорода згадував не хор, а слова, пов’язані з музами Уранією та Кліо («астролог» і «книги»).

Та й саме слово «музей» на середину XVIII ст. вже набуло сучасного значення як місце збереження старожитностей і мистецьких цінностей, рухомих пам’яток загалом. Так, Людмила Посохова знайшла свідчення, що студенти називали богословську залу Харківського колеґіуму «in museo publico» [17, с. 282, з посиланням на «Курские епархиальные ведомости». 1897. № 41. С. 809]. У цій залі знаходилися особливо шановані ікони, портрет (на повний зріст) білгородського

єпископа Єпифанія Тихорського, бронзові бюсти меценатів Михайла Михайловича та Дмитра Михайловича Ґоліциних на мармурових п'єдесталах. У цьому контексті привертає увагу 42-й лист Сковороди до М. Коваленського, датований межею березня – квітня 1763 р. У ньому є такі слова: «*Далі, поки ми вільні, подбай, найдорожчий, щоб ми частіше вели бесіду віч-на-віч у залі [ἐν τῇ λέσχῃ], а листовну бесіду відкладімо на той час, коли буде неможливо й ніколи зустрічатися безпосередньо, а цей час уже не за горами*» [20, с. 1126]. Л. Махновець пояснює передбачені Сковородою складнощі браком часу у зв'язку з іспитами, опитуваннями, диспутами [6, с. 62]. Тут важливим є те, що зала колеґіуму була зручним місцем бесід учителя з учнем. Однак сумнівно, що така врочиста публічна зала могла бути місцем затишку Сковороди. Та й у словосполученні «in museo publico» відчутний натяк, що одночасно з відкритим «музеєм» існувало й закрите сховище раритетів.

В описі майна Харківського колеґіуму значилися також портрети білгородських єпископів Йоасафа Горленка та Йоасафа Миткевича, Луки Конашевича, Порфирія Крайського, Огея Колосовського, хоч невідомо, де їх зберігали. Адже инші класні кімнати не були такими пишними й мали лише звичайні лави, парти, дошки, ікони, були холодними [17, с. 281–282].

Відтак чому б не припустити, що слово «музей» Сковорода застосовував також і в його значенні як конкретного місця зберігання рідкісних речей?

У другій половині XVIII ст. у південно-східному куті монастирського двору існував головний вхід із мурованою брамою, поруч розташовувалися й старі келії на сході монастирського подвір'я. Як повідомив «Молодик» (1844 р.), в 1761 р. за розпорядженням єпископа Йоасафа Миткевича на мурованій монастирській брамі були влаштовані «камери» для розміщення бібліотеки [13, ч. 3, с. 27]. Приблизно за рік до повернення Сковороди до колеґіуму! Варто звернути увагу, що в листах, написаних із «музею», Сковорода згадував саме про книги. Ці «камери» займали другий поверх над брамою, також мурований. Чим не символ гори Гелікон, оселя Муз і місце затишку Сковороди?

П. Солнцев (значно пізніше, 1880 р.) непереконливо вказує без посилань на 1763 р. як час улаштування на брамі двох камер для бібліотеки й пов'язує це перш за все з пожертвуванням книг преосвященним Йоасафом [21, с. 21]. Про бібліотеку на брамі він дізнався з повідомлення колеґіуму до Слобідсько-Української консисторії за квітень 1805 р., коли книжок було вже понад 2000 [21, с. 29].

Инших датувань надбрамної бібліотеки, аніж у цих публікаціях 1844 та 1880 рр., немає. Джерела ж другої половини XVIII ст. про рік перенесення книгозбірні точних указівок не містять. У Топографічному описі Харківського намісництва 1785 р. просто згадана «каменная надъ воротами библіотека» [12, с. 77]. Кам'яну «публічну» споруду бібліотеки в училищному монастирі, але вже без повідомлення про її розташування над брамою, згадано й у Топографічному описі 1787 р. [12, с. 124]. Таку саму інформацію подано в Топографічному описі Харківського намісництва з історичною передмовою (перша публікація 1788 р.): серед видатних споруд м. Харкова згаданий *«училищной монастырь, въ немъ каменная о двухъ этажахъ и престолахъ во имя Покрова Богородицы и Трехъ Святителей церковъ, каменныя о двухъ этажахъ школы, каменная на воротахъ библіотека и прочія пристройки»* [12, с. 41]. Автором Топографічного опису редакції 1788 р. був Іван Переверзєв, вихованець Харківського колеґіуму [12, с. 6–7], який і сам навчав тут бурсаків 1773/1774 н. р. [21, с. 54; 22, № 16, с. 236].

Брама поруч із кам'яними коморами монастиря позначена на плані «Архієрейського місця» 1800-х років (з фондів Харківського історичного музею) [16, додаток 4]. Частину цієї брами бачимо на зображенні «Видъ г. Харькова съ западной стороны 1787 года» з рукописного Атласу Харківського намісництва [1, т. 1, іл. між с. 105–106, пояснення с. 567]. Це масивна вежа з подібними до бійниць прорізами, що своїм верхом із заломом і високим шпилем гармонійно відповідала бароковому стилю стрункого Покровського храму. Зображена дещо на південний схід від нього, завдяки чому була помітна із заходу, з-за річки Лопань. Реставратор О. Парійський здійснив цікаву спробу реконструювати цю браму більш детально.

Стара манастирська брама знесена на початку XIX ст. у зв'язку з виправленням меж, бо згодом по цьому місцю пролягла проїжджа частина Університетської вулиці. У 20-х рр. XIX ст. значно північніше зведено нові муровані манастирські ворота завдовжки в 10 м. [14, с. 130; 16, додаток 5]. Згідно з креслеником архітектора Є. Васильєва (приблизно 1825 р.) для бібліотеки тоді відведено дві суміжні кімнати на другому поверсі колеґіуму [16, додаток 6].

Про книжкові скарби бібліотеки колеґіуму написано багато й зараз немає потреби описувати їх. Започаткували ці дослідження Д. Федоровський, С. Маслов, М. Сумцов та инші автори. Збереглися три каталоги книг бібліотеки колеґіуму (1753, 1769 рр. та початку XIX ст.) [16,

с. 121]. Каталог 1769 р. на 52 аркушах зберігся в ахівному фонді Харківського колеґіуму [24, спр. 2145]. Написаний контрастним каліграфічним почерком, він цілком придатний до вивчення навіть із неякісного архівного діафільму. Складений цей каталог за підписом Їова Базилевича (після позиції № 22 в реєстрі книжок польською мовою), можливо, також иншими укладачами [24, спр. 2145. арк. 46]. Дослідники характеризували цей каталог неодноразово, першість у цьому належить, здається, П. Солнцеву (1880 р.) [21, с. 21, прим.].

Бібліотекарями призначали ченців і вчителів. Так, у квітні 1751 р. завідувачем бібліотеки призначено єродиякона «Јако[в]а Байрського» [24, од. зб. 596, арк. 1-2 зв.]. Відоме й ім'я бібліотекаря та вчителя колеґіуму початку XIX ст. Стефана Антоновського [21, с. 35; 22, № 23, с. 650]. Книгами могли користуватися насамперед вчителі колеґіуму; учням видавали переважно підручники [22, № 23, с. 650]. Навіть приїжджому монахові книги могли не видати без наполегливого наказу білгородського й обоянського єпископа (справа 1749 р.) [24, од. зб. 57, арк. 1–2]. Отже, бібліотека не була «прохідним двором» і Сковорода, як учитель колеґіуму, саме в ній міг знайти затишок.

За років ректорства архімандрита Костянтина Бродського Сковороді навряд чи хтось міг заборонити також і спілкування в бібліотеці з улюбленим учнем. Очевидно, найвідповідальніші з учнів колеґіуму користувалися довірою монастирського начальства. Так, 17 лютого 1773 р. за наказом архімандрита Лаврентія Кордета ієромонах Самуїл передав учневі Богословія Максимові Базилевичу ключ від книгозбірні разом зі скринею з кріпостями (тобто майновими документами) під каліграфічну розписку в формі «Репорта» на ім'я «Високопреподобнійшого отця Архімандрита і Ректора Лаврентія». Мабуть, Максим був родичем Іова Базилевича, Кордетового попередника на посаді ректора (в 1763–1770 рр.). 1773 р. бібліотека була під висячим замком, запечатаним конторською печаткою [24, од. зб. 1142, арк. 1]. Що й казати, часи ректорування Костянтина Бродського, коли Сковорода, ймовірно, вільно заходив до книгозбірні, не були вічними.

Велич книгозбірні відвернула увагу більшости дослідників від раритетних речей, що в ній зберігалися. Можливо, свого часу причиною була саме матеріяльна цінність таких речей і певна скандальність проблеми їхнього збереження. Про них наразі свідчать насамперед архівні документи та праці найретельніших авторів XIX ст., ґрунтовані на першоджерелах (в тому числі манастирському офіційному листуванні).

Перш за все слід згадати протоєрея університетської церкви, професора богослов'я Миколу Стеллецького, медаліста Харківської духовної семінарії, що деякою мірою успадкувала стару славу колеґіуму [22, № 23, с. 658]. Серед його попередників – П. Солнцев, який працював зі справами архіву колеґіуму.

Окрім книг потрапляли до бібліотеки різноманітні документи, насамперед з історії колеґіуму. Це, зокрема, майнова книга, в якій зберігалися такі важливі документи, як копія кріпості на купівлю для училища двоповерхової кам'яниці з подвір'ям у полковника Лаврентія Шидловського за 500 рублів. У бібліотеку потрапила також грамота від 16 березня 1731 р. імператриці Анни Йоанівни на затвердження в Харкові Славено-греко-латинських шкіл кам'яних при училищному Покровському монастирі [13, ч. 3, с. 7–12]. Цю жалувану грамоту неодноразово передруковували: вперше в Топографічному описові 1788 р., також у Повному збірникові законів Російської імперії (Собр. I., т. 8, № 5716) тощо [12, с. 45–46; 3, с. 170–171]. На початок ХХ ст. зберігалася в Харківській духовній семінарії [1, т. 1, с. 462–іл., с. 568].

На тимчасовому зберіганні в бібліотеці перебували коштовності померлих архієреїв та ректорів колеґіуму. Однак починаючи з 1756 р. Білгородська духовна консисторія вимагала видачі цих речей. Так, у грудні 1756 р. ректор Харківського колеґіуму Рафаїл Мокренський отримав указ за підписом скарбника та секретаря єпископа про відправку до консисторії речей, які залишилися після смерти архієреїв. Ініціатива походила від Синоду, що 12 грудня 1756 р. видав указ про продаж по смерті колишніх преосвященних архієреїв, архімандритів, ігуменів і «протчихъ начальствующихъ д[у]ховно, монашествующихъ персонъ» їхнього майна, аж до «мяхкой рухляди». Такі речі належало описати й із реєстрами доправляти до консисторії для продажу [24, оп. 1, од. зб. 192, арк. 1–2].

Після смерти архімандрита Афанасія Топольського, який був ректором Харківського колеґіуму в 1741–1744 рр., найцінніші його особисті речі потрапили до книгозбірні. 13 жовтня 1756 р. бібліотекар ієромонах Філарет (мабуть, Фіневський) написав доповідь до колеґіумського собору про їхнє використання, до якої додав реєстр. Серед цих речей записані ряси, каптани, хутра, багато срібних виробів, коштовні камінці, скриня. Реєстр розділений на два списки: 12+16 позицій. До першого списку потрапили речі, які вже не підлягали зберіганню (забрані для використання, міль поточила тощо), до другого – наявні в належному стані в бібліотеці [24, оп. 1, од. зб. 606]. Уже в січні 1757 р. із

Білгородської консисторії до Харківського колеґіуму надіслано наказ на ім'я архімандрита й ректора Рафаїла із категоричною вимогою негайно передати речі небіжчика Афанасія Топольського на продаж [24, оп. 1, од. зб. 199].

Бібліотека була сховищем різноманітних цінностей від самого початку, ще до перенесення її на другий поверх брами. Очевидно, важливою причиною влаштування книгозбірні в приміщенні, що нагадувало оборонний пункт, був грабунок у ніч на 14 січня 1759 р. Це спричинило велику матеріяльну скруту для закладу. Викрадено було 707 руб. 10 коп. [21, с. 51]. «Завдяки» саме цій події дізнаємося, що первісно бібліотека розташовувалася в головному приміщенні колеґіуму.

Бібліотекар навчального закладу, вчитель піїтики, ієромонах Філарет Фіневський доповідав імператриці Єлизаветі 24 січня 1759 р., що *«1) <...> въ школахъ висящій замокъ отъ всходовъ у желѣзной грани снятъ: а отъ библіотеки съ желѣзныхъ дверей отбитъ и близъ порога лежитъ положенный. А внутрь библіотеки шафи всѣ отворены; одинъ сундукъ дубовый, окованный съ математическими инструментами отворенъ, и математическіе инструменты разбросаны; другой сундукъ дубовый же не окованный, съ наданнымъ отъ покойнаго преосвященнаго епископа Луки, матеріями отбытъ, а большая въ оковкѣ на колесахъ скрыня отомкнута и сундукъ изъ нея небольшой окованный, вынутый стоитъ по лѣвой сторонѣ библіотеки, отомкнутъ же. 2) А въ тѣхъ отворенныхъ шафахъ коллегіумская серебряная, принадлежащая до стола посуда, такожъ и одинъ небольшой липовой съ казначейскою денежною суммою сундукъ, и въ большой что на колесахъ скрынѣ, много церковныхъ пробитыхъ и не пробитыхъ червонцевъ, большихъ золотыхъ дукатовъ и другихъ всякихъ привѣсныхъ алмазныхъ и жемчужныхъ дорогихъ вещей покрадено...»* [21, с. 51–52; 22, № 14, с. 124]. Хоч злодіїв незабаром затримано, проте 518 рублів і деякі срібні речі так і не знайдено [21, с. 51].

Ці дослідження істориків-протоєреїв Павла Солнцева та Миколи Стеллецького дещо доповнює справа з архівного фонду Харківського колеґіуму «Промемория из консистории главному сыщику о покраже из библиотеки денег и вещей» (старий № 59, отримана 20 квітня 1759 р.), яку наразі дозволяють вивчати лише за геть неякісним архівним діапозитивом. Розслідування таки розпочали 16 квітня 1759 р. згідно з імператорським указом. Того ж року двох начебто злочинців, Петра й Івана, спіймали. У справі згаданий головний слідчий Білгородської губернії, дійсний статський радник [Андрій?] Татищев [24, оп. 1, од. зб. 2323, арк. 1–2 зв.].

19 квітня 1759 р. єпископ Йоасаф наказав ректору колегіуму Костянтинові [Бродському] повідомити про оцінку речей, украдених із бібліотеки. Справа про крадіжку свідчила, що у спійманих злодіїв таки не було знайдено всі розшукувані гроші та речі [24, оп. 1, од. зб. 214, арк. 1].

Із цим слідством пов'язана справа «Допрос атамана Сыроежки в канцелярии по поводу украденных вещей из коллегиумской библиотеки» за 9 липня 1759 р. [24, од. зб. 1882, арк. 1]. Справа, знов-таки, перебуває під забороною вивчення під приводом видачі архівної копії в формі жахливого діафільму. Оригінал, із якого зроблено цю копію, очевидно вицвів і без оцифрування з посиленням контрастности прочитати такий документ неможливо. Ще один типовий привід заборони вивчення цієї справи – «незадовільний фізичний стан» (тобто будемо натхненно чекати, поки документи остаточно зітліють або їх утилізують).

Безсумнівно, якими б не були подробиці провадження, саме ця крадіжка спричинила переміщення книгозбірні як сховища часто коштовних раритетів до надбрамного поверху, де вхід до монастирського подвір'я, звісно ж, перебував під постійним наглядом. Тож саме вказаний у «Молодику» рік улаштування «камер» для розміщення бібліотеки цілком імовірний [13, ч. 3, с. 27]. **Пограбування сталося 1759 р., а вже 1761 р. бібліотеку перенесли на постійно охоронювану муровану монастирську браму**, де згодом і міг душевно відпочивати Сковорода. Старе приміщення книгозбірні ще 1767 р. лишалося порожнім, його так і називали – «бывшая библіотека» [22, № 11, с. 662].

Бібліотека була також сховищем медалей і монет, хоч свідчень про це обмаль. У Топографічному описі Харківського намісництва 1785 р. (а згодом і 1788 р.) повідомлено, що в бібліотеці *«кромѣ разныхъ языковъ книгъ, хранятся собственноручная лѣтопись святаго Димитрія Ростовскаго и фамильныя князей Голицыныхъ бронзовыя медали, присланныя изъ Вѣны отъ господина дѣйствительнаго тайнаго совѣтника, чрезъвычайнаго и полномочного посланника князя Дмитрія Михайловича Голицына для памяти, что покойной его родитель* [князь Михаилъ Михайловичъ] *тому училищу основатель»* [12, с. 77, 47].

Із 1801 р. в бібліотеці колеґіуму зберігали також срібну медаль покійного князя Дмитра Михайловича Ґоліцина з описом, які були отримані від князя Олександра Ґоліцина *«яко памятники, служащіе учащимъ и учащимся доказательствомъ о нашей любви, усердіи и доброжелательствѣ къ Коллегіуму»* (як писав цей благодійник) [13, ч. 3, с. 20].

Відомості про монети знаходимо в архівному фонді Харківського колеґіуму. Так, 1771 р. колеґіум вів значні будівельні роботи й із консисторії було отримано указ «ректорові з братією й учителями» про дозвіл витрачати на них гроші, що зберігалися в бібліотеці [24, од. зб. 269, згідно з описом].

Слід приділити певну увагу зазначеним будівельним роботам. Літературний збірник «Молодик» у першій статті з історії Харківського колеґіуму повідомив, що вже до 1821 р. існував «Колеґіумський житловий дім» [13, ч. 3, с. 26]. Ця окрема споруда бурси для сиріт або дуже бідних учнів із духовенства виникла вже після остаточного звільнення Сковороди з навчального закладу. Кам’яний будинок бурси збудовано замість дерев’яного в 1770–1773 рр. [17, с. 283]. Будівля згодом розширена, реконструйована (тепер тут Харківська державна академія культури на Бурсацькому узвозі). На будівництво кам’яного сирітського будинку пожертви збирали з 1770 р., видаткова книга сиротинця велася вже 1776 р. [16, с. 50-51].

У церковних публікаціях звеличували Самуїла Миславського за його звернення 30 грудня 1769 р. до пастви щодо пожертв на побудову «новаго сиропитательнаго дома» у звязку з відсутністю коштів у колеґіуму [21, с. 55—58]. Насправді, архієрейська грамота звучала натхненно. Сирітський дім (бурсу) збудовано насмперед коштом пожертв і прибутків Каплунівської церкви, на дворовому місці, офірованому вдовою сотника А. Г. Черняк. Сам архієрей пожертвував 100 руб. на цю будову.

Однак не зрозуміло, чому при таких значних пожертвах ще й у березні 1771 р., як свідчить справа з архіву колеґіуму, на будівництво бурси («сиропитательной каменной домъ») не вистачало коштів, щоби розплатитися з «білоградським» поміщиком, відставним капітаном Є. Виродовим за перевезення підводами вапна («јзъвесь»). Той-таки білоградський і обоянський єпископ Самуїл наказав харківському архімандритові й ректорові Лаврентію передати до скарбниці його преосвященства 4 російських імперіяли й іще 4 півімперіяли та отримати за них потрібну грошову суму дрібною монетою. Ці золоті монети «прошлы[х] годовъ» до того часу зберігалися в бібліотеці колеґіуму.

Вартість російських золотих імперіялів відповідала 10-ти рублям, існував також п’ятирубльовий імперіял. Цю монету чеканили 1755 р. [20, с. 415]. Навіть у символічному світі Сковороди імперіял посів своє місце. «Вода есть кошельок, а Гавань есть Имперiа́л» – говорить Ѳа́рра, персонаж одного з філософських діялогів Сковороди. Імовірно, під цим іменем

постав учень філософа Яків Правицький [20, с. 395].

Ректор сам повідомив про золоті монети в Білгород, однак отримав резолюцію: «токмо де без дозволенія Его Преосвященства оных въ выдачу произвесть не смѣете». Як згодом повідомили з єпископської духовної консисторії, із цих коштів один півімперіял виявився пробитим і до скарбниці його не прийняли, а ще одного півімперіяла «нетъ». Цей консисторський документ підписали архімандрит Феофілакт, ігумен Іісаїа, священик Страхов, секретар Сергій, канцелярист Димитрій (11 березня 1771 р.). 12 березня ректор Харківського колеґіуму, архімандрит Лавреній відрапортував «в покорности» про отримання з його преосвященства скарбниці «мелкой монеты» за 4 імперіяли та 2 (два!) півімперіяли [24, од. зб. 260, арк. 1–3]. Смиренний архімандрит Лаврентій Кордет був другом Сковороди і свого часу колеґою (1759 р. «філософії вчителем ієромонахом») [24, од. зб. 642, арк. 1 зв.]. Загалом, він викладав філософію в Харківському колеґіумі в 1758–1764 рр. [17, с. 146].

Ця справа свідчить, що сердешний архімандрит мав продемонструвати беззастережну покірність єпископській консисторії, бо навіщо ж іще була потрібна ця дивна пропажа золотої монети чи навіть двох. 1770 р. саме новий єпископ Самуїл Миславський підтримав перед Синодом вимогу губернатора Щербиніна щодо повернення Лаврентія Кордета до Харківського колеґіуму в сані архімандрита. Кордета повернуто з підвищенням на посаду ректора й він цього заслуговував як знавець географії й економіки, що було на той час дуже актуальним [10, с. 120–122].

Самуїл Миславський був білгородським архієреєм з 1768 р. й саме він 1769 р. остаточно залишив Сковороду безробітним «старчиком» до кінця днів. Доводиться визнати слушною характеристику, яку дав ретельний архівіст Л. Махновець майбутньому митрополитові (з 1783 р.) Самуїлу (Семену, Симеону) Миславському як спритному підлабузникові, безпринципному кар’єристу та русифікаторові освіти [5, с. 73–75, 202–204, 210]. В. Шевчук також характеризує Миславського як затятого русифікатора, «сковородинського заздрісника», «заїлого ренеґата і кар’єриста» [23, с. 124, 237, 241, 244].

Мабуть, згаданий капітан Виродов – родич колезького асесора, директора додаткових класів при Харківському колеґіумі Миколи Виродова, який виплатив Сковороді як позаштатному вчителеві катехізису мізерні 23 рублі його останньої офіційної вчительської платні за пів року [2, с. 82; 5, с. 206; 6, с. 55; 10, с. 126: відомість 19 квітня 1769 р.; 23, с. 234].

Слід згадати, що С. Миславський постійно дарував книги до бібліотеки колеґіуму [10, с. 126]. Складно збагнути, як цей щедрий архієрей міг пожертвувати публічно 100 руб. на будівництво бурси, однак на ту саму справу пошкодував виділити кошти в обмін на пробитий золотий півімперіял? Чи це були лише хитрощі службовців білгородської консисторії? Чому ж тоді Л. Кордет так їх боявся? Освічений друг Сковороди як адміністратор був безвольним і безпорадним перед церковними зверхниками.

Так чи так, ця справа є ще одним свідченням того, що бібліотека колеґіуму була також сховищем цінних і рідкісних речей, однак так і не перетворилася на музей як такий. Церковна влада не дбала про це, навпаки, до створення Харківської (Слобідсько-Української) єпархії до Білгорода з колеґіуму вивозили раритети та коштовності. Принаймні, якщо в Харківському колеґіумі та училищному монастирі й було щось подібне до музею, то це лише надбрамна бібліотека, де зберігали не лише книги, але й раритети загалом. Звісно, й богословську залу Харківського колеґіуму можна назвати «прародителькою» постійних експозицій наших музеїв. Однак перетворенню монастирського сховища на справжній музей перешкодила низка подій: указ Синоду 1756 р. та подальша вимога Білгородської духовної консисторії віддавати їй на продаж цінності померлих церковних адміністраторів; пограбування бібліотеки 1759 р., смерть прихильного до незалежно мислячих освітян єпископа Йоасафа Миткевича (1763 р.). Нарешті, й освічені особи, подібні до Сковороди та Кордета, постійно перебували під загрозою звільнення, тиску церковної влади. Отже, й ініціятиву створення повноцінного церковного музею в другій половині XVIII ст. виявити було нікому. Хоч той-таки Сковорода шанував старожитності: навіть заняття з Коваленським завершив дружньою пам’яткознавчою мандрівкою до Києва (серпень 1764 р.).

Музейна справа в Харкові набула розвитку лише зі створенням університету. Цей вищий навчальний заклад виник під упливом ідеалів Просвітництва. Постать Сковороди приваблювала ініціатора заснування університету В. Каразина та багатьох послідовників цього почину саме спрагою до знань. Проте ідеї філософії серця та духовної просвіти, які виплекав на Слобожанщині Сковорода, так і лишилися незбагненними більшості сучасників, глибоко зрозуміти його твори могли не всі. Звісно, філософ-новоплатонік, який шукав безумовно вічних цінностей і писав про сонячне воскресіння, не потребував збереження старожитностей заради їхньої тлінности. Пам’ятки могли зацікавити його як знаки. Сковорода не

залишив нам точних указівок про місце свого затишку, яке називав «музеєм». Тому й відповідь на поставлене в цій розвідці питання є ще одним припущенням. Імовірно, це була надбрамна бібліотека Харківського колеґіуму – Гелікон Сковороди та сховище не лише книжкових раритетів.

Список бібліографічних посилань

1. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905). Ист. моногр. В 2-х т. Репринт. изд. Харьков, 1993. Т. 1. 572 с. Т. 2. 982 с.

2. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Київ, 1992. 472 с.

3. Зайцев Б. П., Панкратьева В. Г., Плеханова М. А. Документы к истории Харьковского Покровского монастыря // Віра і розум. Х., 2003. № 4. С. 170–173.

4. Ковалинский М. Жизнь Григорія Сковороды. Писана 1794 года в древнем вкусѣ // Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків, 2010. С. 1343–1386.

5. Махновець Л. Григорій Сковорода. Київ: Наук. думка, 1972. 256 с.

6. Махновець Л. Про хронологію листів Сковороди // Радянське літературознавство. К. 1972. № 4. С. 54–66.

7. Махновець Л. Про атрибуцію і хронологію листів Сковороди // Радянське літературознавство. К. 1972. № 10. С. 34–47.

8. Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток: наук.-допоміж. покажч. / ХНУ ім. В. Н. Каразіна; ХДНБ імені В.Г. Короленка; укл.: Т.О. Сосновська, В.О. Ярошик. Харків, 2011. 228 с.

9. Ніженець А. М. Г. С. Сковорода. Заповідні місця на Харківщині. До 240-річчя з дня народження / відп. ред. проф. А. П. Ковалівський. Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1962. 43 с.

10. Ніженець А. М. На зламі двох світів: розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. Харків : Прапор, 1970. 208 с.

11. Новгородов В. Е. Харьковский Свято-Покровский монастырь // Віра і розум. Х., 2000. № 1. С. 152–160.

12. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. / АН УРСР; Археографічна комісія; Інститут історії України; Центральний державний військово-історичний архів СРСР; Донецький державний університет ; уклад.: В. О. Пірко, О. І. Гуржій. Київ, 1991. 224 с.

13. Основаніе Харьковскаго коллегіума, нынѣшней Харьковской духовной семинаріи // Молодикъ на 1844 годъ. Украинскій литературный сборникъ, издаваемый И. Бецкимъ. Харьков, 1843. Вып. 3. С. 7–32.

14. Парийский А. Об архитектуре дома Шидловских // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Х., 2000. № 2–3. – С. 127–134.

15. Попов П. М. З листування Г. С. Сковороди // Радянське літературознавство. К., 1955, № 18. С. 57–70.

16. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). Харків, 1999. 168 с., 8 с. іл.

17. Посохова Л. Ю. На перехресті культур, традицій, епох : православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст. Харків, 2011. 400 с.

18. Романовський В. С. Сковородинська криниця в Харкові // Григорій Сковорода і проблеми гуманізму : матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції 16 травня 2009 року. с. Сковородинівка, 2009. С. 120–122.

19. [Сковорода Г. С.] Сочиненія Григорія Саввича Сковороды, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ. Юбилейное изд. (1794–1894 годъ). Харьков, 1894. 352 с. (7-й томъ Сб. Харьк. Ист.-Филол. о-ва).

20. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків, 2010. 1400 с.

21. С[олнце]въ П. Очеркъ исторіи Харьковскаго коллегіума. Харьков, 1881. 76 с. (Отд. оттиски изъ «Харьк. Епарх. Вѣд.» 1880 г.).

22. Стеллецкій Н., свящ. Харьковскій коллегіумъ до преобразованія его въ 1817 году // Вера и разум. Х., 1895. Церковный раздел. № 11. Іюнь. Кн. 1. С. 644–666; № 12. Іюнь. Кн. 2. С. 713–742; № 14. Іюль. Кн. 2. С. 93–124; № 16. Августъ. Кн. 2. С. 222–239; № 17. Сентябрь. Кн. 1. С. 287–305; № 18. Сентябрь. Кн. 2. С. 331–354; № 19. Октябрь. Кн. 1. С. 411–432; № 21. Ноябрь. Кн. 1. С. 507-536; № 23. Декабрь. Кн. 1. С. 632–658.

23. Шевчук В. О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. 528 с.

24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУ). Ф. № 1973 (Харківський колегіум), оп. 1. 1729–1817 рр.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:025.2]:[821.161.2Кропивницький+091.5]

ПРИЖИТТЄВІ ВИДАННЯ І ПУБЛІКАЦІЇ ТВОРІВ ТА АВТОГРАФ М. Л. КРОПИВНИЦЬКОГО У ФОНДАХ ХДНБ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Биков Володимир Георгійович,
завідуючий сектором Харківської державної
наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Йдеться про про зв’язок життя та діяльності М. Л. Кропивницького із Харковом. Схарактеризовані прижиттєві публікації драматурга, що зберігаються у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка.*

Ключові слова: *прижиттєві видання, авторський дарчий напис, журнальні публікації М. Л. Кропивницького, фонди ХДНБ.*

***Annotation**. It is about linking Kropyvnytsky's life and work with Kharkiv. The life-long publications of the playwright stored in the funds of the Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko are characterized.*

***Key words:** lifetime publications, author's gift inscription, journal publications by M. L. Kropyvnytsky, funds of KSSL.*

Видатний український актор, режисер, драматург і белетрист, засновник українського професіонального театру Марко Лукич Кропивницький є автором понад сорока п’єс і драм [5]. На сцені він зіграв понад 500 ролей (за іншими свідоцтвами, близько 700) [4]. Життя його та театральна діяльність були тісно пов’язані з нашим містом, де він регулярно бував з гастролями у 80–90 роках XIX та на початку XX ст. У 1902–1908 рр. М. Л. Кропивницький із сім’єю мешкав у Харкові (за адресою: пров. Лопатинський, 6). А ще раніше, у 1890 р., він купив хутір на Харківщині, недалеко від Куп’янська, який назвав «Затишок». Там Марко Лукич провів останні двадцять років життя. Він помер 21 квітня 1910 р. у Харкові і був похований на Усікновенському кладовищі.

Твори М. Л. Кропивницького багато разів друкувалися як за його життя, так і після смерті. У Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка зберігається багато публікацій драматурга, у т. ч. кілька прижиттєвих видань. Йдеться про «Повний збірник творів» («Повный збирнык творив») у 3-х томах, опублікованих у Харкові в 1895–1903 рр.

Перший том, надрукований у друкарні І. М. Варшавчика в 1895 р. (384 с.), є третім виданням творів М. Л. Кропивницького, куди ввійшли такі п’єси: «Підгоряне», «Зайдиголова», «Дві сім’ї», «Чмирь», «Олеся», «Джигун», «Невольник», «По ревізії», «Пошились у дурні» та деякі інші.

Другий том вийшов у видавництві А. С. Кетлерової у 1903 р. (189 с.). Цей том складається із п’єс «Глитай, або ж павук», «Вій», «На руїнах», «Перед волею»; вміщено також «Зальоти соцького Мусія».

Третій том також був надрукований у видавництві А. С. Кетлерової у 1903 р. (219 с.). У ньому знаходимо такі п’єси: «Доки сонце зійде – роса очі виїсть», «Вергілієва Енеїда» (комічна феєрія-оперета, перелицьована з поеми І. П. Котляревського), «Дурисвітка» (етюд з натури), комедія «Супротивні течії», «Глум і помста» (за поемою Т. Г. Шевченка «Титарівна») [6].

На титульному аркуші першого тому «Повного збірника творів» (примірник № 32522/1013786) є авторський дарчий напис: *«На незабуття*

и прыхыльний спомин вид щиро вдячного автора-пацієнта М. Кропивницького. 25.XI.1903 р.». Том, як можна припустити, Марко Лукич подарував лікареві, який лікував його восени 1903 р. від бронхіту, що ледь не вилився у запалення легенів [1]. Хто був цей лікар, виявити ще не вдалося. Взагалі, останні десять років свого життя М. Л. Кропивницький часто хворів. Особливо турбували його наслідки тяжкої травми голови, яка сталася з ним у лютому 1882 р. в київському театрі Бергоньє, де на Марка Лукича впала декорація разом з важкою дерев'яною рейкою [2].

Після цього випадку у нього поступово став погіршуватися слух, незважаючи на медичну допомогу його дружини, яка була лікарем, та на операцію, зроблену влітку 1903 р. у Відні в клініці професора Поліцера [1]. Можливо, він звертався і до відомого харківського отоларинголога С. Сурукчі. За кілька років до смерті Марко Лукич майже втратив слух: виступаючи на сцені, він не чув суфлера й тому ретельно вивчав слова ролі, яку виконував, напам'ять.

За життя М. Л. Кропивницького його твори друкувалися також у журналах, збірниках та газетах, деякі з яких є в ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Це його драма «Перед волею» (Киевская старина. 1900. № 4), начерк «К истории украинского театра» (Киевская старина. 1905. № 5), «Розрагдіяш, твір на 4 дії» (Киевская старина. 1906. №№ 7, 8), «Титарівна, драма в 5 діях» [інша назва – «Глум і помста»] (Зоря. 1892. №№ 13–16), оповідання «Вій» (Складка. Альманах на спомин В. С. Александрова. Харків. 1896). У 1908 р. уривок з повісті «Горе з грамотою» був надрукований у газеті «Рада» (1908. № 245) [6].

Серед журнальних публікацій М. Л. Кропивницького, що зберігаються у фондах ХДНБ, є його спогади «За тридцять п'ять літ» [новий варіант] (Громада. 1906. № 9). У цих мемуарах Марко Лукич писав: *«Служив я вірою і правдою, – хоч, може, іноді й помилявся і спотикався, бо той тільки не помиляється, хто нічого не робе, той не спотикається, хто ніколи не ходе, – тому театрові, невеличкий репертуар якого півстоліття не сходив з кону...»* [3].

Список бібліографічних посилань

1. Кропивницький В. М. Із сімейної хроніки Марка Кропивницького (Спогади про батька). Київ, 1968. 214 с.; 8 л. іл. і факс.

2. Кропивницький М. Л. Твори в 6 томах / вступ. ст. І. Пільгук. Київ : Держлітвидав України, 1958–1960.

3. Кропивницький М. Л. За тридцять п’ять літ... [новий варіант] // Нова громада. 1906. № 9. С. 47–64.
4. Кропивницький Марко Лукич // Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2009. Т. 15. С. 538–539.
5. Кропивницький Марко Лукич // Українська літературна енциклопедія. Київ, 1995. Т. III. URL: http://izbornyk.org.ua/encycl/euii090.htm
6. Кропивницький Марко Лукич // Українські письменники : біобібліогр. слов. У 5 т. Київ, 1963. Т. II. Дожовтневий період. XIX – поч. XX ст. С 588– 607.

УДК 094.1(477)"18/19":7.072

ЕКСПЕРТИЗА КНИГ: УНІФІКОВАНІ ПІДХОДИ ТА ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Ковальчук Галина Іванівна,
директор Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Повідомлення має метою обговорити певні питання, пов’язані з проведенням в Україні експертизи видань XIX – першої половини XX ст., уніфікацією розуміння рідкісності і цінності певних категорій таких книжок і визначенням тих чи інших видань книжковими пам’ятками, вартими бути занесеними до Державного реєстру національного культурного надбання.*
Ключові слова: *експертиза, рідкісні книги, культурні цінності, національне надбання.*

Annotation. *The aim of the article is to discuss some issues, connected with editions of 19th – the first part of 20th cc. expertise conduction in Ukraine; unification the conception of rareness and valuableness of some categories of such books and definition them as book monuments, worth to be included to the State register of national culture heritage.*
Key words*: expertise, rare books, culture values, national heritage.*

Експертизу рідкісних книг здійснюють з різних причин, але найчастіше у разі необхідності проведення так званої державної експертизи (для одержання дозволу на вивезення книги чи книжок за межі держави); на замовлення власника з метою атрибуції книги з приватного зібрання, визначення її культурно-історичної та матеріальної вартості; за вимогою правоохоронних органів з тією ж метою. Можуть бути й інші причини. Відверто кажучи, основні складові експертизи лишаються

однаковими, хоча висновок може бути дещо іншим, адже, скажімо, часто приватний власник не збирається вивозити свій раритет за кордон, а просто хоче мати науково-підтверджену достовірну інформацію про те, чим саме він володіє. В усіх випадках, окрім висновку державної експертизи, що є підґрунтям для видачі чи відмови видачі дозволу на вивезення пам’ятки за кордон, експертизу можуть проводити кваліфіковані книгознавці будь-якої установи, а також справжні бібліофіли. Проте питання юридичної ваги їхніх довідок чи експертних висновків лишається відкритим, оскільки в Україні немає системи акредитації чи ліцензування експертів рідкісних книг (як, власне, й інших історико-культурних пам’яток, але про них зараз не йтиметься).

Тим більш актуальним юридичний бік справи є відносно державної експертизи. Нагадаємо, що Наказом Міністерства культури України від 31 березня 2017 р. № 267 (зі змінами), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 24 квітня 2017 р. за № 529/30397, в Україні затверджено перелік державних установ, закладів культури, яким надано право проведення державної експертизи культурних цінностей. Відповідно в цих установах мають бути затверджені списки співробітників – фахівців, яким надається право проводити таку експертизу. Зазвичай це кваліфіковані кадри, які мають значний досвід роботи з ретроспективними книжковими фондами, відповідну фахову підготовку.

Проте останнім часом заявники, котрі просять провести експертизу своїх приватних книжок, все частіше стикаються з відмовами установ щодо її проведення з причин начебто відсутності у них експертів. І це дійсно має місце: досвідчені фахівці йдуть, а підготовка кадрів експертів фактично відсутня. Читання невеликих за обсягом курсів у кількох навчальних закладах ситуацію не вирішує, оскільки їх випускники, як правило, не хочуть працювати в бібліотеках.

Тут є ще кілька моментів, які мають місце. Насамперед, небажання посадових осіб брати на себе відповідальність за висновок державної експертизи, адже справа визначення, чи є певна книжка культурною цінністю, книжковою пам’яткою, яку не можна дозволити вивезти за кордон, доволі суб’єктивна. Безумовно, давні рукописні книги, стародруки, а також україномовні видання до 1922 р. (початку державної реєстрації друку), та інші видання, надруковані протягом 1801–1860 рр. на території сучасної України, відповідно до чинного «Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання», затвердженого наказом Міністерства культури

України № 437 від 14.06.2016, є апріорі книжковими пам'ятками державного рівня (тобто мають обов'язково бути занесеними до Реєстру), і ці, умовно кажучи, формальні критерії, спрощують висновок державної експертизи. Адже відповідно до Закону України «Про вивезення, ввезення й повернення культурних цінностей» (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14), стаття 14, за межі держави не можна вивозити: культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; включені до Національного архівного фонду; включені до Музейного фонду України. Одразу невелика ремарка: до Національного архівного фонду включаються особливо цінні документи, що існують переважно, в єдиному примірнику; так само, і культурні цінності, включені до Музейного фонду України, є унікальними, неповторними. Що ж до бібліотечних фондів, то їхній основний склад містить тиражовані (шляхом друкування накладу видання) книжки, які в своїй більшості не є унікальними; їх примірники можуть зберігатися в різних бібліотеках, а також інших установах, приватних колекціях.

І тут виникає найперше спірне питання: що має бути зафіксоване в Державному реєстрі – видання чи певний його примірник (примірники?). Відповідь знаходиться в багатьох юридичних документах, зокрема і в названому вище Порядку відбору книжкових пам'яток до Державного реєстру: **видання,** тобто будь-які примірники цього видання. Власне, у бібліотекарів ця позиція сумнівів не викликає, на відміну від приватних власників, які трактують це так: Державний реєстр стосується державних установ, а у мене стародрук XVI ст. власний, тож я маю право вивозити його, куди хочу. На жаль (для приватного власника), ні: в жодному чинному юридичному документі немає такої норми чи пояснення «крім власних книжок, які можна вивозити за кордони України».

Отже, висновок: всі експерти книжкових пам'яток, яку б установу вони не представляли, мають чітко усвідомлювати таку тезу: відповідно до чинного законодавства, не можна вивозити за межі України книжкові пам'ятки (культурні цінності), що мають бути, відповідно до Порядку відбору, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання, в якій би власності вони не перебували – державній, приватній чи іншій. Такі культурні цінності можуть бути лише тимчасово вивезеними з території України на підставі свідоцтва на право тимчасового вивезення культурних цінностей – для експонування на виставках, реставрації або проведення наукової експертизи.

Зрештою, якщо питання щодо рукописних книг, стародруків, українських видань (до 1860 р. територіально і до 1922 р. мовно) з'ясоване, вони для України є апріорі книжковими пам'ятками державного значення і не підлягають вивезенню за межі України (експертиза має лише підтвердити, що книга відповідає названим критеріям), то відносно інших видань потрібна експертиза цінності кожної книги, тут формальні критерії вже не працюють, а потрібно керуватися критеріями, визначеними в п. 4.4 названого Порядку відбору (нагадаємо, що вивезення видань, надрукованих після 1945 р., не потребує наявності відповідного дозволу). Іншими словами, проведення експертизи і визначення, чи є та чи інша книга культурною цінністю, чи книжковою пам'яткою державного значення, застосовується *вибірково* до українських видань, надрукованих українською мовою протягом 1923–1945 рр., незалежно від території, та надрукованих будь-якою іншою мовою протягом 1861–1945 рр. на території в межах сучасного державного кордону України; до російських видань, надрукованих будь-якою мовою протягом 1801–1925 рр. на території в межах сучасного державного кордону Російської Федерації (крім вказаних вище українських); до іноземних видань, надрукованих будь-якою мовою протягом 1801–1900 рр., незалежно від території. Ключове слово тут – вибірково, тобто не всі видання цих категорій заборонені до вивезення, а лише найрідкісніші та найцінніші за різними параметрами, названими в п. 4.4 Порядку (що й має визначити експертиза). Йдеться не лише про книги чи брошури, але й про періодичні, нотні, картографічні, образотворчі видання.

Виходячи з викладеного, хочемо в дискусійному плані обговорити питання, чи повинні ми в Україні заносити до Державного реєстру нашого національного надбання, скажімо, петербурзьке видання зібрання творів О. С. Пушкіна початку XX ст. чи тогочасний, добре відомий усім, енциклопедичний словник Ф. Брокгауза та І. Ефрона у 86 півтомах. Це не схоластичні питання, а конкретні об'єкти проведених експертиз. Безумовно, ці видання є цінними для свого часу, і в історико-культурному плані, і для сучасного антикварного ринку, насамперед російського. Але чи повинні вони бути в Державному реєстрі національного культурного надбання України?

Насамперед, їх примірники, як довела перевірка, є фактично у всіх великих бібліотеках України, і часто не в одному екземплярі, тобто вони не є рідкісними і тим більше – не є унікальними. Зміст їх (текст) теж не становить унікальності, оскільки і твори О. С. Пушкіна, і названий словник

перевидані та ще й оцифровані й перебувають у вільному доступі. То які є реальні підстави заносити ці видання до Державного реєстру України? На нашу думку, ніяких. Інша річ, якщо на примірниках будуть виявлені бібліотечні штампи або інші позначки, ознаки приналежності до Музейного чи Архівного фондів, тоді примірники вивозити не можна, але не з причини необхідності занесення до Реєстру.

А от українські, особливо україномовні видання, часто не дуже презентабельні, скромні брошурки, видані того ж часу, як правило, невеликими накладами, що нищилися в силу різних громадських та політичних причин, для України (а для кого ж іще?) є більш важливими в плані збереження повноцінного вітчизняного книжкового спадку, і це потрібно враховувати при проведенні експертизи. Такі видання є цінними для відтворення вітчизняного бібліографічного репертуару, для усвідомлення їх впливу на тогочасне українське суспільство [2]. Допомогу в перевірці їх опису (а раптом буде виявлено невідоме в бібліографії видання) надають зведені каталоги україномовної книги з 1798 р. (з часу виходу першого видання «Енеїди» І. П. Котляревського) по 1923 р. – як друковані, так і електронні (http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003116, http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003115, http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003101, http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002070, http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002071, http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002072, http://ukr.catalogue.nlu.org.ua), а також 20-томний каталог «Книга в Україні. 1861–1917. Матеріали до репертуару української книги» (http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe-041340482612).

Ці проєкти були здійснені бібліотеками і музеями кілька років тому, і це дійсно значний крок вперед на шляху до створення українського бібліографічного репертуару. А опосередковано ця інформація є надзвичайно корисною, в т. ч. і при проведенні експертизи рідкісності й цінності книжкових пам’яток. Більше того, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, яка є відповідальною установою за створення розділу «Книжкові пам’ятки» в Державному реєстрі національного культурного надбання (ДРНКН), обрала саме українознавчий пріоритет для першого етапу створення Реєстру. 15 листопада 2018 р. у цій бібліотеці було проведено семінар «Актуальні питання охорони книжкових пам’яток», де це було проголошено. У листопаді 2019 р. бібліотека планує знов провести такий семінар, на якому, сподіваємося, будуть озвучені перші результати роботи.

Таким чином, на сьогодні Державного реєстру національного культурного надбання в розділі книжкової спадщини досі немає, а лише реєстрація в ньому певних видань може бути підставою при проведенні експертизи для відмови у дозволі на вивезення тієї чи іншої книги. Що в цьому випадку потрібно робити й фіксувати в експертному висновку? До появи Реєстру допустимою може бути фраза на кшталт «книга становить значну історико-культурну цінність і має бути занесеною до Державного реєстру національного культурного надбання». Власне, так і вимагає відповідний департамент Міністерства культури України, який на підставі експертного висновку видає (чи не видає) дозвіл на право вивезення тієї чи іншої книги.

Слід відзначити, що нових документів, які регламентують проведення державної експертизи, немає. Досі чинним є «Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343. Були спроби розробити й затвердити на державному рівні методичні рекомендації з проведення експертизи культурних цінностей, які б дійсно допомогли спеціалістам на місцях уніфіковано проводити експертизу, але Міністерство юстиції їх не затвердило. Таким чином, обговорення методики проведення експертизи книжкових пам’яток, певний обмін досвідом відбувається зазвичай на семінарах, конференціях, книгознавчих читаннях, а також у фахових публікаціях. Найбільш авторитетним серед опублікованих джерел є навчальний посібник І. Я. Лосієвського «Експертиза цінності документних пам’яток» [1], хоча він, по-перше, виходить за рамки нашої теми, оскільки стосується не лише книжок, але й інших видів документної спадщини, а по-друге, його структура та зміст оформлені, зрозуміло, не для бібліотекарів чи ширше – книгознавців, а все-таки для студентів, і тому значний обсяг займають рекомендації до семінарських занять або контрольні запитання з дисципліни. Водночас у названому виданні запропонована структура експертного висновку й опису різних груп книжкових пам’яток, наведено приклади експертних висновків, що є корисним для практичного застосування при підготовці таких висновків на інші книжкові пам’ятки. Корисна для проведення експертизи книжкових пам’яток інформація міститься також у збірнику матеріалів міжнародного науково-практичного семінару «Експертиза рідкісних і цінних видань» [3], а також у інших публікаціях, на жаль, розпорошених по різних виданнях.

У свою чергу, використовуючи напрацювання колег і власний досвід, ми теж хочемо запропонувати структуру, тобто обов'язкові елементи експертного висновку щодо рідкісних книг. Знов-таки наголошуємо, що затвердженої методики, тобто нормативних документів з цього питання немає, складові експертного висновку пропонуються для обговорення і, в разі позитивного сприйняття, використання для складання інших висновків.

Отже, перший блок – назва, дата й номер експертного висновку (в кожній установі, що проводить експертизу, має бути спеціальний журнал, де обліковуються такі документи), назва видання чи групи видань, наприклад: «Висновок державної експертизи культурних цінностей від (дата) № (порядковий номер експертного висновку за поточний рік) щодо історико-культурної цінності (назва видання)». Безумовно, потрібно вказати причину проведення експертизи – звернення до установи громадянина (вказати повністю прізвище, ім'я, по-батькові) із заявою щодо проведення державної експертизи цінності конкретного видання (заява є обов'язковим документом). Доцільно підкреслити, що, за твердженням заявника, примірник книги є його власністю (власністю родини), і заявник має намір вивезти книгу до такої-то країни з такої-то причини, наприклад: у зв'язку з переїздом на постійне місце проживання.

Другий блок (абзац) – хто проводить експертизу, яким наказом по установі ця особа є уповноваженою проводити державну експертизу. Якщо до проведення експертизи залучаються інші уповноважені керівництвом співробітники, це теж вказується у висновку. Далі потрібно вказати, що експертиза названого видання проводиться вперше (експертиза може бути також повторна, а може бути додаткова).

Слід підкреслити, що експертиза завжди виконується de visu, це обов'язкова вимога (якщо заявник не може доставити книгу або книги на експертизу до установи, допускається проведення виїзної експертизи за згодою сторін, але це оплачується заявником додатково – експертиза в будь-якому випадку – це платна послуга, оскільки експертна діяльність у бібліотеці є адитивною до основної діяльності).

Наступний блок – це, власне, дослідження книги (книг, журналів, нот), оскільки експертиза є обов'язковою складовою наукового дослідження, в даному випадку – книжкової пам'ятки. Наводиться повний бібліографічний опис видання, а також його книгознавча характеристика, що може включати найрізноманітніші дані, починаючи з історії видання, наведення інформації про його рідкісність (малий тираж чи нищення

цензурою, пожежа і т. п.); значення цього видання в конкретну епоху, коли воно було випущено в світ; відомі варіанти видання, належність примірника до певного варіанту; характеристика художнього й поліграфічного оформлення, характерні особливості примірника (аматорська оправа, екслібриси, додаткові ілюстрації чи вкладки, автографи тощо) і т. п. При проведенні експертизи рідкісних книг бажаним (за можливості – обов'язковим) є порівняння наданого на експертизу примірника з іншими примірниками цього ж видання, зокрема з фондів бібліотеки, що проводить експертизу, і це теж варто зазначити у висновку. Окремо слід вказати повноту або дефектність примірника, його фізичний стан, а також наявність чи відсутність позначок (шифрів, інвентарних номерів, штампів).

Оскільки Державного реєстру національного культурного надбання немає і немає іншої форми зведеної інформації про ретроспективні книжки у державних фондах, насамперед звичайно бібліотечних, то іноді доцільно звертатися до інших бібліотек із запитами про наявність у них примірників видання, представленого на експертизу, з метою мати уявлення, наскільки воно є рідкісним. Повторюємо, це робиться не завжди, а в окремих випадках, коли є підстави вважати, що подана на експертизу книга є бібліографічною рідкістю. Водночас потрібно визначити й історико-культурну та антикварну цінність книги, що далеко не завжди при цьому буде рідкісною, хоча для визначення цінності критерій рідкісності є теж важливим, але не єдиним: потрібно враховувати, наприклад, який вплив книга здійснила на суспільство в час її виходу чи пізніше; хто її автор, художник, видавець; її поліграфічні якості тощо.

Заключний етап проведення експертизи – висновок, в якому потрібно зазначити, чи є надана на експертизу книга культурною цінністю; чи належить вона до Національного архівного, музейного чи бібліотечного фондів; чи рекомендована вона до включення до Державного реєстру національного культурного надбання; чи рекомендовано оформлення Свідоцтва на право вивезення примірника з території України. Крім того, необхідно вказати оцінну вартість книги, яка визначається з урахуванням усіх вказаних вище обставин, а також інформації про вартість аналогічних примірників на різних сайтах. Підкреслимо, що експертизою визначається лише орієнтовна (оцінна) вартість, і експерт не несе відповідальності за встановлення комерційної ціни при продажі конкретних примірників видань, що можна підкреслити у висновку.

На завершення нагадаємо, що проведення державної експерти культурних цінностей є платною послугою, розмір плати за здійснення якої державні установи, заклади культури визначають самостійно, оскільки визначені постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343, 7 і 14 гривень є на сьогодні зовсім не адекватними. При розрахунку вартості проведення експертизи потрібно насамперед враховувати робочий час, витрачений експертом або експертами, з урахуванням їхніх зарплат. Можливим є додавання і накладних витрат.

Список бібліографічних посилань

1. Експертиза цінності документних пам'яток : програма та навчально-методичні матеріали до курсу для студентів з напряму «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографія» / Харків. держ. акад. культури, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; авт.-уклад. І. Я. Лосієвський. Харків, 2013. 312 с.

2. Ковальчук Г. І. Експертиза книжкових пам'яток у бібліотеках: українознавчий аспект // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Вип. 21 : Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. С. 403–416.

3. Libri Descripti : materiały międynarodowej konferencji naukowej “Opis edycji rzadkich i unikatowych” (Charków, 16–19 września 2013 roku) = Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Експертиза рідкісних і цінних видань» (Харків, 16–19 вересня 2013 року). Kraków, 2016. 262 s. (Biblioteka Tradycji NR CXLVI = Бібліотека Традиції № CXLVI).

УДК 027.54(477.411)НБУВ:[09:001-051(438)Снядецький

КНИГИ ЯНА СНЯДЕЦЬКОГО: АТРИБУЦІЯ КНИЖКОВИХ ЗНАКІВ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДУ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Якубова Тетяна Анатоліївна,
науковий співробітник
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук,
Україна, Київ

***Анотація**. Розглядаються книги Я. Снядецького із фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Схарактеризовані книги з дарчими написами автора для бібліотек Кременецької гімназії, Кременецького ліцею. Представлені книгознавчі матеріали для атрибуції автографів Я. Снядецького.*

***Ключові слова**: книжкові знаки, книжкова культура, бібліотечні фонди, дарчі написи, атрибуція книжкових знаків, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.*

***Annotation.** In the article presents the book information about the books of Jan Snyadetsky in the collection of the library collections and historical collections of the Institute of Book Studies of the V. Vernadsky National Library of Ukraine. Books with author's inscriptions for the libraries of the Kremenets gymnasium, the Kremenets Lyceum are marked. Presented bibliographic materials for the attribution of autographs by J. Snyadetsky.*

***Key words**: bookmarks, book culture, library collections, donative inscriptions, attribution of book marks, National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky.*

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у кількох колекціях зберігаються книги з дарчими написами Я. Снядецького − професора математики, ректора Віленського університету. Дарчі написи Я. Снядецького є рукописними пам'ятками культури, частиною історії книжкової культури України та залишаються предметом наукових досліджень та атрибуції.

Метою доповіді є надання книгознавчої та історичної інформації про книги Я. Снядецького у фондах бібліотек України, а також представлення книгознавчих відомостей про книги Я. Снядецького у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Тема дослідження книг Я. Снядецького є актуальною, оскільки значна частина книг з бібліотеки вченого тривалий час залишалася поза науковим обігом.

Історію побутування видань з особистої колекції Я. Снядецького досліджувала книгознавець Т. Є. Мяскова. У статті «Бібліотеки Імп. Віленського університету та Імп. Віленської медично-хірургічної академії (історія заснування, шляхи надходження до фонду бібліотеки Імп. Університету Св. Володимира та подальша доля)» дослідниця стверджує, що до бібліотечного зібрання Університету Св. Володимира в Києві потрапила більша частина книг з Віленського університету та Віленської медико-хірургічної академії [1]. Видання з особистої колекції Я. Снядецького потрапили в бібліотеку Імператорського Віленського університету ще до його закриття. Дослідниця робить висновок, що бібліотека Імператорського Віленського університету на початку 30-х років XIX ст. стає універсальною за складом. У процесі формування її фондів відіграли значну роль подаровані приватні бібліотеки професорів Л. Боянуса та Я. Снядецького. У бібліотеці Віленського університету існував каталог книг, що належав математику та астроному Я. Снядецькому. В 1835 р. бібліотека Віленської медико-хірургічної академії отримала в дар колекцію колишнього ректора Віленського університету, члена-кореспондента Санкт-петербурзької академії наук Я. Снядецького: близько 700 томів книг XVI–XIX ст. латинською, польською, французькою, російською, німецькою, англійською мовами. За змістом це були книги з історії, філософії, класичної філології, теології, мовознавства, природничих наук.

У статті цієї ж дослідниці «Провенієнції на книгах з історико-культурного фонду «Віленська медико-хірургічна академія» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з вивчення історії формування фонду Наукової бібліотеки академії» зазначено, що ще одним великим надходженням до бібліотеки Віленської медико-хірургічної академії (ВМХА) був книжковий дар астронома, математика, професора Віленського університету Яна Снядецького. Книги, які передав Я. Снядецькій бібліотеці ВМХА, мають чотири види власницьких знаків вченого. Найбільш поширеним є шрифтовий екслібрис у вигляді овальної

печатки з написом «Z DARU ASTR. OBS. IANA SNIADECKIEGO 1830» дуже часто доповнений також рукописними екслібрисами − автографами дарувальника: «Joannis Sniadecki», «John Sniadecki», «Jean Baptiste Sniadecki». На багатьох примірниках книг є відразу кілька видів власницьких знаків Я. Снядецького. У статті представлено фото: «Автограф Я. Снядецького та шрифтовий екслібрис − печатка на книзі з бібліотеки ВМХА» [2].

Бібліограф М. В. Алєксєєнко в статті «Книги из коллекции Яна Снядецького в библиотеке Ришельевского лицея: к истории формирования лицейского собрания» надає книгознавчий матеріал про видання, які входять до фонду бібліотеки Одеського національного університету [3]. Автор виявив та зробив опис книжкових знаків, які належать Я. Снядецькому. Бібліограф відмічає овальні печатки з написом «Z DARU ASTR OBS IANA SNIADECKIEGO», рукописні екслібриси «Joannis Sniadecki», «John Sniadecki», «Jean Baptiste Sniadecki». Всі книги з овальною печаткою дару Я. Снядецького на титульній сторінці мають печатку «BIBLIOTH. ACADEM. VILNENSIS». У бібліотеці Ришельєвського ліцею було виявлено 20 видань у 29 томах з книжковими знаками бібліотеки Я. Снядецького.

Значна частина наукової спадщини Я. Снядецького дійшла до нашого часу в рукописному вигляді. Рукописи вченого, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ. Ф. І. № 6168), досліджував математик та книгознавець Я. О. Матвіїшин у статті «Nieznane polonika w Centralnej Bibliotece Akademii Nauk USRR w Kijowie. I. Rękopisy Jana Śniadeckiego. II. Rękopisy Stefana Stubielewicza» (Неизвестные польские документы в Центральной научной библиотеке АН УССР в Киеве) [4]. Дослідник зазначив, що рукописи Я. Снядецького були привезені до Києва в XIX ст. у зв’язку із закриттям ВМХА. У рукописному зібранні зберігаються фрагменти деяких ненадрукованих праць Я. Снядецького, його кореспонденція, конспекти, різні нотатки. Більша частина рукописів являє собою чорнові та чистові варіанти надрукованих робіт. Хронологічно рукописи охоплюють краківській та віленський періоди діяльності Я. Снядецького. Тематично вони належать до математики, астороромії, фізики, філософії, педагогіки, мовознавства, літератури, логіки, історії науки, архітектури, метеорології. Автор статті робить висновок, що рукописи Я. Снядецького не втратили інтересу для дослідників, оскільки їх тексти відрізняються від текстів надрукованих праць вченого. Матеріали

наукових статей Т. Є. Мясковой, М. В. Алєксєєнко, Я. О. Матвіїшина є важливими для подальших книгознавчих досліджень примірників видань з бібліотеки Я. Снядецького, атрибуції їх книжкових знаків.

У загальному та природничому відділах бібліотеки ВМХА, яка зберігається у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, було виявлено 158 книг з власницькими знаками Я. Снядецького. Серед цих книг − 75 видань з печаткою та автографом Я. Снядецького, 36 – з автографом ученого, 47 книг – з його печаткою.

Бібліографічні описи книг Я. Снядецького, передані до бібліотеки ВМХА, містяться в документі з фондів Інституту рукопису НБУВ «Книга для записывания поступающих сочинений в библиотеку Виленской Медико-хирургической Академии» – 548 с. (ІР НБУВ. Ф. 1. 6446.). Назви рукописів Я. Снядецького з бібліотеки ВМХА надані в документі з фондів Інституту рукопису НБУВ: «Список рукописей, переданный из библиотеки Императорской Виленской Медико-хирургической академии в Университет Св. Владимира – 11 с.» (ІР НБУВ. Ф. VIII. 3399).

Книги Я. Снядецького у фондах Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (ХДНБ) досліджувала книгознавець К. Г. Тараманова. Книгознавчі відомості про праці Я. Снядецького представлені дослідницею в посібнику «Польська книга XVI−XVIII ст. у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка як джерело інформації про історію, культуру Польщі: Путівник по фонду» [5]. У фонді ХДНБ доробок ученого представлений такими працями: «Географія або математичний та фізичний опис Землі» («Sniadecki Jan. Geografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi». Wilno, 1809. ХДНБ. №707747) та «Різні твори» (Sniadecki J. Pisma rozmaite. Wilno, 1818−1822. ХДНБ. Т. 3. № 818254; Т. 4. № 818338) [5].

Біографії Я. Снядецького присвячені наукові праці польських науковців, зокрема: Baliński M. «Pamiętniki o J. Śniadeckim, jego życiu prywatnym i publicznym i dziełach jego» (Wilno. 1864–1865); Straszewski M. «J. Śniadecki. Jego stanowisko w dziejach oświaty i filozofii w Polsce» (Kraków. 1875); L. Świeżawski «J. Śniadecki. Jego życie i działalność naukowa» (Petersburg, 1898. «Życiorysy Sławnych Polaków». Nr. 6); // Życiorysy Sławnych Polaków. 1898. Nr. 6. Brzozowski S. «J. Śniadecki. Życie i dzieła» (Warszawa, 1904. «Książki dla Wszystkich». Nr. 169) // Książki dla Wszystkich.1904. Nr. 169 ; Dür S. «O J. Śniadeckim» (Warszawa, 1956.

«Wiedza Powszechna»); Chamcówna M. «J. Śniadecki» (Kraków, 1963. «Universitatis Jagellonica». Nr. 5). // Universitatis Jagellonica. 1963. Nr. 5

Ян Снядецький (1756−1830) є одним з видатних представників польського Просвітництва. Його наукова, педагогічна та громадська діяльність тісно пов'язана з університетом та обсерваторією у Вільно (Вільнюсі). Відмічені його численні наукові зв'язки з Петербурзькою академією та Кременецьким ліцеєм. Праці Я. Снядецького стосуються астрономії, математики, фізики, географії, філософії, педагогіки, літератури, мовознавства [4]. Можна відмітити такі відомі твори Я. Снядецького: «Rachunku algebraicznego teoria» (1783), «Geografia, czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi» (1804), «Rozprawa o Koperniku» (1802), «O rachunku losów» (1817), «Trygonometria kulista analitycznie wyłożona» (1817), «O pismach klasycznych i romantycznych», «Dziennik Wileński» (1819), «Filozofia umysłu ludzkiego» (1821).

На початку XIX ст. книги Я. Снядецького потрапили до бібліотек Києва, зокрема до фондів бібліотеки Київської духовної академії (КДА). Про це свідчить записка в правління КДА від 4 лютого 1825 р. інспектора академії архімандрита Смарагда − документ з архіву КДА, який зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ. У рукописному документі вказано, що фонд бібліотеки польської літератури при бібліотеці академії був незначним, але багато студентів КДА мали можливість працювати з потрібною для навчання польською літературою. Тому в правління КДА потрапила пропозиція закупити у торговця книгами Станіславича польські книги: Jana Sniadeckiego «Pisma Rozmaite» (чотири томи ціною 24 рублі), «Rozmovy i Podroze Oyca z dvoma synami» (один том ціною 12 рублів), «Nauka Chrzesciańskiy Katolickiey Religii» (в чотирьох частинах ціною 18 рублів), Jacubowicza «Grammatyka języka Polskiego» (два томи ціною 6 рублів). Ієромонах Іустін, який був бібліотекарем бібліотеки КДА у 1825 р., письмово засвідчив, що зазначені польські книги були прийняті до фонду бібліотеки [6].

Таким чином Ян-Баптист-Владислав Снядецький, випускник Краківського університету, з 1806 р. – професор вищої математики та астрономії Віленського університету, пізніше його ректор, сприяв становленню та розвиткові Кременецької гімназії, а згодом Кременецького ліцею (з 1819 р.). Саме Віленській університет опікувався навчальним процесом Кременецької гімназії та Кременецького ліцею. Я. Снядецький щиро піклувався про навчальний процес у гімназії та переймався долею кращих її викладачів [7]. Він подарував бібліотекам Кременецької гімназії

та Кременецького ліцею примірники видань своїх прць. Про це свідчать книги з дарчими написами Я. Снядецького, які були досліджені у зазначених бібліотечних фондах. Нами проводилася робота з виявлення та атрибуції цих книжкових знаків на книгах Я. Снядецького.

Для атрибуції дарчих написів вченого на його книгах використовувались матеріали статті «Autograf» з першого тому «Енциклопедії» С. Оргельбранда, в якій міститься друкована копія автографа Я. Снядецького [8]. Для виявлення авторства автографів Я. Снядецького на книгах із згаданих фондів НБУВ були задіяні матеріали з одеського альбому-каталогу «Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки» [9]. У каталозі представлені фотографії власницьких записів Я. Снядецького на книгах із фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, а саме: «Jean Baptist Sniadecki», «Joannis Sniadecki», «John Sniadecki». Для атрибуції автографів Я. Снядецького також залучались матеріали фонду Оссолінських з Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (Ф. 5. Оп. 2. Спр. 1626. «Sniadecki Jan. List do Ksawerego Wiesilowskiego 1830. 18.10.1830 р. 1 s.»). Також були задіяні матеріали фондів Інституту рукопису НБУВ (Ф. XXIV. Колекція історичних документів «Уманська збірка»), де зберігається атрибутований автограф Я. Снядецького [10].

Розглянемо примірники книг Я. Снядецького, які він подарував бібліотекам Кременецької гімназії та Кременецького ліцею, з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Книга Я. Снядецького «Źwot literacki Hugona Kołłątaia z opisaniem Stanu Akademii Krakowskiey, w jakim się znaydowała przed rokiem Reformy 1789» [11], перебуває у складі бібліотеки університету Св. Володимира. Про це свідчать печатки на титульному аркуші: «Библиотека Императорского университета Св. Владимира», «Bibliotheca universitatis St. Vladimiri». У нижній частині титульного аркуша розміщений дарчий напис автора для бібліотеки Волинської гімназії в Кремінці, зроблений чорними чорнилами: «Bibliotece Gimnazium Wolynckiego ofiaruie Autor». Книга в м’якій рожевій оправі. Перша частина оправи відсутня. На титульному аркуші зверху − шифр книги: «Крем 2246». На другій частині оправи зверху розміщена біла чотирикутна наліпка з написом: «Cr 2246». Аркуші книги пошкоджені.

Видання книги Я. Снядецького «Trygonometrya kulista» також є у фонді бібліотеки університету Св. Володимира [12]. Про це свідчать

печатки цієї бібліотеки на титульному аркуші книги. На першій сторінці чорними чорнилами зроблений дарчий напис автора для бібліотеки Кременецького ліцею: «Bibliotece Liceum Krzemienieckiego Autor ofiaruie». Оправа книги з картону коричневого кольору. На другій частині оправи розміщена чотирикутна біла наліпка з написом шифру: «Cr 2842». Форзац жовтий. На форзаці олівцем та чорними чорнилами зроблені написи: «Крем 2842», «2842». На корінці в червоному полі – назва книги.

На титульному аркуші іншого видання книги Я. Снядецького «Trygonometrya kulista» (Cr. 2569) можна дослідити напис, зроблений чорними чорнилами для бібліотеки Кременецької гімназії: «Do Biblioteki Gimnazium Krzemienieckiego od Autora» [13]. Книга в м'якій зеленій оправі. Книга Я. Снядецького «Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi» містить три великих ілюстрації [14]. У нижній частині титульного аркуша чорними чорнилами міститься дарчий напис автора для бібліотеки Кременецької гімназії: «Autor ofiaruie Bibliotece Gymnazium … w Krzemieńcu». На титульному аркуші − шифр книги: «Reg. X. 234». Книга без оправи, аркуші пошкоджені.

У фонді літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ зберігається книга польського історика М. Балінского «Pamiętniki o Janie Sniadeckim jego życiu prywatném i publicznem i dziełach jego» (Із пол. В 2129/1) [15]. У книзі викладена біографія вченого, зазначається, що на посаді ректора Віленського університету він піклувався про збільшення фондів університетської бібліотеки. На титульній сторінці книги розміщена овальна фіолетова печатка: «Бібліотека Кам-Подільского Державного Національного Університету».

Книги з приватної бібліотеки Я. Снядецького – зразок зібрання дослідника точних наук кінця XVIII – початку XIX ст. – є цінними книжковими пам'ятками. А книги його авторства містять унікальні книжкові знаки, які мають перспективи для подальших книгознавчих досліджень.

Список бібліограічних посилань

1. Мяскова Т. Є. Бібліотеки Імп. Віленського університету та Імп. Віленської медично-хірургічної академії (історія заснування, шляхи надходження до фонду бібліотеки Імп. Університету Св. Володимира та подальша доля) // Книжкові колекції, рідкісні видання та рукописи в сучасному науково-історичному просторі : матеріали

конф., присвяч. 85-річчю Музею кн. Одес. держ. наук. б-ки ім. М. Горького (Одеса, 25–27 верес., 2007 р.). Одеса, 2008. С. 108−119.

2. Мяскова Т. Є. Провенієнції на книгах з історико-культурного фонду «Віленська медико-хірургічна академія» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з вивчення історії формування фонду Наукової бібліотеки академії // Рукописна та книжкова спадщина України. 2016. Вип. 20. С. 175−190.

3 Алексеенко М. В. Книги из коллекции Яна Снядецкого в библиотеке Ришельевского лицея: к истории формирования лицейского собрания // Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. Одеса, 2011. Т. 12, вип. 1/2 (5/6). С. 177−196.

4 Matwiiszyn J. Nieznane polonika w Centralnej Bibliotece Akademii Nauk USRR w Kijowie. I. Rękopisy Jana Śniadeckiego. II. Rękopisy Stefana Stubielewicza (Неизвестные польские документы в Центральной научной библиотеке АН УССР в Киеве) / Jaroslaw Matwiiszyn (Я. Матвиишин) // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. Warszawa, 1978. T. 23. № 2. S. 449–464.

5 Польська книга XVI−XVIII ст. у фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка як джерело інформації про історію, культуру Польщі: путівник по фонду / уклад. К. Д. Тараманова. Харків, 2001. 45 с.

6 ІР НБУВ. Ф. 160. № 2608. Архів Київської духовної академії. Дело о приобретении книг для библиотеки Киевской духовной академии. 23 декабря 1824 г. – 12 января 1826 г., 5 февраля 1825 г. № 50. В Правление Киевской Духовной Академии. От инспектора Академии Архимандрита Смарагда 4 февраля 1825. 18 с.

7 Ярмошик І. І. Сторінки історії Кременецької гімназії у висвітленні професора Варшавського університету Теодора Вежбовського. URL: www.stattionline.org.ua.

8 Autograf // S. Orgelbrand. Encyklopedja Powszechna. Warszawa, 1898. S. 607–610.

9 Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки : альб.-кат. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, наук. б-ка. Одеса, 2017. 164 с.

10 Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : путівник. Київ, 2015. 328 с.

11 Sniadecki J. Źwot literacki Hugona Kołłątia z opisaniem Stanu Akademii Krakowskiey, w jakim się znaydowała przed rokiem Reformy 1789. w Wienie, 1714. 144 s.

12 Sniadecki J. Trygonometrya kulista analityczne wylozóna. Z przystosowaniem do rozmiaru ziemi i do zadań astronomicznych. w Wilnie i Warszawie : Nakladem i drukiem Józefa Zawadzkiego Imperator. Wilen. 1820. 167 s.

13 Sniadecki J. Trygonometrya kulista analitycznie wyłozona. w Wilnie i Warszawie : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego Imperator. Wilen. 1817. 60 s.

14 Sniadecki J. Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi. w Warszawe, 1804. 480 s.

15 Baliński M. Pamiętniki o Janie Sniadeckim jego życiu prywatném i publicznem i dziełach jego. Wilno, 1865. T. I. 919 s.

УДК 027.1Гріченко:930.85(477)

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА БОРИСА ГРІНЧЕНКА: РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Лісова Ірина Володимирівна,
аспірант Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв,
провідний бібліотекар Національної
бібліотеки України імені Ярослава Мудрого,
Україна, Київ

Анотація. *Розглядається приватна бібліотека видатного діяча просвітницького руху України кінця XIX – початку XX ст. Б. Грінченка, розкриваються основні етапи її формування, особливості змісту та наповнення.*
Ключові слова: *приватна бібліотека, книжкова колекція, просвітницька діяльність, Б. Грінченко.*

Annotation. *The article deals with the private library of an outstanding figure in the educational movement of Ukraine in the late XIX – early XX centuries B. Grinchenko, reveals the main stages of its formation, features of content and filling.*
Key words: *private library, book collection, educational activities, B. Grinchenko.*

Процес переосмислення спадщини української культури – відмінна риса сучасної гуманітаристики. По-новому оцінюються різні явища, факти, події тощо. Актуальними стають дослідження документних джерел, які об’єктивно інтерпретують та відтворюють певні сторінки історії та культури країни. Особливе значення при переоцінці культурної спадщини відіграють приватні книжкові колекції видатних діячів науки й культури, зокрема Бориса Грінченка. Не лише бажання читати, а й потреба здійснювати просвітницьку діяльність пов’язані зі свідомим прагненням створювати навколо себе інтелектуальний простір.

Книжкова колекція Б. Грінченка є одним з об’єктів книгознавчих досліджень сукупної книжкової спадщини України. Адже вона включає не лише матеріали його власної багатогранної діяльності, а й містить численні документи, що характеризують історико-культурний розвиток України кінця XIX – початку XX ст. Бувши залюбленим у рідний народ, його самобутну культуру, Б. Грінченко таємно викладав українську грамоту, створив буквар та підручник для дітей «Рідне слово». Окрім того, він все

життя створював власну книжкову колекцію. Бібліотечне зібрання Б. Грінченка складається із художніх творів письменників України (340 авторів) та багатьох закордонних країн, брошур, журналів з питань національної та світової культури, громадського життя, історії, педагогіки, філософії, мовознавства, літературознавства, етнографії, фольклору, мистецтвознавства, освіти, історії церкви, природничих наук, права, економіки тощо.

Історію книжкової колекції Б. Грінченка вивчали І. Шовкопляс, М. Воробей та Г. Дідківська під час репринтної публікації каталогу його бібліотеки, укладеного М. Грінченко, вдовою вченого. Цей каталог став предметом аналізу А. Погрібного. Джерелознавче і книгознавче дослідження архівної та бібліотечної спадщини Б. Грінченка, як комплексного культурно-історичного явища, здійснила Н. Зубкова.

Книжкова колекція Б. Грінченка, згідно з каталогами М. Грінченко, на 1915 р. складалася з:

- 310 власних творів Б. Грінченка та 19 перекладів різними мовами;
- 6 видань, що включали твори, покладені на музику;
- 82 творів членів родини Грінченків (Марії та Насті).

Книжкове зібрання Грінченків формувалося в три етапи: перший пов'язаний з періодом роботи в школі та в Чернігівській управі, другий – в Києві, останній – після смерті Б. Грінченка, коли колекція комплектувалася його вдовою.

Найзначнішу частину бібліотеки Б. Грінченка чернігівського періоду складали етнографічні матеріали. Згодом вони стали основою для бібліографічних покажчиків, створених Б. Грінченком за допомогою дружини під час роботи в Чернігівському земстві. Фундаментальним є підрозділ з українського народознавства – це такі видання: багатотомна праця «Этнографическое обозрение» (Москва, 1889–1900), збірка М. Максимовича «Украинские народные песни» (Санкт-Петербург, 1834), «Світогляд українського народу» І. Левицького (Львів, 1876), «Народные южнорусские песни» А. Метлинського (Київ, 1854), «Народные южнорусские сказки» І. Рудченка (Київ, 1869–1870) та ін.

Серед книжок колекції Б. Грінченка – історико-статистичні та етнографічні матеріали Херсонської, Чернігівської, Подільської губерній, Степового регіону тощо. Цінною є та частина зібрання, в якій зосереджено відбитки з журналів та періодичних видань «Киевская старина», «Русская старина», «Современник», «Новое слово» та ін. Укомплектовуючи свою

бібліотеку, не обійшов увагою Б. Грінченко й історичну науку, зокрема: дослідження В. Антоновича, М. Драгоманова, С. Шашкова; зібрання з історії, етнографії М. Максимовича; витяги статей про історію козаччини П. Єфименка, М. Костомарова, О. Русова та ін.

Широко представлені в зібранні видання з питань літературознавства та мовознавства, а також популярні книжки для народу. Серед них – твори Л. Глібова, Д. Гордієнка, П. Грабовського, І. Котляревського, І. Нечуя-Левицького, Є. Чикаленка, Т. Шевченка та самого Б. Грінченка.

Бібліотечне зібрання Б. Грінченка чернігівського періоду характеризується великою кількістю книжок, надрукованих у Росії і Східних регіонах України. Львівських і віденських видань у часи дії Емського указу було обмаль. Частина бібліотеки київського періоду збиралася після скасування указу про заборону української мови. Саме тоді книжкова колекція Б. Грінченка поповнюється львівськими виданнями Наукового Товариства ім. Т. Шевченка – «Галицьким літературно-науковим вісником», книжками «Академічного Братства», львівської «Просвіти», «Українсько-руської видавничої спілки» та ін.

Окрім того, київський період формування зібрання Б. Грінченка починається з роботи над створенням «Словаря української мови». Як наслідок – приватна книжкова колекція активно поповнюється різноманітними словниками різними мовами. Значну частину колекції, складеної у київський період, займає українська та зарубіжна література новітнього часу. Зарубіжна література представлена в перекладах українських письменників. Зібрання комплектувалося за рахунок видань українською мовою, надрукованих в першому десятиріччі ХХ ст. різними товариствами. Крім матеріалів львівської і київської «Просвіт», це були видання «Киевской Старины», науковий та літературно-публіцистичний журнал «Україна», «Етнографічний збірник», «Большая энциклопедия», «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», «Літературно-Науковий Вістник» та ін.

Київська частина зібрання містить дослідження з літератури та української словесності Д. Дорошенка, М. Драгоманова, С. Єфремова, В. Перетца, М. Петрова, М. Сумцова, І. Франка. Цікавою є добірка альбомів портретів видатних діячів української культури, зокрема: «Альбом заслужених русинів. Портрети» та «Портреты украинских писателей, изданные Д. Каменецким». Б. Грінченко збирав також видання історичних та археологічних товариств, літописи, публікації архівних документів, праці з історії України М. Грушевського, видання

В. Антоновича, М. Аркаса, М. Драгоманова, І. Каманіна, М. Костомарова, А. Кримського, О. Лазаревського, Д. Яворницького та ін.

Остання частина бібліотеки, яку після смерті Б. Грінченка формувала Марія Грінченко, складається переважно з подарованих книг. Друзі поповнювали колекцію книжками з власних зібрань, зокрема працями М. Грушевського «Про українську мову і українську школу», С. Єфремова «З громадського життя на Україні», І. Левицького «Грамматика языка» та ін.

За заповітом видатного просвітника його колекція мала зберігатися як єдиний комплекс і бути максимально доступною для користувачів. Та історично склалося так, що бібліотека та архів Б. Грінченка були влиті в загальні спеціалізовані фонди Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) і, ймовірно, частково втрачені.

Наукове значення приватної книжкової колекції Б. Грінченка полягає в тому, що вона є відбитком тієї літератури, на якій відбувалося становлення української громади в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Приватна книжкова колекція Б. Грінченка як потужний документний комплекс дає змогу вивчати типи та джерела комплектування, методику складання власних бібліотек. Книжкова спадщина Б. Грінченка характеризує культурницький, педагогічний та просвітницький рух в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Бібліотечна спадщина Б. Грінченка відіграє важливу роль у формуванні духовних основ суспільства. За змістом та складом книжкова колекція репрезентує такі важливі напрями національно-духовного життя України кінця ХІХ – початку ХХ ст., як розвиток української літератури, народної педагогіки та просвіти. Б. Грінченко був і письменником, і вченим, і педагогом, і громадським діячем, його зібрання, як і його творчість та громадська діяльність, займає важливе місце в українській культурі.

Використані джерела

1. Зубкова, Н. М. Архів і бібліотека видатного діяча українського просвітництва Б. Д. Грінченка: з фондів НБУВ : монографія / Н. М. Зубкова; А. Дубровіна (відп. ред.) ; НБУ ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – Київ : НБУВ, 2008. – 178 с.
2. Каталог фондів / підгот.: І. Г. Шовкопляс, М. А. Воробей, Г. Г. Дідківська. [Т.] 1. Бібліотечні колекції. Вип. 1: Б. Д. Грінченко. – Київ, 1988 (№ 1003–1007).

3. Лисенко І. Словник українських приватних бібліотек / Іван Лисенко. – Київ : Рада, 2009. – 215 с.

4. Погрібний А. Г. Унікальний документ нашої культури (каталог особистої бібліотеки Б. Грінченка) / А. Погрібний // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1993. – Вип.1. – С. 70–83.

УДК 027.7(477.411)КПІ:[025.2:09]]

ФРАНЦУЗЬКІ СТАРОДРУКИ У ФОНДІ РІДКІСНИХ ТА ЦІННИХ ДОКУМЕНТІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ імені Г. І. ДЕНИСЕНКА

Гунько Людмила Миколаївна,
провідний бібліограф
науково-технічної бібліотеки імені Г. І. Денисенка
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»,
Україна, Київ

Анотація. *Повідомляється про колекцію французьких стародруків, рідкісні та цінні видання у фонді рідкісних та цінних документів Науково-технічної бібліотеки імені Г. І. Денисенка.*

Ключові слова: *стародруки, колекція, рідкісні і цінні видання, наукова діяльність.*

Annotation. *On the collection of French old-printed books, rare and valuable publications in the fund of the Rare and valuable publications in Scientific technical library of G. I. Denisenko.*

Key words*: old printed books, collection, rare and valuadle editions, scientific activity.*

Упродовж усього життя ми звертаємося до книги, тому що кожна людина прагне пізнавати свій шлях, а книга – одне з найбільших чудес, створених людиною. Відтоді як люди навчилися писати, всю свою мудрість вони довірили книгам. Адже книги відкривають світ, допомагають уявити минуле, заглянути в майбутнє.

Відродження, великі відкриття, науково-технічна революція, промисловий розвиток – ці всесвітні історичні процеси вимагали найрізноманітніших знань і відомостей, що розповсюджувались через

зростання темпів все повніше і наочніше. Вирішальну роль тут зіграла поява друкарства. Крім створення матеріальної бази для закріплення і швидкого поширення наук, інформації про нові ремесла та виробництва, що виникають, книгодрукування сприяло розвитку грамотності в цілому, становленню та вдосконаленню всесвітньої літератури, а це, в свою чергу, привело до формування системи освіти і виховання людини.

Перевага книгодрукування в порівнянні з усіма раніше існуючими способами передачі мовної інформації полягає, по-перше, в значному полегшені виготовлення друкованої форми, яка складається із заздалегідь підготовлених технічних елементів і деталей, по-друге, в можливості неодноразового повторного їх використання, по-третє, в загальному спрощені всього процесу накопичення і передачі інформації.

Не можна не відзначити і той факт, що аналіз складу бібліотек значною мірою сприяє поповненню відомостей про духовні та інтелектуальні потреби того чи іншого покоління, про конкретні знання представників різних верств населення, про рівень освіченості та тенденції розвитку культури суспільства в цілому.

Стародруковані книги, які з’явилися в період від початку друкарства до 1830 р., займають чільне місце у багатьох бібліотеках, музеях та архівах світу. Вони є унікальним джерелом вивчення історії, мови, літератури, мистецтва. Розвиток ремесел, товарного виробництва, промисловості, військової техніки, будівництва, зростання міст посилює потребу у відповідних фахівцях, поширенні освіти і розповсюдженні навчальної та наукової літератури. Для вчених того часу наукове дослідження полягало у спостереженні явищ природи, фіксації фактів, вивченні та аналізі наукової літератури.

У Науково-технічній бібліотеці імені Г. І. Денисенка при роботі з фондом були виявлені книги французьких видавництв з різних галузей знання. Насамперед, це підручники і навчальні посібники. Деякі книги, можна сказати, є раритетними, зокрема французького хіміка **Жана Антуана Шапталя** «Елементи хімії» (1796 р., 1807 р.) та «Хімія, застосована до мистецтва» (1806 р., 1827 р.). Ж. А. Шапталь (1756–1832) закінчив 1780 р. медичний факультет університету в Монпельє, де пізніше і працював професором хімії та займався медичною практикою. Завдяки здібностям хіміка Шапталь був інспектором пороху і селітри, пізніше – міністром внутрішніх справ Франції. Три роки, проведених на цій посаді, Шапталь намагався впровадити нові технології у промисловість, піднести на новий рівень освіту і поліпшити засоби зв'язку. Згодом Ж. Шапталь

повністю присвячує себе науковій роботі. У виробництві вина досі використовується метод Шапталя (шапталізація – спосіб усунення недоліків сусла, одержуваного з недостиглого винограду в несприятливі роки шляхом підсолоджування і нейтралізації надлишку кислот). Знову ж, в області хімії Ж. А. Шапталь поширює нову технологію підфарбовування і відбілювання за допомогою хлорного вапна, до цього відкриту Бертолле, розробляє методи отримання соди з кам’яної солі, удосконалює апарати, що застосовуються при виготовленні сиру рокфор, спостерігає (1784 р.) кристалізацію сірчаної кислоти при охолодженні. Основні праці Ж. Шапталя присвячені прикладній хімії: «Хімія застосована до сільського господарства» (1823 р., 1829 р.); «Нарис досконалості хімічного мистецтва у Франції».

«Елементарний курс хімії, оновлений з урахуванням сучасних наукових відкриттів» (1789 р.) авторства Лавуазьє – французькиого вченого, одного із засновників сучасної хімії. **А. Л. Лавуазьє** (1743–1794) експериментально довів, що повітря – не просте тіло, як вважалося на той час, а суміш різних за властивостями газів. Запропонував назву «оксиген» і пояснив його роль у процесах випалювання, горіння, дихання. Навів визначення хімічного елемента, встановив хімічний склад води, оксидів нітрогену, багатьох мінералів. Довів закон збереження маси речовини. Склав першу таблицю простих речовин. Є одним із засновників термохімії. Лавуазьє у 1789 р. опублікував підручник «Елементарний курс хімії», цілком заснований на кисневій теорії горіння і новій номенклатурі, який став першим підручником з нової хімії.

Досить багато є в нашій бібліотеці видань першої половини XIX ст. Наприклад: «Алгебра, соч. Бурдона, принятая в руководство для преподавания в Институте Корпуса путей сообщения» (1833 р.) **П'єр Луї Бурдон** (1779–1854) – математик-педагог, автор популярних курсів з елементарної математики. Його підручник «Елементарна алгебра» витримав більше двадцяти перевидань, а «Елементарна арифметика» – близько сорока.

Або «Основания дифференциального и интегрального исчисления Бушарля, составляющие третью часть Курса Чистой Математики, изданного для руководства в Артиллерийском Училище» (1829 р.) **Жан-Луї Бушарль** (1775–1848), автор цієї праці – доктор наук, випускник і професор математики Політехнічної школи в Парижі, автор численних посібників, що виходили в 1810-х роках і потім неодноразово перевидавалися, у т. ч. в Росії.

Ще кілька перекладів російською: «Курс математики» (1823 р.) та «Основания алгебры» (1838 р.) **Сильвестра де Лакруа** (1765–1843), роботи якого в Росії стали еталоном для написання навчальних посібників для закладів вищої освіти, а підручниками користувалися у багатьох університетах країни**;** «Курс чистой математики Франкера, содержащий Арифметику, Начальную Алгебру, Основания Геометрии, Прямолинейную Тригонометрию и Аналитическую Геометрию» (1819 р.) **Луї-Бенжамен Франкер** (1773–1849) – математик і педагог, автор кількох підручників з математичних дисциплін, член-кореспондент Петербурзької академії наук. У Російській імперії підручники Франкера були дуже популярними і разом з посібниками Сильвестра де Лакруа стали головним джерелом для складання російських підручників. Цей примірник подарований бібліотеці викладачем нарисної геометрії КПІ Ісидором Григоровичем Рекашевим у складі його приватної бібліотеки. Також у цьому книжковому зібранні є підручник «Курси механіки, або резюме уроків з динаміки, статики та їх застосування до техніки інженера» – збірник усних уроків **Жана-Батиста Беланже** (1790–1894) для першокурсників. Матеріал подано конкретно і чітко.

Обен Луї Міллін (1759–1818) – французький вчений, археолог, історик мистецтва, бібліотекар Національної бібліотеки Франції. Обіймав посаду професора-куратора відділу старожитностей у 1799–1800 рр. Брав участь у створенні Наукового товариства імені Карла Ліннея. Став автором словника з історії мистецтв (1806 р.). Багато подорожував Європою і залишив нариси. Є засновником журналу «Енциклопедичні літописи» з питань науки, літератури та мистецтва (*інформація з інтернету*).

Гаспар Проні (1755–1839) – французький математик та інженер-гідравлік. Закінчив Національну школу мостів і доріг (1780 р.), деякий час працював у галузі будівництва, залишивши чимало свідчень свого інженерного мистецтва. З 1792 р. керував випуском найкращого на той момент збірника десяткових логарифмічних і тригонометричних таблиць, до якого залучив таких видатних математиків, як Адрієн-Марі Лежандр і Лазар Карно. З 1795 р. по 1815 р. був професором Політехнічної школи. У 1805–1812 рр. багато працював в галузі гідротехніки. Є автором монографії «Гідравлічна архітектура» (1790–1796). Це перший курс механіки, у якому було застосовано координатну систему. Великим попитом користувався також багатотомний збірник його лекцій з математики та інженерної справи в Політехнічній школі. Низку праць присвятив проблемам гідравліки. Отримав емпіричним шляхом історично

важливу формулу, що застосовувалася для розрахунків втрат напору на тертя при русі рідин по трубах, що носить його ім'я – формула Проні. Він також створив метод перетворення синусоїдальних і експоненціальних кривих у системи лінійних рівнянь. Викладки Проні широко використовуються в обробці сигналів і в моделюванні нелінійних матеріалів методом кінцевих елементів. Він є автором низки винаходів, у т. ч. динамометричного приладу («гальмо Проні»). Працював також над створенням метричної системи мір і ваг. Проні був членом, а пізніше, президентом Французької академії наук. Він також був обраний іноземним членом Шведської королівської академії наук у 1810 р. Ім’я барона Гаспара де Проні входить у список 72 імен на Ейфелевій вежі (Паспорт № 76).

Маємо у нашому фонді «Роботи з експериментальної фізики і математики». **Жан Батист Біо**, автор цієї праці – французький фізик, геодезист і астроном. Перші його публікації були присвячені дослідженню властивостей газів (виміру їх щільності й показників заломлення). У 1804 р. Біо разом з Гей-Люссаком піднявся на повітряній кулі у верхні шари атмосфери, щоб визначити сполуки повітря на різних висотах і виміряти магнітне поле Землі. Основні його наукові праці присвячені дослідженню поляризації світла, магнітного поля електричного струму й акустиці. На честь Біо названий мінерал біотит, число Біо та місячний кратер Біо.

Наступний раритет – «Філософська історія розвитку фізики» **Антуана Лайбса** (1752–1832). А. Лайбс – французький фізик, викладав фізику в університеті Тулузи. Його наукові інтереси полягали в різних галузях фізики, але особливо багато уваги він приділяв електростатиці; залишив багато цікавих ідей стосовно злив та північного сяйва. Опублікував багато статей із фізики в періодичних виданнях; є автором ґрунтовних наукових праць – «Хімічна фізика» (1788 р); «Теорія пружності» (1800 р.); «Елементарна фізика» (1802 р.); «Новий фізичний словник» (1808 р.) та ін.

Белідор Бернар Форест (1698–1761) – французький інженер і винахідник. Він самостійно вивчив математику та інженерне мистецтво, брав участь як військовий інженер в облогах міст та фортець, займався фортифікаційними роботами. 1725 р. було опубліковано «Новий курс математики для артилеристів та інженерів», а 1729 р. – працю «Наука інженерної справи». Протягом 1737–1753 рр. паризьким видавцем Жомбером було видано працю Белідора «Гідравлічна архітектура»,

об'єднану в два томи. Трактат являє собою зібрання знань в галузі практичної й прикладної механіки і став першим прикладом робіт такого роду, де використовується інтегральне числення в рішенні технічних проблем. Розробки і розрахунки вченого в подальшому справили величезний вплив на науку. Також ця праця вважається й одним з перших в Європі довідників з інженерної справи з ґрунтовною теоретичною базою. До переваг видання можна віднести майстерно виконані креслення (понад двох сотень), що дозволяє використовувати її як практичний посібник для проєктування гідротехнічних споруд (Паспорт 111). Робота Белідора мала величезний успіх і 1740 р. в Аугсбурзі вийшов авторизований переклад двох перших книг. Також «Гідравлічна архітектура» перевидана 1819 р. у Парижі і зберігала актуальність протягом першої половини XIX ст.

Ще одна книга **Дубрунфаут Августин-П'єр** «Мистецтво приготування бурякового цукру» (1825 р). У ній міститься опис кращих методів, що використовуються для вирощування і збереження цього кореня, та детальну експозицію процесів і апаратів, корисних для вилучення цукру з великими перевагами, з подальшим випробуванням хімічного аналізу буряку на очищення, щоб просвітити теорію операцій, яка призначена для відділення цукру. Августин-П'єр Дубрунфаут (1797–1881) – хімік, професор промислової та сільськогосподарської хімії; працював над вирощуванням буряків і перегонкою спиртів; автор одного з перших процесів приготування бурякового цукру. Незаслужено забутий хімік, засновник сучасної науки виробництва цукру, першим почав виробництво цукру з цукрового буряку. Народився у французькому Лілі, там закінчив школу й отримував освіту на виробництві та на паризькому Науковому факультеті під керівництвом видатних хіміків (Гей-Люсак, Пул'є). Одна з перших його праць отримала золоту медаль Центрального сільськогосподарського товариства. Викладав прикладну хімію і фізику в Технічній школі в Парижі. Згодом у передмісті заснував школу для працівників цукрових мануфактур. 1830 р. очолив і школу, і цукрову мануфактуру. З приватного життя відомо, що він колекціонував автографи діячів Французької революції (близько 700 автографів).

«Технологічний словник або новий універсальний словник декоративно-прикладного мистецтва, а також промислової і комерційної економіки, з компанією вчених людей і художників» (15 томний) **Кавольо Жака-Олександра** (1754–1839), перекладача з англійської, священника, фермера, потім державного чиновника. Будучи священником в місті Пео, Кавольо займався створенням сучасної на той час ферми; його

досвід був дуже вдалим і став прикладом для інших сільських господарів. У часи Директорії досліджував тему осушування боліт; разом з Проні займався організацією судноплавства для департаменту Петі-Пуату.

Як бачимо, авторами підручників були не тільки педагоги, викладачі, а й люди різних професій, які завдяки наполегливості, спостережливості, особистій практиці писали свої праці. Деякі видання були перекладені для більш швидкого опанування предмету. В подальшому ці книги стали популярними серед викладачів інститутів та шкіл.

Унікальність стародруків продиктована самою природою давньої книги. Від видань нового часу вони відрізняються тим, що їх тираж часто багатоваріантний. Коректорська і редакторська робота продовжувалась протягом усього друкарського періоду, що тривав від кількох місяців до кількох років. За цей час змінювалися обставини і мета видання, відповідно змінювалися передмови, допускалася заміна граверних дощок, ілюстрацій та орнаментів. Тому кожен примірник стародруку, що зберігся до наших днів, є цінним та цікавим.

УДК 027:001.32(477)НАНУ]:001(477)(091)

ДІЯЛЬНІСТЬ МЕРЕЖІ БІБЛІОТЕК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ ТА ПРОМОЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

Клименко Оксана Зіновіївна,
старший науковий співробітник Інституту
бібліотекознавства Національної бібліотеки
України імені В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук, доцент,
Сокур Олена Леонідівна,
молодший науковий співробітник
Інституту бібліотекознавства Національної
бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Представлено важливі складові діяльності мережі бібліотек Національної академії наук України (НАН України) задля формування та промоції історії української науки.*

Ключові слова: *інформаційне суспільство, мережа бібліотек, бібліотечно-інформаційні ресурси, Національна академія наук України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.*

Annotation. *The priority directions are outlined and prospects of library and information activity of libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine are outlined.*
Key words: *information society, network of libraries, library information resources, National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.*

Інформаційне суспільство характеризується створенням глобального інформаційного простору, збільшенням ролі інформації та знань у житті людства. Міжнародним та національним законодавством визначено необхідність розвитку інформаційного суспільства, зорієнтованого на інтереси людей, в якому кожна людина може мати вільний доступ до інформації. Широкомасштабне виробництво цифрової інформації та величезна кількість джерел, що існують винятково в електронному вигляді, створюють середовище, в якому бібліотеки не лише успішно опановують та використовують інформаційні та технологічні ресурси інтернету, а насамперед заявляють про себе, надаючи суспільству інформацію про свої фонди та послуги у мережевому просторі. Сьогодні впровадження нових форм і засобів організації бібліотечно-інформаційних ресурсів потребує розробки та адаптації таких прийомів, які б відповідали викликам сучасного інформаційного середовища, забезпечували оптимальний швидкий і багатоаспектний доступ до ресурсів, число яких невпинно зростає в умовах сталого розвитку інформаційних технологій.

На сьогодні розроблено низку державних документів, мета яких полягає у визначенні стратегії розвитку України у ході побудови інформаційного суспільства, серед яких «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки» (2018), що відображає курс України на євроінтеграцію та поточні пріоритетні напрями державної політики. Серед національних пріоритетів і завдань, визначених державною політикою України, передбачено, зокрема, «*…Створення електронного інформаційного ресурсу з базами даних про об'єкти культурної спадщини, культурні цінності (у тому числі Музейного фонду України), створення електронного інформаційного ресурсу, який складатиметься з модулів (баз даних), з подальшою інтеграцією такої інформації у національні та міжнародні інформаційні ресурси, та забезпечення диференційованого доступу до неї цільових аудиторій*» [4].

Питанню консолідованого інформаційного ресурсу, інтеграції та кооперації бібліотек, архівів і музеїв в єдині інформаційні центри сьогодні значну увагу приділяють багато вітчизняних та іноземних дослідників, зокрема: А. Антопольський, Т. Берестова, А. Бернат, Н. Браккер, Л. Дубровіна, Ю. Зинкявичене, А. Киридон, В. Копанєва, Л. Кьорменді, Л. Куйбишев, Н. Кунанець, Г. Липак, К. Лобузіна, О. Мар'їна, І. Матяш, Т. Павленко, О. Рибачок, А. Соляник, С. Шемаєв, Г. Шемаєва. Ними схарактеризовані різні аспекти створення та функціонування спільних культурно-документних комплексів як сховищ національно-культурного спадку, носіїв соціальної пам'яті, сформовано переваги їх взаємодії. У дослідженнях проблем об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек, архівів, музеїв найбільше уваги приділено причинам та перевагам співпраці, вивченню історії, окресленню ролі та функцій цих установ, обґрунтовано шляхи подолання відмінностей щодо підходів до оцифрування колекцій. Загальною перепоною системної взаємодії бібліотек із музеями та архівами в українському досвіді дослідники називають недостатність комплексного теоретичного та методологічного обґрунтування основних засад і напрямів її організації.

У спільному дослідженні Л. Дубровіної, І. Матяш, А. Киридон [1] представлено бібліотеки, архіви і музеї як соціальні інститути, що збирають та зберігають джерела національної пам'яті; здійснюють наукову, інформаційну та культурну діяльність; визначено роль, основні функції та засади діяльності цих інституцій.

Представленню на міжнародному рівні культурного надбання націй присвячено дисертаційну роботу О. Рибачка [7]. Науковець дослідив міжнародні цифрові інтегровані колекції документної спадщини, що представлені у відкритому доступі на засадах корпоративної інтеграції документів різних видів, які зберігаються у бібліотеках, архівах, музеях.

Значний внесок у розробку питання створення інтегрованого інформаційного простору країни зробили науковці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). У низці монографій, авторами яких є О. Онищенко, В. Попик, В. Горовий, Л. Дубровіна, Ю. Половинчак, Л. Костенко, К. Лобузіна та інші провідні науковці [2; 3; 5; 9], розкрито процес перетворення наукових бібліотек на невід'ємну складову інформаційного середовища та зростання ролі бібліотек в управлінні глобальними ресурсами, створення умов для оперативних інформаційних обмінів на базі структуризації міжнародних бібліотечних

систем та інших великих центрів концентрації інформаційних ресурсів тощо.

Проаналізовані праці відомих авторів підтвердили актуальність обраної проблеми, яка практично не є вивченою. Адже жоден із науковців у своїх дослідженнях не акцентував увагу на такій важливій складовій діяльності мережі бібліотек НАН України, як формування та промоція історії української науки, що і стало головною метою представленого дослідження.

Мережа бібліотек НАН України згідно з Положенням [6] – це сукупність наукових бібліотек та інформаційно-бібліотечних підрозділів наукових установ, взаємопов'язаних цільовим призначенням, складом користувачів і політикою комплектування фондів науковою літературою та нормативно-технічною документацією на різноманітних носіях інформації, що мають відображати розвиток науки в Україні та за кордоном і створювати єдині розподілені та взаємовикористані бібліотечно-інформаційні ресурси НАН України.

Сучасну мережу бібліотек НАН України репрезентують Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника), 105 бібліотек та бібліотечно-інформаційних підрозділів (з яких п'ять бібліотек залишилися у Донецьку, на непідконтрольній Україні території, та ще п'ять – в анексованій Російською Федерацією Автономній Республіці Крим). Мережу очолюють дві бібліотечно-інформаційні установи національного рівня – НБУВ та ЛННБУ ім. В. Стефаника. До складу бібліотечної мережі НАН України входять бібліотеки наукових установ, музеїв, обсерваторій, дослідних станцій, ботанічних садів. Найстарішими закладами НАН України є Одеський археологічний музей НАН України (1825 р.) і Державний природознавчий музей НАН України (1870 р.), у яких зосереджені унікальні фонди з природознавчих наук, цінні колекції вітчизняних та зарубіжних документів. Вузькопрофільними є бібліотеки Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України та Криворізького ботанічного саду НАН України, бібліотека Карадазького природного заповідника НАН України залишилася в анексованому Російською Федерацією Криму та бібліотека Донецького ботанічного саду НАН України знаходиться на тимчасово окупованій території. До мережі входять бібліотеки Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України, Полтавської гравіметричної обсерваторії Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна

НАН України, Інституту керамології відділення Інституту народознавства НАН України та інші [8].

Вагомим науково-культурно-освітнім ресурсом мережі бібліотек НАН України є архівні і музейні колекції, інтегровані до загального бібліотечного фонду. Історія створення та становлення бібліотек наукових установ невід’ємна від історії розвитку вітчизняної науки, діяльності видатних учених Академії. Цінні книжкові зібрання з різних галузей знання, ретельно дібрані впродовж десятиліть, особові бібліотеки академіків і професорів, письменників і державних діячів становлять ядро фондів переважної більшості бібліотек наукових установ.

Кабінети-музеї академіків О. В. Палладіна, М. М. Крилова, С. Я. Брауде, О. О. Богомольця, Р. Є. Кавецького, де експонуються цінні та рідкісні книжки з особистих бібліотек видатних учених – фундаторів вітчизняної науки, які потребують особливої уваги в питаннях збереження та популяризації, функціонують в Інституті біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України, Інституті математики НАН України, Радіоастрономічному інституті НАН України, Інституті фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України, Інституті експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. Кавецького НАН України.

Бібліотекою Державного природознавчого музею в 2014 р. здійснено тематичну добірку документів від стародруків до сучасних видань для експозиції «Природничий музей: від теорії еволюції життя до практики живого музею» та спільно з бібліотекою Інституту народознавства проведено підготовчу роботу до організації виставки «Своє / чуже».

Вшануванню ювілеїв провідних учених відводиться традиційно чільне місце у виставковій роботі бібліотек наукових установ. У бібліотеці Інституту мікробіології і вірусології в 2015 р. підготовлено виставку з нагоди 140-річчя від дня народження колишнього директора установи, академіка Національної академії наук України В. Г. Дроботька. У процесі підготовки було задіяно фонди музею історії мікробіології, відбувалася активна співпраця з учнями і послідовниками вченого. На виставці експонувалося 236 документів.

У бібліотеці Інституту народознавства спільно з Музеєм етнографії та художнього промислу було організовано виставку «120 років музейної спадщини НТШ та Польського Товариства Людознавчого». Для експозиції відібрано з фонду бібліотеки 139 фотографій. До виставки «Єврейські шлюбні контракти», що експонувалася у Львівській національній галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького, з фонду бібліотеки було відібрано,

оформлено та видано кураторіуми з єврейського мистецтва. Співробітники бібліотеки взяли консультацію у професора Єрусалимського університету Шалома Цабара з приводу розшифровування єврейських шлюбних контрактів. Також до конференції «Польська й українська етнологія сьогодні. Традиції та перспективи» було підготовлено розгорнуту виставку.

Працівниками бібліотеки Інституту літератури для літературно-меморіального музею-квартири М. Бажана (філія Національного музею літератури України) підібрано низку видань до виставки та літературного вечора, присвяченого 112-й річниці від дня народження українського письменника-футуриста Гео Шкурупія. Бібліотека тісно співпрацює з Музеєм книги і друкарства, надаючи видання до виставок «Пісенне диво України – Маруся Чурай та її доба: до 390-річчя від дня народження Марусі Чурай (1625–1653 рр.) та з нагоди козацького свята Покрови Пресвятої Богородиці», «Кіплінг в Україні: до 150-річчя з дня народження Р. Кіплінга». Також бібліотека брала участь у спільній виставці Національного музею мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків і Центру Тагора при Східно-Європейському інституті розвитку «Де душа живе без страху: світ творчості Рабіндраната Тагора» – для експозиції було надано 25 книг Р. Тагора [10; 11].

2017 р. знаменує, зокрема, така робота: бібліотека Інституту археології надавала книги зі зібрання Миколи Омеляновича Макаренка для виставки у Музеї Ханенків, брала участь в організації виставки до конференції «У полі й у кабінеті: експедиції українських музейників», присвяченій ювілеям М. Ф. Біляшівського та Д. М. Щербаківського, що експонувалася на базі Національного художнього музею України; бібліотека Інституту літератури передала до Музею книги і друкарства сім книг на виставку «200 років від дня народження М. І. Костомарова (1817–1885)», 15 одиниць передано до Національного музею літератури України на виставку «Часопис "Літературний ярмарок" як явище українського відродження» [12].

Аналізуючи зміни інформаційного і соціального середовища, слід наголосити, що у бібліотеках НАН України реалізується стратегія поетапного переходу від традиційних до інноваційних технологій, що у майбутньому забезпечать гармонійне поєднання всієї сукупності наукової джерельної бази з метою максимально повного задоволення запитів користувачів-науковців. Сьогодні найважливішими завданнями у роботі бібліотек наукових установ є не тільки формування традиційного

бібліотечного фонду, забезпечення його збереження, розвитку і використання, а й інтегрування бібліотечних ресурсів і сервісів на засадах кооперування й координування на основі розподілу повноважень і взаємних зобов’язань для найповнішого та оперативнішого задоволення інформаційних потреб користувачів.

Отже, специфіка бібліотечної мережі НАН України полягає у наявності бібліотек переважно з традиційною організацією роботи, орієнтованої на забезпечення вузькотематичних досліджень наукових установ. Відмінності – у рівні фінансування, кадровому забезпеченні, стані матеріально-технічної бази, можливостях функціонування мережевих сервісів. Протягом останнього десятиліття відбулися зміни у міжбібліотечних зв’язках, зокрема: спостерігається вихід бібліотек на прямі контакти з партнерами з книгообміну і подальшою їх трансформацією у новому інформаційно-технологічному середовищі. Запорукою конкурентноздатності окремої бібліотеки НАН України (на основі інтеграції ресурсів), як осередка доступу до набагато більшого універсу знань, є формування єдиного інтегрованого науково-інформаційного простору держави. Творча і плідна багатогранна діяльність бібліотек Національної академії наук України задля формування та промоції минулої і сучасної правдивої історії української науки є вагомим внеском у поступі євроінтеграційного курсу нашої держави.

Список бібліографічних посилань

1. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам’яті, культурної спадщини України // Бібліотечний вісник. 2017. № 1. С. 3–10.
2. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій : монографія / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. Київ, 2011. 232 с.
3. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток : монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. Київ, 2013. 184 с.
4. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80.
5. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища : монографія / О. С. Онищенко та ін. Київ, 2014. 296 с.

6. Положення про мережу бібліотек Національної академії наук України : затверджене рішенням Інформаційно-бібліотечної ради НАН України 6 лютого 1997 р. // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи Національної академії наук України : зб. док. Київ, 1997. Вип. 1. С. 15–19.

7. Рибачок О. М. Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки ХХ – 10-ті роки ХХІ ст.) : автореф. дис. … канд. іст. наук. 27.00.02 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 20 с.

8. Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в … році : інформ.-аналіт. огляд / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1996–2018. Вип. 1–23.

9. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища : монографія / О. С. Онищенко та ін. Київ, 2012. 194 с.

10. Сокур О. Бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування // Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в 2015 році : інформ.-аналіт. огляд. Київ, 2016. Вип. 21. С. 28–46.

11. Сокур О. Бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування // Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в 2016 році : інформ.-аналіт. огляд. Київ, 2017. Вип. 22. С. 17–24.

12. Сокур О. Бібліотечно-інформаційне та довідково-бібліографічне обслуговування // Робота бібліотек наукових установ Національної академії наук України в 2017 році : інформ.-аналіт. огляд. Київ, 2018. Вип. 23. С. 19–27.

УДК 002.1:008

ДОКУМЕНТ ЯК ПАМ’ЯТКА КУЛЬТУРИ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Кучеренко Олег Олегович,
бібліотекар I категорії
Харківської державної наукової
бібліотеки імені В. Г. Короленка,
Україна, Харків

Анотація. *Розглянуто трансформацію ролі документної пам’ятки в історії людства через призму історико-культурного дослідження.*

Ключові слова: *історія культури, документна пам’ятка, культурогенез, типи письма, палеографія.*

Annotation. *The message is studied the transformation of the role of documentary leaflets in the history of mankind, through the prism of historical and cultural research.*

Key words: *history of culture, documentary leaflet, cultural genesis, types of writing, paleography.*

Письмовий документ як спосіб збереження інформації є одним із ключових аспектів цивілізаційного культурогенезу. Наявність писемності є головним фактором, завдяки якому вчені-історики відокремлюють звичайну археологічну культуру від сталої цивілізації. Винайдення писемності тісно пов’язане з виникненням історії – не тільки як наукової дисципліни, а також як явища культури. Таким чином, документна пам’ятка є невід’ємною складовою частиною історико-культурного процесу та історико-культурного дослідження.

Парадоксально, але дослідники, які вивчають писемність та писемну культуру, часто розпочинають з дослідження неолітичних, а інколи навіть палеолітичних малюнків. У цьому є неабиякий сенс, позаяк будь-яка писемність, ідеографічна або навіть фонетична, походить саме від древніх малюнків, буквальних відображень дійсності. Палеолітичний малюнок на стінах печери – перший в історії приклад візуальної фіксації інформації. Тому документна пам’ятка та образотворче мистецтво мають споріднені корені. Розуміння цього є дуже важливим для кожного, хто в своєму дослідженні розробляє історико-культурний аспект існування документної пам’ятки.

Прослідкується чітка лінія розвитку первісних малюнків, від яскравих, поліхромних образів часів палеоліту до сухих, однотонних та схематичних зображень пізнього неоліту та мезоліту. У пересічної людини, яка цікавиться первісним мистецтвом, часто виникає враження спрощення, навіть деградації мистецьких прийомів первісних художників. Але треба усвідомлювати, що разом із деградацією естетичних, живописних аспектів первісного мистецтва поступово розвивалася його змістовна, оповідальна сторона. Цікаво, що схожі процеси мали місце наприкінці XIX – на початку XX ст., коли формувалися модернові мистецькі стилі, такі, як абстракціонізм. Дивлячись на мезолітичні петрогліфи, ми бачимо цілісну розповідь первісного автора, розповідь, на жаль, не до кінця зрозумілу.

Поняття «документна пам’ятка» сформульоване передусім як ціннісна категорія. Це дозволяє відносити до документних пам’яток доволі широкий спектр артефактів, серед яких – зразки ранніх ідеографічних записів на кшталт давньоєгипетської «Книги Небесної Корови». Окрім свого поважного віку, пам’ятки такого типу є цінними завдяки притаманній їм спорідненості письма та рисунку. Поєднання

ідеографічного письма з ілюстративним матеріалом дозволяє побачити єдність тексту та ілюстрації, вдало передати емоційний фон повідомлення, розкрити естетичні уявлення тієї епохи.

Естетичний компонент стародавніх текстів представляє великий інтерес не тільки для учених-пам'яткознавців, а також для дослідників мистецтва. Досліджуючи стилі письма, характер і методи написання ідеографічних та фонетичних знаків, можна проаналізувати образотворчу культуру епохи, психологію та ментальність автора пам'ятки. Можна сказати, що в давнину естетична цінність як тексту, так і самої документної пам'ятки мала не меншу цінність, ніж зміст.

Сакральний компонент існування документної пам'ятки дуже важко переоцінити. Стародавні тексти часто буквально просякнуті релігійним духом. Але сучасне розуміння сакральності є дуже складним та абстрактним концептом. Релігієзнавці виділяють величезну кількість типів поклоніння, від первісних фетишизму та шаманізму до модерних псевдорелігій. Проте, на відміну від сучасних дослідників, автори старовинних текстів зазвичай існували в середині власної релігійної традиції. Сам образ мислення людей традиційної культури був релігійним за своїм характером. Тому в наші часи при вивченні стародавніх книжкових пам'яток дуже важко розділити релігійний та нерелігійний компоненти текстової інформації. Це – одна з основних проблем сучасного релігієзнавства. Можна зауважити, що вона є складовою частиною більш масштабної культурологічної проблеми – існування автора тексту і дослідника в різних часових та культурних середовищах – і пов'язана з цим фактом принципова неможливість повного розуміння логіки та переживань автора пам'ятки. Одне ми знаємо точно і достеменно: у давні часі записані тексти часто мали сакральне значення. Це пояснюється передусім тим, що письмо, так само, як і мистецтво, здавна були тісно пов'язані з магічними та релігійними практиками.

Відомий французький історик Роже Шартьє стверджував, що в історії людства було чотири великі інформаційні революції і кожна з них призводила до епохальних змін у індивідуальній та громадській свідомості людства [1, с. 35].

Перша революція пов'язана з виникненням писемності. Це сприяло розвитку абстрактного мислення, виникненню формальної логіки як важливої складової частини цивілізаційної культури. У зв'язку з цими процесами етнолог та етнограф Клод Леві-Брюль навіть виділяє два типи мислення – дологічне та логічне [5, с. 46]. Дологічне мислення притаманне

культурам, де все або переважна більшість населення неписьменне, друге – культурам із розвиненою письмовою традицією. Основна і найбільш характерна риса дологічного мислення – домінування простого запам’ятовування над розрахунками та диференціацією. Наприклад, для вождя індіанського племені, з яким контактував Леві-Брюль, було простіше запам’ятати кожну зі своїх собак (їх було близько ста), ніж перерахувати їх, як це прийнято у білих. Дослідник одним із перших звернув увагу на величезний об’єм інформації, який зберігають у голові представники так званих примітивних народів. Це і племінний епос, і корисна інформація про властивості рослин (їх можуть бути тисячі), повадки звірів і багато чого іншого. За Леві-Брюлем, навчання грамоті не просто розвиває абстрактне мислення та когнітивні здібності, а й докорінно змінює картину світу та способи пізнання реальності. Винайдення писемності дозволило здійснювати непряме управління великими масами населення і прямо пов’язане з виникненням перших цивілізацій.

Друга інформаційна революція відбулася із розповсюдженням кодексу, книги, яка поступово замінила свиток, volumen. Нам важко усвідомити, наскільки процеси читання та письма у «докнижковий» час відрізнялися від сучасних. У сувої не можна робити закладок, його не можна гортати так само вільно, як книгу або зошит. Написане або прочитане швидко зникає за складкою рулону. Багато хто з дослідників вважає, що в античні та ранньосередньовічні часи люди здебільшого не володіли навичками читання «про себе», без використання голосу. Канадський історик культури Маршал МакЛюен наводить приклад: коли давній римлянин читав або писав листа, він виходив до атріуму, щоби звуками свого голосу не турбувати домочадців [2, с. 105]. Сувої або таблички дозволяли розмістити відносно невеликі об’єми тексту, що часто призводило до плутанини та навіть втрати цілих фрагментів.

Третя революція пов’язана з винайденням книгодрукування. Прийнято вважати, що станок Гутенберга став однією з причин кінця європейської середньовічної культури, точніше – її кривавої загибелі у полум’ї релігійних війн XVI–XVII ст. Книгодрукування не тільки сприяло масовій грамотності, технічному та суспільному прогресу. Завдяки розвитку книгодрукування католицька церква фактично втратила монополію на зберігання та розповсюдження інформації. Дешеві друковані книги, листівки, памфлети вперше в історії людства стали доступними для широких мас населення. Відбулося так добре знайоме нам «інформаційне

перевантаження», коли величезна кількість правдивої та фейкової інформації фактично забирає можливість у пересічної людини відділити правду від брехні. Це призвело до епохальних змін у сприйнятті записаної інформації. Можна сказати, що у «друкарську епоху» або «епоху Гутенберга» відбулася десакралізація письма, ставлення до тексту стало більш приземленим та утилітарним.

Четверта революція – поява інтернету і перенесення тексту в електронний формат. Електронна революція відбувається просто у нас на очах, тому ми можемо лише гадати про довгострокові наслідки цих процесів. Проте деякі висновки та спостереження можна робити вже зараз. інтернет почав значно впливати на життя людства лише в останні кілька десятиріч, але вже тепер ми бачимо, наскільки тотальний характер має цей вплив та як сильно електронні тексти потіснили традиційні донедавна носії інформації.

Будь-яка з інформаційних революцій відбувалася протягом тривалого часу. Стрімка експансія засобів електронної комунікації стала винятком з правил. У ХХ ст. виникли радіо та телебачення, і вже виросло декілька поколінь людей, які були сформовані саме цими факторами. Відомий історик-медієвіст, публіцист та громадський діяч Умберто Еко якось сказав, що успіх тоталітарних ідеологій у ХХ ст. був би неможливим без радіо. Ця технологія дає можливість трансляції живої розмови та досягати емоційного впливу на величезну аудиторію. Можливості телебачення в маніпулюванні громадською думкою незрівнянно більші, у чому ми, на жаль, можемо переконатися самі.

Читаючи традиційну паперову книгу, ми знаходимося у стані перманентного монологу, не маючи змоги оперативно та повноцінно зв'язатися з автором тексту. Телебачення теж монологічне за своєю природою. Повноцінний діалог наразі можливий лише в інтернет-просторі та в режимі офлайн. Багато хто з авторів користується цим, створюючи інтернет-сторінки та навіть окремі сайти, на яких читачі можуть залишати свої відгуки та пропозиції. Більше того, інколи автори самі вступають у діалог з читачами, обговорюючи свої майбутні твори. Скоріше за все, у подальшому такий тип стосунків між автором та читачами стане абсолютною нормою, а звичні нам «монологічно-ієрархічні» стосунки автор – читач будуть сприймати (і вже сприймають) як застарілі та навіть некоректні. Таким чином традиційні вертикально організовані стосунки між автором та реципієнтом тексту остаточно перетворюються на

горизонтальні, коли автор тексту, читач і навіть сам текст знаходяться в одній площині.

Зараз у багатьох виникає побоювання щодо подальшого інтересу до класичних творів, у т. ч. пам’яток книжної писемності. Оскільки в демократичному та полілогічному інтернет-середовищі відсутня або майже відсутня традиційна ієрархія текстів, вже цілком звичною є ситуація, коли в одній площині обговорюються фундаментальні наукові праці, записи з блогів та твори сумнівних авторів.

Підсумовуючи все викладене, можна зробити кілька висновків. Протягом останніх віків разом із трансформацією людської цивілізації писане або намальоване слово поступово еволюціонувало від малюнка через ідеограму до сухих, стандартизованих літер фонетичного алфавіту. Поступово зникало первісне магічне, а згодом релігійне значення слова та зображення. У другій половині ХХ ст. ці процеси досягли свого логічного завершення. Багатьом здавалося, що покетбук – максимально здешевлена книжкова форма, вихолощена від будь-яких естетичних принад, стане вершиною цієї еволюції – чистий носій інформації, позбавлений навіть натяку на сакральність, духовну або естетичну.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. цей книжковий формат було перенесено в електронне середовище. У наші часи пересічна людина більшу частину текстової інформації споживає саме в електронному вигляді. У зв’язку з цим виникає запитання: чим зараз є документ, і який вигляд та яке значення він матиме надалі? Тут може бути багато можливих сценаріїв розвитку, з-поміж яких можна виділити два основних. Перший варіант – нонелектронна книга швидко зникає з ужитку та перетворюється спочатку на непотрібний мотлох, потім – на раритет, а згодом – на цінний антикваріат. Другий, на наш погляд більш імовірний, друкована книга помирає як елемент масової культури, але залишається складовою світу колекціонерів, бібліофілів, стає символом і ознакою освіченості та інтелігентності. Залишаться лише достатньо дорогі видання, оздобленні ілюстраціями і навіть елементами анімації. Паперова книга перетвориться на арт-об’єкт, продукт елітарного споживання, займаючи місце поряд з оперою, класичною скульптурою та олійним живописом. Таким чином, еволюція нонелектронного документа має всі шанси зробити коло. Проте майбутнє паперової книги залежить не тільки від учених-дослідників, а й від торговців та маркетологів. Хочеться побажати їм успіху.

Список бібліографічних посилань

1. Шартье Р. Письменная культура и общество / пер. с фр. и послесл. И. К. Стаф. Москва, 2006. 272 с.
2. Маклюэн М. Галактика Гутенберга: становление человека печатающего. Москва, 2005. 495 с.
3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва, 1989. 615 с.
4. Шартье Р. «Компьютер уравнивает читателя и автора» : [Беседа с фр. историком Р. Шартье / записал К. Мильчин] // Книжное обозрение. 2007. 8 февр.
5. Леви-Брюль Л. Первобытный менталитет. Санкт-Петербург, 2002. 400 с.

УДК 027:001.32(477)НАНУ]:001(477)(091)

ДОКУМЕНТНА СПАДЩИНА БІБЛІОТЕК У НОВІЙ ЦИФРОВІЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІЙ РЕАЛЬНОСТІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ОНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ УКРАЇНИ

Калініна-Симончук Юлія Сергіївна,
науковий співробітник Національної
бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
Україна, Київ

Анотація. *Розглянуто недоліки підходів до створення національного державного цифрового ресурсу документної спадщини, його застарілість у контексті досягнень світових національних проєктів, програм та створеного провідними державами цифрового інтегрованого ресурсу, їх нормативно-правового забезпечення на державному рівні. Розкрито необхідні аспекти наукового, методичного та юридичного забезпечення діяльності такого ресурсу в сучасних умовах активного розвитку цифрового суспільства. Акцентується на можливості застосування існуючого досвіду міжнародних організацій та національних проєктів передових країн, а також необхідності його адаптації до національної специфіки України.*

Ключові слова: *документна спадщина, документний ресурс, реєстр, державний реєстр національного культурного надбання, цифрові бібліотеки.*

Annotation. *The article studies the disadvantages of approaches for development of national digital resource of documental heritage, how obsolete it is in the context of achievements of worldwide national projects, programs, and the digital integrated resource developed by leading countries, their regulatory legal support on the state level. The necessary aspects of scientific, methodical and legal support for existence of such a resource under modern conditions of rapid development of digital society have been studied, the*

prospect of application of the already existing experience of international organizations is highlighted, as well as the necessity for its adaptation for national specifics of Ukraine.

Key words: *documental heritage, documental resource, registry, state registry for national cultural heritage, digital libraries.*

Розвиток глобальної ери нових інформаційних технологій заклав передумови процесу інтеграції документних ресурсів у базах даних та спонукав міжнародне співтовариство до спільних дій у «*…Забезпеченні рівноваги між технічним прогресом, з одного боку, та інтелектуальним розвитком і моральним вдосконаленням людства – з іншого, підтримки створення індустрії культури з допомогою програм двосторонньої чи багатосторонньої допомоги в тих країнах, де її немає, домагаючись того, щоб у всіх випадках виробництво й поширення культурної продукції відповідало потребам всебічного розвитку кожного суспільства*» [1].

Створення такого документного ресурсу ЮНЕСКО, Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та Бібліотекою конгресу США починалося з розробок на базі колективних методичних та правових засад із залученням широкого кола міжнародної аудиторії.

У 1992 р. було запроваджено глобальний проєкт реєстрації культурної спадщини − міжнародна Програма ЮНЕСКО «Пам'ять світу» (Memory of the World Programme), якою передбачено об'єднання зусиль міжнародної спільноти щодо визнання документної спадщини на рівні міжнародного, регіонального та національного значення, ведення реєстру цієї спадщини та присудження емблеми з метою її ідентифікації, уніфікації електронних форм збереження, обміну та доступу до неї. У реєстрі Програми «Пам'ять світу» міститься перелік документного надбання, яке було запропоновано для включення Міжнародним консультативним комітетом (International Advisory Committee). Серед критеріїв, що мають безпосереднє значення для рукописної та книжкової спадщини бібліотек визначаються такі: «*…Представляти шедевр людського генія, представляти унікальне або виключне свідоцтво культурної традиції, тісно пов'язаними з живими традиціями, ідеями, переконаннями, художніми та літературними творами видатного значення*» тощо [6].

Якщо реєстр «Пам'ять світу» представляє документальне надбання, що має значення для спадщини людства в цілому, то реєстр «Пам'ять України» як національний має слідувати тим самим принципам, але з урахування його значення для національної пам'яті України. Концепція такого реєстру має базуватися на функції збереження з одного боку та

активного інформаційного використання з іншого. Реєстр «Пам'ять України» й досі не створено, оскільки впродовж майже 30 років здійснюються спроби на державному рівні скласти аналог такого ресурсу у вигляді Державного реєстру національного культурного надбання України (ДРНКН) і це незважаючи на те, що з 1995 р. існує Національна комісія України у справах ЮНЕСКО.

Із метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його внесок у всесвітню культурну спадщину, постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 затверджене «Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» [3]. Але тільки наприкінці 2001 р. Міністерством культури і мистецтв України було затверджено Інструкцію про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання [2].

Якщо Програма «Пам'ять світу» передбачає створення реєстру для бібліотечного сегменту в комплексі як науково-бібліографічного та науково-археографічного опису, так і представленням цифрової копії, то Державний реєстр національного культурного надбання України сьогодні, навіть після прийняття у 2016 р., на заміну зазначеної Інструкції, Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання [4], має застарілу концепцію реєстрації національної культурної рукописної та книжкової спадщини без урахування цифрової культури сучасності та не надає гарантії достовірності й адекватності представленої інформації.

Концепцією «Пам'ять світу» передбачено не лише створення узагальненого бібліографічного опису, як у ДРНКН, а й включено обов'язковість створення цифрової копії документа – ідентифікаційного підтвердження автентичності культурного факту та фактору забезпечення його збереженості для національної культури. Відсутність цифрової копії ДРНКН позбавляє можливості широкого інформаційного сервісу для бібліотек, активного соціокультурного обміну та використання бібліотечних рукописної та книжкової спадщини.

Це питання неодноразово порушували науковці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) Л. А. Дубровіна, Г. І. Ковальчук, Л. В. Муха, О. М. Рибачок та інші, які тісно співпрацювали у відповідних комісіях Міністерства культури України та в проєктах

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, яка 2001 р. була оголошена Міністерством культури України головною книгозбірнею з організації роботи для створення ДРНКН. У НБУВ запроваджено централізований ресурс мережі установ Національної академії наук України матеріалів до ДРНКН, котрі передаються до Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, яка здійснює зведення отриманих описів та передає їх на розгляд до Міністерства культури України. На сьогодні не існує нормативно-правового акту про ДРНКН, який би регулював питання його формування, функціонування як єдиної державної інформаційної системи. Про ДРНКН згадується у Законах України: «Про культуру», «Про музейну справу», «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про Національний архівний фонд та архівні установи».

Варто зазначити, що Українським інститутом книги оголошено створення Української цифрової бібліотеки [5], орієнтованої на створення ресурсу сучасних видавництв. Проте вона не відображає світові тенденції у створенні цифрових бібліотек, що оголосили пріоритетом для себе основні національні бібліотеки світу, зокрема Бібліотека Конгресу США (БК). З 1995 р. БК реалізує Програму Національної цифрової бібліотеки США (*National Digital Library Program, NDLP*), ухвалену Конгресом США [7], яка визначає переведення у цифровий формат першоджерел для підтримки вивчення історії та культури США. Цей проєкт передбачає як збереження інформації, так і інформаційний сервіс для широкого кола користувачів.

Досвід БК показує, що такий проєкт вимагає не лише комплексних рішень щодо широкого розуміння понять «збереженості та доступу» до інформації, а й узгодження та реалізації низки завдань, а саме: створення документних ресурсів (ресурси мають бути детально описані таким чином, щоб користувач мав змогу отримати всю інформацію про документ, незалежно від форми представлення); взаємодія і сумісність (інтероперабельність); забезпечення коректного визначення вимог до охорони об’єктів інтелектуальної власності із закріпленням нормативно збалансованого підходу до прав громадян і доступ до інформації та авторського права; орієнтування на потреби користувача, взаємоузгодження з існуючими бібліотечними каталогами та пошуковими системами.

Щодо підтримки цифрового документного ресурсу в Україні виникають питання коректного наукового опису документа та його ідентифікації, якості цифрових копій, створення відповідного віртуального середовища, вирішення питання співвідношення вільного доступу та

платних послуг бібліотек. Необхідним елементом є не лише юридичне, а й економічне забезпечення розвитку ресурсу, а також слідування міжнародній системі стандартів. І якщо у світовій практиці ці питання вже опрацьовані на державному рівні, то Україна приєдналася до їх прийняття частково. Адаптація міжнародної практики створення ДРНКН, як єдиної державної інформаційної системи або Цифрової бібліотеки української культурної спадщини, потребує методичного, інтелектуального та правового забезпечення на рівні сучасних вимог. Для функціонування ДРНКН у сучасних реаліях доцільно було б на рівні Кабінету Міністрів України створити спеціальний підрозділ або офіс.

Повага до своєї культурної спадщини є ознакою сучасної цивілізованої держави. Україна має цінне історичне минуле, невикористаний потенціал залучення рукописної та книжкової спадщини до сучасного розвитку української науки, культури, освіти, до світових ресурсів, у т. ч. до Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library), Європеани та інших інтегрованих цифрових бібліотек світу. Відсутність загальнонаціонального проєкту оцифрування документної спадщини стримує розвиток національного інформайного простору та культорного обміну, а також суттєво нівелює міжнародний імідж держави.

Список бібліографічних посилань

1. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури // Законодавство України : база даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_730.

2. Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання: наказ Міністерства культури і мистецтв України від 20.11. 2001 р. № 708 // Законодавство України : база даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1027-01.

3. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08. 1992 р. № 466 // Законодавство України : база даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF.

4. Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання : наказ Міністерства культури України від 14.06.2016 № 437 // Законодавство України : база даних. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16.

5. УІК запускає «Українську цифрову бібліотеку URL: https://book-institute.org.ua/news/uik-zapuskaye-ukrajinsku-cifrovu-biblioteku.

6. The Criteria for Selection. URL: http:// whc.unesco.org/en/criteria.

7. National Digital Library Program. URL: https://memory.loc.gov/ammem/dli2/html/lcndlp.html.

ЗМІСТ

Наукове видання

Короленківські читання 2019

«Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість»

Матеріали та тези доповідей і повідомлень
XXII Всеукраїнської (з міжнародною участю)
науково-практичної конференції
24–25 жовтня 2019 р.
м. Харків

Відповідальний за випуск
В. Д. Ракитянська, заслужений працівник культури України

Редактор С. М. Миценко

Підписано до друку 13. 11. 2020 р. Формат паперу 60×84; 17,3 друк. арк
Папір для множ. апаратів. Замовлення
Ксерокс ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Харків-3, пров. Короленка, 18.